

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Bc. Petr Nezdařil

**Propaganda a mládež za protektorátu:
Kuratorium a strategie působení na mládež
prostřednictvím časopisů**

**(Propaganda and Youth in *Protektorat Böhmen und
Mähren*)**

Praha 2009

vedoucí práce: PhDr. Michal Pullmann, PhD.

Na tomto místě bych rád poděkoval panu PhDr. Michalu Pullmannovi, Ph.D za jeho cenné připomínky a rady.

Dík patří samozřejmě i mým rodičům, bez kterých by byl vznik této práce sotva možný.

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury

V Praze dne 31. července 2009

Podpis

Motto:

„Dogmatismus a z něho vyplývající politická sekta může být definována jako společnost lidí, kteří ztratili smysl pro relativnost každého ideálu.“

(BĚLOHRADSKÝ, V.: O reálné demokracii. In.: FIDELIUS, P.: Jazyk a moc. München 1983, s. 174)

Anotace

Tématem diplomové práce je nacistická propaganda cílená ve směru k protektorátní mládeži. Krom analýzy samotné nacionálně socialistické ideologie a propagandistických metod jako takových, byl v jejím rámci kladen důraz především na pokus o rekonstrukci propagandistických obrazů a vizí, jen byly produkovány v rámci organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, tedy instituce, která měla zabezpečovat výchovu, respektive převýchovu „rasově vhodné“ protektorátní mládeže v nacistickém duchu. Základním pramenem se staly veřejně dostupné časopisy Kuratoria „Zteč“, „Správný kluk“ a „Dívčí svět“. Zároveň bylo cílem analyzovat perspektivy přijetí těchto obrazů ze strany mladé generace a širěji pak protektorátní společnosti, stejně tak jako vysledovat základní rozdíly mezi cíli nacistické propagandy zaměřené ve směru k mládeži a dospělé populaci.

Klíčová slova:

Nacismus, propaganda, protektorát, mládež, Kuratorium, Zteč, mapy významů, Sovětský svaz, výtvarné umění, Entartete Kunst, dějiny, subkultury, potápky, jazz, tramping

Footnote

The thesis topic is Nazism propaganda targeted on youth in protectorate Moravia-Bohemia. Firstly it covers the analysis of national-socialistic ideology and its campaign methods with focus on refurbishment of propaganda vision and mission that were used by the organization Kuratorium for youth education in Bohemia and Moravia. The organization was supposed to educate „race-convenient“ youth in nationalistic ideology. Its publicly available magazines „Zteč“, „Správný kluk“ and „Dívčí svět“ were used as key sources. Second objective are propaganda adoption analysis by targeted youth generation and further word of mouth. Final observations were on differences between goals of propaganda towards youth and mature generation.

Key words:

Nazism, propaganda, protectorate, youth, Kuratorium, Zteč, art, Soviet Union, Entartete Kunst, history, sub-cultures, potapky, jazz, tramping

Obsah

1. Úvod.....	9
1.1 Cíle práce	10
1.2 Struktura práce	11
1.3 Stav bádání a základní informační zdroje	13
2. Modernita.....	15
2.1 Odkouzlený svět.....	16
2.1 Nesnesitelná lehkost bytí modernity	18
3. Nacionálně socialistická ideologie a poválečné Německo	21
4. Propaganda.....	31
4.1 Historický exkurz	31
4.2 Definice pojmu propaganda	33
4.3 Nacistická propaganda	34
4.3.1 Cíle nacistické propagandy	35
4.3.2 Před a po uchopení moci	39
4.3.3 Metody a strategie uplatňované v rámci nacistické propagandy.....	42
4.3.4 Nacistická propaganda v protektorátu Böhmen und Mähren	52
5. Mapy významů	58
5.1 Řád a společenský konsenzus	61
5.2 Případ Protektorát Čechy a Morava	63
6. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.....	70
6.1 Povinná služba mládeže	74
6.2 Organizační struktura	77
6.3 První problémy - zajištění povinné služby.....	80
6.4 Zvláštní oddíly a specifické způsoby provádění povinné služby.	84
6.5 Veřejné akce Kuratoria	87
6.6 Časopisy Kuratoria.....	89
7. „Ideální produkt“ kuratorní výchovy	97
7.1 Žádoucí vlastnosti a postoje	100
7.2 Nežádoucí vlastnosti a postoje	102
7.3 Vlastnosti a postoje jejichž hodnocení bylo ze strany nacistického establishmentu a protektorátní společnosti odlišné	105
8. Dějiny a jejich interpretace na stránkách kuratorních časopisů.....	109
9. Výtvarné umění a jeho role v kuratorní propagandě	119
9.1 Entartete Kunst.....	121
9.2 Nacistická estetika.....	125
10. Proměny obrazu Sovětského svazu na stránkách časopisu „Zteč“	131
10.1 Sebevědomý ročník I.	131
10.2 Přízrak Stalingradu	138
10.3 Nová etapa	142
10.4 Celkový obraz	150
11. Protektorátní subkultury na stránkách kuratorních časopisů	155
11.1 Potápky.....	156
11.1.1 Jazz jako Entartete Music	157
11.1.2 Distinktivní znaky „potápek“ a kuratorní propaganda	159
11.2 Trampové.....	164
11.2.1 Vznik a vývoj tramského hnutí.....	164

11.2.2 Kuratorní propaganda a tramping.....	166
12. Závěr.....	171
13. Prameny a literatura	180

1.Úvod

15. březen 1939 znamenal pro naše země radikální změnu poměrů. Nacistické panství přineslo české společnosti šest let trvající období nesvobody, diktatury, místy všeobjímající atmosféru strachu, pocitu zmaru a ponížení. Tato doba se do jisté míry stala také určitou zkouškou charakterů.

Na jedné straně pomyslné barikády stál český respektive československý odboj (ať už domácí nebo zahraniční), jehož příslušníci se aktivně podíleli na boji proti nacismu. Mnozí z nich toto své rozhodnutí zaplatili životem či vězněním, jiným se podařilo setrvat po celou dobu války v utajení. Zatímco část z nich zůstala pro budoucí generace (bohužel) bezejmenná, některým se později právem dostalo místa v „panteonu národních hrdinů“.

Na druhé straně pak stáli lidé, kteří se uchýlili k více či méně zjevné formě kolaborace, ať už jako pouzí konfidenti, donašeči nebo přímo členové „nacistického establishmentu“, kterým se dostalo nezanedbatelného podílu na moci. Jejich motivace byly různé. Od prosté snahy po dosažení osobních cílů a cílečků, kariérismu až po skutečné vnitřní ztotožnění se s myšlenkami nacionálního socialismu. I mezi nimi zůstalo (opět bohužel) mnoho bezejmenných, bylo ale i dost těch, kteří v průběhu válečných let kolaborovali natolik otevřeně, že neměli naději, aby toto jejich počínání zůstalo bez určité odezvy ze strany příslušných orgánů znovuoobnoveného státu. Část se pokusila (někdy úspěšně) zmizet v zahraničí, někteří, jako například Emanuel Moravec, spáchali sebevraždu aby unikli případnému trestu, jiní byli po skončení války souzeni Národními soudy.

Mezi těmito dvěma kategoriemi však stála drtivá většina české respektive protektorátní společnosti. Jednalo se o lidi, kteří se nezapojili do tehdejšího dění ani na straně aktivního odboje ani programové kolaborace, ale více než co jiného se snažili spíše přežít, počkat až se (jak zřejmě doufali) „bouře přejene“ a dojde k opětovnému „narovnání poměrů“

A právě o tuto skupinu lidí byl sveden boj na poli propagandy. Nacisté měli na své straně represivní aparát, do značné míry ovládali tehdejší masmédia v podobě rozhlasu, filmu a tisku. Určité ideologizaci byly z jejich strany vystaveny snad všechny složky života – od sportu přes umění až třeba způsobu oblékání.¹ Z druhé strany se pak ke slovu dostávalo zahraniční rozhlasové vysílání, ilegální časopisy, letáky, „šeptanda“, atd.

Mimo toto dění nemohla samozřejmě zůstat ani mladá generace, do které vkládaly obě

1 Jakkoliv může znít zmínka o „ideologizaci způsobů oblékání“ na tomto místě poněkud absurdně, v kapitole věnující se protektorátním subkulturám uvidíme, že s ním do určité míry skutečně docházelo.

strany nemalé naděje. „Boj o duši české mládeže“ se naplno rozhořel roku 1942, kdy byla založena organizace nesoucí název „Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě“, jenž měla povinně sdružovat veškerou „rasově vhodnou“ mládež protektorátu ve věku od 10 do 18 let. Hlavní cíl této nově vzniklé instituce vyjádřil její předseda Emanuel Moravec: „Veďte českou mládež duchovně do říše.“²

A právě analýza způsobů, s jejichž pomocí mělo být tohoto záměru dosaženo, se stala základní náplní předkládané práce.

1.1 Cíle práce

Samotný vznik a vývoj Kuratoria byl již podrobně zpracován Janem Špriglem v jeho vynikající diplomové práci „Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě“, která vznikla roku 2003 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.³ Přestože je i v rámci předkládaného textu této instituci věnována nezbytná pozornost, není postihnutí této problematiky primárním cílem. Hlavní náplní práce se stal pokus rekonstruovat některé propagandistické metody a strategie uplatňované v rámci Kuratoria, jenž měly dopomoci k identifikaci mladých lidí s novými poměry, válkou, nacistickým panstvím. Slovo „některé“ je užito záměrně, neboť tato organizace vyvíjela aktivitu v mnoha oblastech – v jejím rámci byly organizovány sportovní dny, táborové pobyty, sbírky ošacení, soutěže na poli umělecké tvorby, plavecké kurzy, bylo natočeno několik propagandistických filmů, atd., atd. Důkladná analýza všech těchto aspektů by si nejspíše vyžádala několikasetstránkovou monografii. Přestože jsou veškeré tyto aktivity v předkládaném textu alespoň stručně zmíněny, pole výzkumu bylo nutné poněkud úžeji vymezit. Propagandistické metody a strategie uplatňované v rámci Kuratoria byly proto zkoumány na základě touto organizací vydávaných veřejně dostupných časopisů „Zteč“,⁴ „Správný kluk“⁵ a „Dívčí svět“.⁶

Dále pak byla analýza zacílena převážně na metody, jenž byly uplatňovány ve směru k

2 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996, s. 229

3 ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc

4 Zteč – list nové generace. roč. I-IV (1942-1945)

5 Správný kluk – časopis radostného mládí. roč. II-III (1944-1945)

6 Dívčí svět. roč. I-II (1943-1944)

chlapecké populaci.⁷

Základními otázkami a úkoly, jenž stojí v centru předkládaného textu se tedy staly:

1. Rekonstrukce obrazů a vizí, jenž byly na stránkách kuratorních tiskovin předkládány mladé generaci, jejich hodnocení a interpretace, zasazení do širšího kontextu protektorátní respektive prvorepublikové společnosti a pokus o vysledování jejich návaznost na starší vzory (byla-li nějaká) či naopak určité diskontinuity ve vztahu k předcházejícímu liberálně-demokratickému řádů.

2. Vysledovat základní rozdíly mezi cíli nacistické propagandy zaměřené ve směru k mládeži a naopak dospělé populaci protektorátu (byly-li nějaké) a důvody, jenž stály za těmito případnými odlišnostmi.

3. Analyzovat perspektivy přijetí obrazů předkládaných kuratorní (a širěji pak nacistickou propagandou) k identifikaci (jak ze strany mládeže tak dospělé populace). Následně pak identifikovat důvody, proč v rámci protektorátní společnosti tyto obrazy výraznějším způsobem nerezonovaly a myšlenky a dogmata nacionálně socialistické ideologie, která v sousedním Německu zaznamenala v pravdě oslnivý úspěch, zůstávaly v našem prostředí převážně neoslyšeny. A konečně

4. Přispět tímto způsobem k problematice výzkumu nacistické propagandy zaměřené ve směru k protektorátní mládeži

1.2 Struktura práce

7 Důvodem bylo především to, že Kuratorium sdružovalo mnohem více chlapců nežli dívek a to i přesto, že členství bylo povinné. To souviselo především s nedostatkem dívčích instruktorek a malou organizací dívek v mládežnických spolcích, jenž se staly základem organizační struktury Kuratoria. (blíže např. JELÍNEK, T.: Organizace Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě v Praze. In.: Evropská velkoměsta za druhé světové války : každodennost okupovaného velkoměsta : Praha 1939-1945 v evropském srovnání. Praha 2007, s. 420)

Text práce je členěna do 12 kapitol (včetně úvodu a závěru)

Po nezbytném úvodu následuje kapitola „Modernita“, jejímž cílem je nastínit kořeny, ze kterých rostla nacionálně socialistická ideologie, tedy alespoň stručně popsat důvody a důsledky eroze tradičních významů a řádů, které s sebou tato epocha přinesla. Tato skutečnost totiž vytvořila neobyčejně příhodné prostředí k vynoření se nových metanarativů, jenž zaplňovaly postupně uvolňované symbolické prostory. Specifickou reakcí na zdánlivý chaos a nejistotu modernity byla i právě nacionálně socialistická ideologie.

Cílem kapitoly „Nacionálně socialistická ideologie a poválečné Německo“ se stalo postihnout důvodů, jenž zapříčinily, že myšlenky nacionálně socialistické ideologie, jenž byla nepochybně ideologií revoluční a obsahovala v sobě aspiraci na radikální odstřižení se, ne-li přímo zničení „starého světa“, tak výrazným způsobem rezonovaly právě v poválečném Německu. Tato problematika je do jisté míry klíčová k porozumění důvodům, proč se tato ideologie nesetkala s podobným úspěchem také v našich zemích a zůstala v podstatě neoslyšena jak ze strany mládeže tak starší generace.

Obsahem kapitoly „Propaganda“ je obecné postižení základních metod a zásad vedení nacistické propagandy, dále pak jejích specifik na území protektorátu a pokus o identifikaci základních rozdílů mezi cíli propagandy zaměřené ve směru k mládeži a naopak starší generaci.

Následuje teoretická kapitola „Mapy významů“. Jejím cílem je postihnout způsoby, jakými je utvářeno lidské vnímání a smyslňování světa, kde a jak získáváme sady nástrojů k dekodování každodenní reality. Tato problematika je zásadní pro porozumění důvodům, které vedly k založení Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, jemuž je věnována kapitola následující.

V jejím rámci jsou postiženy okolnosti a cesta k založení této organizace, legislativní zakotvení, organizační struktura, atd. Součástí je rovněž alespoň stručný popis způsobů, za pomoci kterých bylo v jejím rámci působeno na mladou protektorátní generaci mimo jím vydávaných veřejně dostupných časopisů.

Následující kapitoly, tedy „„Ideální produkt“ kuratorní výchovy“, „Dějiny a jejich interpretace na stránkách kuratorních časopisů“, „Výtvarné umění a jeho role v kuratorní propagandě“, „Proměny obrazu Sovětského svazu na stránkách časopisu „Zteč““ a konečně „Protektorátní subkultury na stránkách kuratorních časopisů“ obsahují v souladu s jedním z primárních cílů předkládané práce zmíněnou rekonstrukce obrazů a vizí, jenž byly na stránkách kuratorních tiskovin předkládány mladé generaci, jejich hodnocení a interpretaci,

zasazení do širšího kontextu protektorátní respektive prvorepublikové společnosti a pokus o vysledování jejich návaznost na starší vzory (byla-li nějaká) či naopak určité diskontinuity ve vztahu k předcházejícímu liberálně-demokratickému řádu.

Kritériem výběru analyzovaných témat byly do určité míry základní pilíře kuratorní výchovy, respektive převýchovy mladé protektorátní generace, uvedené ve „Směrnících pro výchovu mládeže“, vydané touto organizací v roce 1943.⁸

1.3 Stav bádání a základní informační zdroje

Samotné problematice protektorátu, stejně jako otázce kolaborace či nacistické propagandy byla v české historiografii věnována relativně velká pozornost.⁹ To samé se však již nedá říci o protektorátní mládeži a samotném Kuratoriu. Přestože je tato organizace prakticky ve všech syntézách věnujících se protektorátu alespoň stručně zmíněna, důkladnou pozornost jí věnoval až Jan Špringl ve své již zmiňované diplomové práci. Je velká škoda, že se tento v mnohém směru vynikající text nedočkal vydání jako celek, ale pouze ve formě článku v časopise „Soudobé dějiny“.¹⁰

8 Tedy 1. dějiny, 2. říše a její zřízení, 3. kultura, a konečně 4. nový způsob života. (Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943, s. 15-16). Tento výčet nebyl brán jako absolutní a zcela závazný, neboť kuratorními tiskovinami rezonovaly i mnohá jiná, zajímavá témata. Nepochybně se však stal asi nejvýznamnějším z kritérií a inspirací pro výběr analyzovaných okruhů.

9 K samotnému protektorátu např.: GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996; GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.a. Praha-Litomyšl 2006; GEBHART, J. - KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí Koruny české XV.b. Praha/Litomyšl 2007; PASÁK, T.: Pod ochranou Říše. Praha 1998; UHLÍŘ, J. - KAPLAN, J.: Praha ve stínu hákového kříže. Praha 2005; UHLÍŘ, J.: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008

K otázce kolaborace pak např.: GREGOROVÍČ, M.: Kapitoly o českém fašismu. Praha 1995; NAKONEČNÝ, M.: Vlajka – K historii a ideologii českého nacionalismu. Praha 2001; PASÁK, T.: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha 1999; PASÁK, T.: K historii českého fašismu. Praha 1985

K otázce nacistické propagandy např.: GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 3-13; KUKLÍK, J.: Kontrapropaganda v ilegálním tisku v letech 1939-1941. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 101-113; MILOTOVÁ, J.: Organizace nacistické propagandy a její působení v Protektorátu Čechy a Morava. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 87-99

10 ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka. In.: Soudobé dějiny, roč. XI, č. 1-2 (2004), s. 154-177

Samotné veřejně dostupné časopisy Kuratoria, stejně tak jako propagandistické obrazy, jenž byly (nejenom) na jejich stránkách předkládány protektorátní mládeži, však zůstaly mimo pozornost české historické obce. Tato skutečnost byla na jedné straně výzvou, na straně druhé pak samozřejmě také určitou komplikací. Výzkum této problematiky si vyžádal alespoň částečně interdisciplinární přístup, tedy vstup na pole vývojové psychologie, sociologie či filozofie. O to však byla tvorba předkládaného textu zajímavější a, alespoň pro mne osobně, přínosnější.

Z dalších zdrojů není možné neuvést především knihu A. Giddense „Důsledky modernity“,¹¹ která se stala jedním ze základních kamenů kapitoly „Modernita“ a dnes již klasické dílo H. Arendtové „Původ totalitarismu I-III“¹²

Pro pochopení způsobů, za pomoci kterých je utvářeno lidské vnímání a osmyslňování světa byla pro mne klíčová především kniha Lawrence Grossberga „Media making: mass media in a popular culture“¹³, článek Dicka Hebdidge „Subculture - The meaning of style“¹⁴ a v neposlední řadě také kniha Petra Macka „Adolescence“¹⁵

Dále není možné neuvést publikaci Tomana Broda „Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto“.¹⁶ Autor zde podrobně vylíčil proč a za jakých okolností se mýjela účinkem antisovětská a antibolševická propaganda, byť byla třeba v jednotlivostech pravdivá, stejně jako strategie, které se uplatňovaly při jejím prosazování v Protektorátu Čechy a Morava.

Cenným zdrojem pro analýzu metod a strategií nacistické propagandy se pak stala série komentovaných Goebbelsových projevů jenž vyšla pod názvem „Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda.“¹⁷

Citace z Hitlerovy knihy „Mein Kampf“ vyšlé v Bratislavě¹⁸ byly přeloženy do češtiny.

11 GIDDENS, A.: Důsledky modernity. Praha 2003

12 ARENDTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996

13 GROSSBERG, L. a kol.: Media making: mass media in a popular culture. Thousands Oaks 2006

14 HEBDIDGE, D.: Subculture - The meaning of style (1979). In.: The subculture reader, New York 1997, s. 121 – 131

15 MACEK, P.: Adolescence. Praha 2003

16 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992

17 DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů.

18 HITLER, A.: Mein Kampf. Bratislava 2000

2. Modernita

Modernita, která se vynořuje v Evropě někdy během 17. století aby se ve svém vlivu následně stala prakticky celosvětovým fenoménem, s sebou přinesla výraznou proměnu způsobů respektive organizace sociálního života,¹⁹ jenž byla jak svou extenzitou, tak intenzitou mnohem hlubší než většina změn charakteristických pro předcházející období. Anthony Giddens vymezil diskontinuity, oddělující moderní sociální instituce od tradičních sociálních řádů, prostřednictvím vyzvednutí několika jejich příznačných rysů. V Giddensově pojetí se jedná především o samotný rytmus změn, jehož rychlost byla v podmínkách modernity zcela neobvyklá a to nejenom v nejviditelnější oblasti technologie, ale i ve všech oblastech ostatních. Druhá diskontinuita se týká rozsahu změn, neboť „jak jsou různé oblasti světa vtahovány do vzájemných souvislostí, srážejí se vlny sociální přeměny vskutku na celém zemském povrchu.“ Třetí rys pak nalézá ve svébytné povaze moderních institucí s tím, že některé moderní sociální formy nelze vůbec nalézt v předcházejících historických obdobích (například politický systém národního státu, celková závislost výroby na neživých zdrojích energie nebo postupující komodifikace výrobků a námezdní práce) a ostatní mají s dříve existujícími sociálními řády jen druhovou vazbu.²⁰

S pojmem modernita je neoddělitelně spjata industrializace, urbanizace, individualizace, racionalizace, byrokratizace, osamostatnění sféry ekonomiky, liberalismus a mnohé další jevy, jejichž výčet by byl velmi, velmi dlouhý.

Objevy takových vědců jakými byli Johanes Kepler, Galileo Galilei či Isaac Newton změnily způsob našeho nazírání a chápání světa. Na filozofické scéně se zjevilo osvícenství se svou vírou ve vědecký pokrok, evolučním optimismem a vizí „prométheovské varianty“ spásy lidstva. Modernita s sebou přinesla také postupné „odnáboženštění světa“ a řada myslitelů slibovala či pozorovala konec náboženství jako takového.

Už jenom předložený (a nutno také dodat neúplný) výčet přechodů, které s sebou přinesla tato dlouhá a nesmírně dynamická éra ukazuje, že na následujících stránkách není možné podrobně rozebrat všechny stránky společenských změn jenž jsou souhrnně označovány jako modernizace. Takové počínání by ostatně výrazně přesahovalo rámec předkládané práce a i pro účely našeho bádání by se jednalo o sice zajímavou, ale vzhledem k relativně úzkému

¹⁹ GIDDENS, A.: Důsledky modernity. Praha 2003, s. 11

²⁰ tamtéž, s. 15

tématu i nepříliš nosnou odbočku. Shrňme tedy, že především „...vývoj moderních institucí a jejich celosvětové rozšíření vytvořily pro lidi mnohem větší možnosti, jak se těšit ze zajištěné a zdárné existence, než tomu bylo v jakémkoli jiném typu předmoderního systému.“²¹

Nás však modernita zajímá z poněkud jiného důvodu. Byla totiž také érou, kdy na světlo světa vystoupily její „nechtěné děti“ v podobě „totalitních“ ideologií. Mým cílem je nastínit, z jakých důvodů k této události došlo a proto nás pouhé konstatování pozitivních změn lidského bytí, jenž s sebou nepochybně přinesla, nemůže uspokojit. Zastavme se proto nyní u problematiky postupného úpadku spirituality a „odnáboženštění světa“, které byly taktéž neododdělitelnou součástí modernity. Fenomén postupného odumírání sakrální oblasti v důsledku převratných vědeckých objevů, nástupu racionality, urbanizace, industrializace a mnohých dalších jevů, je totiž možná jedním z klíčů k porozumění „démonům“ moderny, kteří povstali v první polovině 20.století v podobě dvou alespoň načas velmi úspěšných systémů, jejichž mocní se obsluhovali „totalitní“ ideologií.

2.1 Odkouzlený svět

Proces postupného odumírání náboženské víry byl předvídan a očekáván, ať už s nadějemi či obavami, prakticky od nástupu moderní éry. Například již okolo roku 1710 prorokoval Thomas Woolson, že křesťanství bude na začátku 20.století minulostí.²² Přestože se tato představa zcela nenaplnila, zůstává neoddiskutovatelným faktem, že Bůh přestal hrát v myslích velké části evropské populace takovou úlohu, jaká mu připadala v předmoderních společnostech.

Půdu tomuto procesu připravila jak věda reprezentovaná Koperníkem, Galileem, Newtonem a dalšími, tak filosofie, kde se o to zasloužili například Descartes, Locke či Hume a Leibnitz, jenž zbavil Boha svobody i Voltaire který svým osobitým způsobem brojil proti katolické církvi a křesťanství jako takovému. Celý tento proces byl pak korunován v polovině 19.století Charlesem Darwinem a jeho evoluční teorií, jíž položil základy pro radikálně nový způsob pohledu na lidstvo.

²¹ tamtéž, s. 16

²² STARK, R.: Secularization, R.I.P. In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 249

Vědecká obec se rozchází v názoru na míru, příčiny a časový průběh tohoto fenoménu,²³ všeobecně se však předpokládá, že je to právě modernizace, která „táhne bohy do důchodu“. Dle soudu mnohých výzkumníků se zdá, že s rostoucí industrializací, urbanizací a racionalizací nutně ubývá náboženskosti, ve smyslu osobní víry a zbožnosti, přičemž hlavní podíl na této skutečnosti má moderní věda.²⁴ Také náboženské autority postupně ztrácejí své postavení a ústřední principy a hodnoty různých sfér jednání – vedle politiky také ekonomických vztahů, vzdělání, umění, ale třeba také intimních a sexuálních vztahů – se vymaňují z jejich vlivu.²⁵ Ruku v ruce s tím pak nastoupilo Maxem Weberem diagnostikované „odkouzlení“ a svět postupně vplouval do vod, ve kterých vládla racionalita a kalkulativní rozhodování, zatímco duchovní a spirituální stránky lidského bytí byly spíše odkazovány do marginálního postavení. Abychom parafrázovali v mnohém směru prorocká (přestože jak dnešní doba ukazuje tak zdaleka ne zcela přesná) slova Fridricha Nietzscheho, Bůh byl mrtev a my jsme ho zabili.

To, co se zprvu považovalo za velké vítězství v boji o svobodu člověka, se postupem času ukázalo jako svého druhu břímě. „Pouta racionality“ se stále více a více utahovala, až se lidé ocitli v „ocelové kleci“ jednotvárné byrokratické rutiny.²⁶

Když rozumová tvrzení nahradila tradiční představy, zdálo se také, že s sebou přinášejí mnohem větší pocit jistoty než předcházející dogmata. Nikoliv Augustinovo věř abys rozuměl, nikoliv Akvinského teologické pravdy stojící nad rozumovým poznáním, ale nezpochybnitelné matematizované poznatky vědy vyčtené z Galileovy „neustále otevřené knihy přírody“, nám měly napříště být pevnou oporou v potýkání se s každodenní realitou. To se však postupně rovněž ukázalo mylným, neboť s vědeckým způsobem nazírání reality jistot spíše ubývalo.

„Jsme vrženi do světa, který je plně ustaven pomocí reflexivně utvářeného vědění a ve kterém si současně nikdy nemůžeme být jisti tím, že kterýkoli z prvků tohoto vědění nebude

23 blíže např. LAMBERT, Y.: Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms? In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 303-333; SWATOS, W. - CHRISTIANO, K.: Secularization Theory: The Course of a Concept. In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 209-228; STARK, R.: Secularization, R.I.P. In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 249-273; VOYE, L.: Secularization in a Context of Advanced Modernity. In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 275-288

24 STARK, R.: Secularization, R.I.P. In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 251-253

25 MARADA, R.: Kultura protestu a politizace každodennosti. Brno 2003, s. 48

26 GIDDENS, A.: Důsledky modernity. Praha 2003, s. 124

revidován. (...) Ve vědě není nic jisté a nic nemůže být dokázáno, i když nám vědecké úsilí zajišťuje nejspolehlivější informace o světě, na jaké můžeme aspirovat. V srdci světa přísné vědy se modernita vznáší zcela volně. V podmínkách modernity není žádné vědění věděním ve „starém“ smyslu, kde „vědět“ znamená být si jistý.“²⁷

Toto poznání bylo ve svých důsledcích pro široké vrstvy obyvatelstva jistě nesmírně stresujícím. Vše totiž nasvědčuje tomu, že každá společnost, včetně společností tzv. primitivních, věří, že její kultura a sady nástrojů, které využívá k dekodování světa každodenní reality, jsou racionální, koherentní a v jistém slova smyslu věčné.²⁸ Tím, že zanikaly tradiční pořádky a slábly náboženské vazby, začali lidé ztrácet to, co je po staletí kotвило ve světě, říkalo jim kdo jsou a kam směřují. Univerzální svorník lidského bytí se rozpadal. „Projekt moderny“ tak ve vykořeněných masách vyvolával traumatizující sociální nejistotu, pocit závislosti na abstraktních, odosobněných neviditelných silách, jakými byly například zákony trhu a další.²⁹ Zdálo se, jakoby svět pozbyl svého řádu a byl ovládán slepou náhodou. Bůh umíral, člověk ztrácel své výjimečné postavení v řádu věcí a lidské bytí hrozilo pozbytí smyslu v netečné samotě nekonečného vesmíru.

2.1 Nesnesitelná lehkost bytí modernity

Pocit jistého zmatení a nezakotvenosti nebyl zcela jistě pouhým důsledkem „odnáboženštění“ světa, ale větší či menší roli zde sehrál celý komplex jevů, jež byly součástí i důsledkem „projektu moderny“.³⁰ Přesto získávala nesmírně aktuální význam slova Nietzscheho „pomatení“: „Co jsme to učinili, když jsme tuto zemi odpoutali od jejího slunce? Kam se nyní pohybuje? Kam se pohybujeme my? Pryč ode všech sluncí? Což

²⁷ tamtéž, s. 41

²⁸ „Každá civilizace má sklon přeceňovat objektivní orientaci svého myšlení, což znamená, že tato objektivní orientace nechybí nikdy. Když upadáme v mylné přesvědčení, že divoch je ovládán výhradně svými tělesnými nebo ekonomickými potřebami, pomíjíme fakt, že on sám nám adresuje tutéž výtku a že jeho vlastní touha po poznání mu připadá harmoničtější než naše.“ (LÉVI-STRAUSS, C.: Myšlení přírodních národů. Liberec 1996, s. 15)

²⁹ LOEWENSTEIN, B.: Motivy antisemitismu. In.: Antisemitismus v posttotalitní Evropě. Praha 1993, s. 22

³⁰ Musíme mít stále na paměti, že se jedná o dlouhý, postupný a svým způsobem konstantní proces přerodu od „tradičního“ k „novému“, který zřejmě ještě není zcela dokončen ani „našich“ časech.

neustále nepadáme? A neřítíme se zpět, do stran, vpřed, do všech směrů? Existuje ještě nějaké Nahoře a Dole?“³¹

Jistým je, že v průběhu 17.století byla nastoupena dlouhá cesta postupné eroze tradičních významů a struktur. Ovšem liberalismus, který s sebou moderna přinesla, mohl nabídnout jen velmi málo toho, co by bylo schopno vyprazdňující se symbolické prostory plnohodnotně vyplnit, tedy filozofii nebo ideologii, která by sloužila jako přesvědčivá sjednocující sociální síla. Spolu s vědeckým světem chladné racionality přišel s trochou nadsázky pouze permanentní skepticismus o objektivním statusu hodnot.³²

V této zdánlivě chaotické a neidentifikovanými silami zmítané realitě byla pro mnohé nutná jistota, která by znovu vtiskla řád veškerenstvu, Pravda, jež by dala smysl „nesnesitelné lehkosti bytí“ modernity. „Lidské bytosti potřebují onu ustavičnou přeměnu chaotických a náhodných podmínek v nějaký relativně konzistentní vzorec vytvářený člověkem“,³³ neboť bez něj nemůžou existovat. V tehdejší Evropě proto panovalo neobyčejné příhodné klima pro zjevení se nových metanarativů- vznikl osvícenský příběh osvobození pomocí vědění a rovnosti, spekulativní příběh sebeuskutečňování se Absolutního Ducha, marxistický příběh osvobození skrze zespolečenštění práce, kapitalistický příběh osvobození díky technickému a průmyslovému vývoji a mnohé další. Tradiční symbolické významy, erodované postupným „odnáboženštěním“ světa a dalšími jevy, v jistém slova smyslu zkrátka musely být nahrazeny ideologiemi stejné či alespoň velmi podobné emocionální intenzity. Dvěře tak byly pootevřeny i k vzestupu „nechtěným dětem“ modernity – totalitním ideologiím.³⁴ Jen několik jich získalo postavení dostatečně významné na to, aby přežily těžký konkurenční boj ve

31 NIETZSCHE, F.: Radostná věda. Praha 1992, s. 124

32 BUDIL, I.: Moderní totalitarismus a síla politické imaginace. In.: BUDIL, I.: Totalitarismus. Plzeň 2005, s. 30-31

33 ARENDTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 487

34 Mnozí autoři hovoří v souvislosti s totalitními ideologiemi o tzv. politických či náhradních náboženstvích (za všechny jmenujme už zmiňovaného Raymonda Arona a Erica Voegelina). Nemyslím si, že je tento termín z nejméně nejšťastnějších. Přestože je možno najít některé styčné body mezi těmito způsoby nazírání a interpretace světa, existují zde i významné rozdíly. Totalitním ideologiím například v jistém slova smyslu chybí pevné zakotvení v transcendentnu a také blažený stav – ráj – nekladou za dějiny, ale již do dějin, přičemž podobných rozdílů bychom jistě našli mnohem více. Z tohoto pohledu se mi jeví poněkud nosnější užívat k popisu totalitních (ale do jisté míry i netotalitních) ideologií spíše nežli označení „náhradní náboženství“ tak sousloví „náhrada za náboženství“. Jakkoliv se zdá neoddiskutovatelným, že právě ony (více či méně úspěšně) aspirovaly na zaplnění prázdnoty vzniklé „odnáboženštěním“ světa, činily tak jinými způsoby nežli náboženské systémy.

schopnosti přesvědčit, jen dvěma z nich se podařilo postupně eliminovat své politické oponenty a stanout až na vrcholu zikuratu moci: ideologii, která interpretuje dějiny jako ekonomický boj tříd a ideologii, která interpretuje dějiny jako přirozený zápas ras.³⁵

³⁵ ARENTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 246

3. Nacionálně socialistická ideologie a poválečné Německo

Potřeba existence jasné a jednoznačné reality, je ve své podstatě integrální součástí lidského bytí. V jistém slova smyslu dychtíme po světě, kterému rozumíme a orientujeme se v něm, který nás ničím nepřekvapuje, jehož neměnná existence by byla naší jistotou.³⁶ Výzvy a otázky, které v každodenním životě tak často útočí na jeho zdánlivou integritu, respektive na kódy, skrze které je zažíván, člověka už od pradávna děsí.

Jedním z velkých hendikepů projektu moderny se při bližším pohledu zdá být to, že svým postupným erodováním tradičních významů s sebou hrozil přinést realitu do značné míry zbavenou absolutních hodnot. Náboženské vidění světa, které díky své pevné víře v existenci určitých nezpochybnitelných pravd, umožňovalo konstruování v jistém slova smyslu černobílé reality, se jakoby postupně vytrácelo a veškerému dění se díky tomu mohlo dostávat poněkud šedavých odstínů. Se stavem, kdy každá vteřina zbavuje iluzorní představy inertní skutečnosti, kde vše má svůj řád, své místo, která zná jenom ano a ne, ale žádné možná, by měl být ostatně relativně dobře obeznámen i člověk 21.století, neboť načrtnutá nejednoznačnost světa přetrvává až do dnešních dnů.³⁷

„S ničím se člověk tak těžko nesmiřuje jako s tím, že zrozen k jednotě, musí žít v rozdělení a různosti. Celou svou bytostí touží po sjednocení a celistvosti, jeho údělem je však neúplnost a rozptýlení. (...) Člověk tuší, že jeho duch nedojde pokoje, leč najde-li jednotný smysl všeho; a přitom, kamkoliv se obrátí, naráží na dvojsmysl a dvojakost. Člověk touží po jistotě. Po jistotě pravdy. Pravdy absolutní a jediné, pravdy s velkým P, která by do sebe pojala všechnu různost a mnohorozměrnost člověka i celého světa; která by zahrnovala minulost, přítomnost i budoucnost. (...) Pravda musí být v posledku jen jedna.“³⁸

36 FIDELIUS, P.: Jazyk a moc. München 1983, s. 164

37 A stejně tak i v dnešní době můžeme pozorovat snahu nalézt určité nezpochybnitelné hodnoty, jenž by nás ubezpečovaly o správnosti našeho konání a v neposlední řadě také o superioritě liberálně-demokratického vidění světa. Stačí si jen vzpomenout například na konstruování tzv. „Osy zla“, která má být jakýmsi „temným světem nebytí“, stojícím v opozici vůči našemu „jedinému správnému“ osmyslňování reality. Tento postup umožňuje vytěsnit „zlo“ do vnějšího světa a poskytnout tak jakousi sekularizovanou podobu rozhršení všem těm, kteří se od něj demonstrativně odvrátí.

38 FIDELIUS, P.: Jazyk a moc. München 1983, s. 164

Tato lidská potřeba se pak odráží i v teoreticky všezahrnující nacionálně socialistické ideologii, jejíž vzestup byl umožněn (mimo jiné) právě zmiňovanou realitou „odnáboženštěného“ světa zdánlivé nahodilosti moderny. Její nositelé dokázali u významné části německé populace vytvořit iluzi, že díky této ideologii našli klíč k oné konečné, věčné Pravdě a nabídli tak alternativu k nezakotvenému bytí, jež každým okamžikem hrozilo konfrontovat jedince s nepříjemnou skutečností, že zdánlivě striktně logický svět chladné racionality prostupuje nevypočitatelná náhoda. Optikou nacionálního socialismu má totiž vše svou zjevnou příčinu, vše je vysvětlitelné v rámci ideologických schémat a ačkoliv se některé jevy mohou pozorovateli jako náhodné jevit, vše je součástí „velkého plánu“, osudového směřování dějin, které není běžný jedinec schopen nahlédnout v jeho celistvosti.³⁹ Prizmatem takového ideologického myšlení, se realitě dostávalo za pomoci zdánlivě nezpochybnitelných dogmat pevného zakotvení a světu byl navrácen jasný řád.

To byl jeden z důvodů, proč mohly myšlenky nacionálního socialismu (spolu s myšlenkami dalších ideologií, jenž skýtaly podobnou vizi koherentního světa) rezonovat v Německé (a na základě dosud uvedeného vlastně i v jakékoliv jiné) poválečné společnosti. Konstruování v jistém slova smyslu jednoznačné a nekomplikované reality v sobě totiž skýtalo nesmírný potenciál pro oslovení vykořeněných mas,⁴⁰ neboť ty byly náchylné ke všem ideologiím, jenž vysvětlovaly fakta jako pouhé příklady zákonů a vylučovaly náhodné shody okolností

39 Tento pohled je v jistém slova smyslu vlastně dědictvím Hegelovy filozofie dějin. Byl to on, který postavil nad jedince i celé národy jakéhosi světoducha, který určuje jejich osud: „Byla to idea „vědecká“, neboť vyznávala slepý determinismus; spojovala v jednu koncepci přírodu i civilizovaný život, činíc z obou jen povrchní projev skrytého absolutna.“ (RÁDL, E.: Dějiny filosofie II : novověk. Praha 1999, s. 389)
Samotné jevy tak mohly začít být posuzovány nikoliv ve své konkrétnosti, ale prizmatem neviditelného zákona evoluce. Právě na tyto myšlenky pak navázali mimo jiné i nacističtí ideologové.

40 Slosloví „vykořeněné masy“ je zde míněno ve smyslu vymezení Hannah Arendtové: „Masy se zrodily z fragmentů vysoce atomizované společnosti ... Hlavním znakem masového člověka není brutalita či primitivnost, nýbrž osamocení a nedostatek normálních sociálních vztahů.“ (ARENDOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 444)

A dále pak Jana Zelníčka: „Masy jako takové tvoří nesourodá suma lidí, jejichž jediné pojítko je negativní: ztráta pozice ve společnosti, a tím pevného místa a společenských vztahů, v jejichž rámci má zdravý rozum platnost. Podrobení se železné nutnosti ideologie pro ně za takových krizových okolností znamená de facto vysvobození, protože jim poskytuje základní sebeúctu.“ (ZELNÍČEK, J.: Ideologické kouzelnictví. In.: Moc obrazů, obrazy moci : politický plakát a propaganda. Praha 2005, s. 48-50)

konstruováním jakési všeobjímající všemohoucnosti, jenž byla údajně základní příčinou každé nepředvídané události.⁴¹ Jinými slovy: masy se odmítaly smířit s tím, že realitu prostupuje náhodnost a nacionální socialismus se zdál být jednou z možností, jak znovu nalézt ztracenou jistotu ve zdánlivě chaotickém bytí,⁴² jakkoliv zůstává faktem, že tato falešná jistota v posledku znamenala kapitulaci před pluralitou a nejednoznačností světa každodenní reality.⁴³ Ideologické myšlení mělo v souboji s racionálním (či chceme-li vědeckým) výkladem světa navíc tu nezanedbatelnou výhodu, že umožňovalo řadit rozmanitá fakta striktně logicky a dosahovat tak konzistence, jenž v realitě není možná.⁴⁴ „Masy nepřesvědčují fakta, nýbrž jen konzistence systému, jehož součástí podle všeho jsou.“⁴⁵

Bylo by však velkou chybou pojímat nacionální socialismus jako svého druhu teorii (jakkoliv zvrácenou), jenž by se omezovala na „pouhý“ popis reality a rozkrytí zákonitostí, jenž jsou určující pro lidské bytí. Byla v něm totiž navíc obsažena i ambice realitu přetvářet a radikálně měnit. Měl být revoluční ideologií, která nejenom že v sobě skrývala klíč k dějinám, ale také ke šťastné budoucnosti v podobě jakéhosi pozemského ráje, jenž by stál v opozici k tehdejšímu „zvrácenému“ a „nepřirozeného“ stavu „rasové dekadence“.⁴⁶ Byl ideologií, jenž

41 ARENTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 486

42 Znovu však musíme zopakovat, že totalitní ideologie zdaleka nebyly jedinou možností, jež by skýtala východisko ze zmatků volně plovoucí modernity. V době jejího trvání se zrodil např. nacionalismus, socialismus, romantické hnutí (příčemž právě z nich pak nacismus do jisté míry vycházel) a další směry, jež rozhodně nebyly pouhou zpátečnickou „reakcí“, ale svébytnou odpovědí na výzvy předkládané touto érou. (to platí i pro zmíněné romantické hnutí, které navzdory všem svým konzervativním rysům nebylo pouhým „útekem do minulosti“ či „reakcí“ modernity, ale dynamickou silou aspirující na radikální přerod jednotlivce. Jestliže se nositelé tohoto směru obraceli do historie, pak v ní měl člověk nalézt nikoliv zakotvení pro orientaci v tomto světě (jak tomu je v případně konzervativně chápané tradice), nýbrž naopak očistu od současného světa a zdroj vzdoru vůči němu. (MARADA, R.: Kultura protestu a politizace každodennosti. Brno 2003, s. 100))

43 Touto skutečností je navíc dáno, že ideologie je v podstatě postavena nad smyslovou realitu, neboť „zkušenost viděná ideologicky znamená vždy něco jiného, než je, neboť se za ní nachází skrytá vyšší síla, která vše ovládá.“ (ZELNÍČEK, J.: Ideologické kouzelnictví. In.: Moc obrazů, obrazy moci : politický plakát a propaganda. Praha 2005, s. 46)

44 ZELNÍČEK, J.: Ideologické kouzelnictví. In.: Moc obrazů, obrazy moci : politický plakát a propaganda. Praha 2005, s. 46

45 ARENTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 486

46 Rasismus a zvláště pak antisemitismus byl integrální součástí nacionálně socialistické ideologie, který

v sobě obsahovala také silný utopický a futuristický element manifestující se právě v této vizi prométheovské varianty spásy lidstva.⁴⁷

Nacistická dogmata se tedy zdála nabízet nejenom jednoznačný a v každém směru správný „manuál“ k uchopování světa, nedotazovatelnou jistotu v komplikované realitě běžné zkušenosti, ale v souladu s tím poskytovala také návod k řešení všech palčivě pociťovaných problémů tehdejší doby. S jejich pomocí bylo možno identifikovat viníky a síly, jenž stály v pozadí tehdejšího neutěšeného stavu německé společnosti, „ukázat na ně prstem“ a využít jich jako hromosvodu frustrací, pramenících z prohrané války, ztráty velmocenského postavení Německa, eroze konzervativních hodnot vilémovské společnosti, existenciální nejistoty hospodářské krize a mnohých dalších jevů. Zhroucení monarchie, což byl systém nesoucí s sebou ideologii, která běžné populaci doposud skýtala onu tolik potřebnou jistotu a na jejímž základě byly generovány sady nástrojů k osmyslňování každodenní reality, po sobě totiž zanechalo jakési symbolické vakuum, které nositelé liberálně-demokratické alternativy nedokázali plnohodnotně naplnit.

Při pátrání po příčinách atraktivnosti nacionálně socialistické ideologie v tehdeším Německu musíme mít stále na paměti, že tradiční kořeny společnosti zde byly skutečně hluboce otřeseny. Z příčin můžeme na prvním místě jmenovat vše zastíňující zážitek světové války a „versailleské potupy“,⁴⁸ dále „ošklivou“ listopadovou revoluci a „otrhanou

pomáhal zmobilizovat antimodernistické postoje a úzkosti. „Adolf Stöcker, Dietrich Eckart, Alfred Rosenberg, Georg Strasser, Joseph Goebbels a v podstatě všichni ostatní proroci, teoretikové a ideologové nacionálního socialismu užívali přízrak židovské rasy jako svorník vážící obavy minulých a budoucích obětí modernizace, které vyjadřovali, s ideální volkisch společností budoucnosti, kterou slibovali vytvořit, aby zarazily další postup modernity“ (BAUMAN, Z.: *Modernita a holokaust*. Praha 2003, s. 105)

47 Takováto vize světa transformovatelného bez omezení je vlastně také dědictvím modernity, a jistého „odnáboženštění“ světa, kdy Boha vystřídal v roli pána světa a dějin člověk. (DOBEŠ, J.: *Totalitarismus – nevyhnutelný důsledek modernity?*. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: *Totalitarismus 3*. Plzeň 2007, s. 15)
Dále musíme připomenout, že nacistická vize „spásy lidstva“ se z našeho pohledu týkala jen určité jeho části. Prizmatem nacistické ideologie byl totiž status lidství přiřčen pouze jistému segmentu obyvatelstva a jiným (například Židům) pak zcela upřen.

48 Můžeme říci, že právě odmítavý přístup k versailleskému systému byl tím, co spojovalo tehdejší německou společnost. Němci se necítili poraženi a těžko nesli splácení reparací, odstoupení území a radikální snížení počtu vojáků v ozbrojených složkách. (STELLNER, F.-SOBĚHART, R.: *Politické aspekty vývoje výmarské republiky za Velké hospodářské krize (Brüningova éra)*. In.: KOVÁŘ, M.-NÁLEVKA, V.: „Dvacáté století“. Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v

socanskou republiku“⁴⁹ inflaci a hospodářskou depresi,⁵⁰ organizovaný kapitalismus i mezinárodní komunismus.⁵¹

Jeden z hlavních problémů výmarského parlamentarismu představoval fakt, že současníci neakceptovali politické strany jako legitimní nositele politické vůle. Liberálně-parlamentnímu systému, implantovaného z demokratických zemí západní Evropy, se ze strany většinové populace nedostalo kladného přijetí a systém výmarské republiky tak postrádal onu tolik potřebnou legitimitu „zdola“. „Brzy se začal šířit „harmonický“ obraz společnosti, která toužila po „nadstranické“ jednotě, jenž nebude determinována zájmy politických stran“⁵² Postupně převládlo volání po autoritativní vládě „pevné ruky“, která by bezohledně roztínala gordické uzly a bez váhání řešila problémy, o kterých se zdánlivě dlouhé hodiny neplodně diskutovalo v parlamentu.⁵³

Praze. Praha 2005, s. 153)

49 S její existencí se velká část Německé populace nikdy plně nesmířila. Výmarská republika byla do značné míry státem nechtěným, nežádaným a mnohými přímo nenáviděným. „Německá společnost prožívala válku i po roce 1918, byla „poválečnou“ společností – nestala se „mírovou“ společností a nedokázala se vyrovnat s novými podmínkami při vzniku německé republiky Příliš lpěla na konzervativních hodnotách vilémovského Německa a způsobu života před první světovou válkou.“ (STELLNER, F.-SOBĚHART, R.: Institucionální kolaps Výmarské republiky v roce 1930. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 3. Plzeň 2007, s. 77)

50 Roli hospodářské krize v pádu systému Výmarské republiky a nástupu nacismu výstižně shrnul Ian Kershaw: „Hospodářské krize vedou často k pádu vlád. Jen málokdy však strhnou s sebou samotné státní zřízení. I přes nejhlubší bídu velké hospodářské krize z počátku třicátých let v mnoha zemích demokracie přetrvala – ovšem tam, kde měla pevné kořeny, jež nepodkopala prohraná válka. (...) Ale v Německu byl od samotného počátku krize v sázce samotný 'systém', tedy povaha státního zřízení. Hitler a jeho strana těžili ze systémové krize výmarského státu. Ale jejími hlavními původci nebyli... Mocenské elity obsahovaly nemálo těch, kdo jen čekali na příležitost, aby se zbavili demokracie, která jim byla tak protivná.“ (KERSHAW, I.: Hitler. 1889-1936. Praha 2004, 302-303)

51 REICHEL, P.: Svůdný klam Třetí Říše. Praha 2004, s. 127

52 STELLNER, F.-SOBĚHART, R.: Institucionální kolaps Výmarské republiky v roce 1930. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 3. Plzeň 2007, s. 75

53 Podobný obraz společnosti, která v důsledku krize či chceme-li rozpadu dosavadního relativně jednoznačného a koherentního obrazu světa do jisté míry ztratila důvěru v parlamentní systém, liberalismus a humanitní hodnoty, bychom mohli nalézt i v našich zemích během období tzv. druhé republiky, přestože se rozhodně nejednalo o tak radikální a všeobecně pocíťovaný odvrát jako v tehdejší Německu. Přesto však „do oficiálního společenského a kulturního života druhé republiky rychle pronikaly prvky zatím nevídané: společným momentem jim byla dezerce od dříve okázale vyznávaných národních dějinných hodnot. Útěk od

Tyto společensko-kulturní souvislosti jsou klíčové pro pochopení toho, proč mohly tehdejší německou společností tak výrazně rezonovat myšlenky nacionálního socialismu, jenž v sobě nesly nikoliv naději na postupnou změnu či reformu stávajícího systému, ale nárok na radikální, revoluční změnu poměrů, odstřížení se, ba přímo zničení starého, zkaženého světa, který měl ustoupit „obrodné síle“ nového řádu. Takovýmto vizím se mohlo dostávat výraznějšího sluchu pouze ve společnostech, které procházely skutečně hlubokou krizí. Jsou to totiž právě krizová období společností, které skýtají živnou půdu pro významné pokusy o opětovné „přemyšlení“ základů legitimacy, zdrojů politického řádu, morálních pravidel a cílů člověka.⁵⁴

Primární východisko tohoto „přemyšlení“, našli nacističtí ideologové v nikdy nezaniklých mýtech rezonujících německou společností. Byly to právě tyto mýty, ke kterým se mohli běžní obyvatelé obracet po pádu císařství, hledat v nich ztracenou jistotu a symbolické zakotvení po násilném zániku starého řádu. Pro velkou většinu německé populace totiž představovaly integrální součást sémantické struktury, jeden ze základních kamenů pro

humanistických a demokratických ideálů se stal běžným jevem, každodenní skandalizace nejen politických, ale i kulturních a duchovních garantů demokratického systému předchází republiky.“ (GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.a. Praha-Litomyšl 2006, s. 131)

Z hlediska nadějí na oslyšení myšlenek nacionálně socialistické ideologie, byl však mezi situací v Německu a našich zemích veliký rozdíl. Za původce krize byly ve výmarské republice označovány ideje liberalismu, parlamentarismu, pluralismu, atd. a přeneseně pak západní demokracie, s jejichž pomocí byl systém stavící na těchto hodnotách do značné míry násilně instalován.

V našich zemích bylo za druhé republiky taktéž útočeno na tyto hodnoty, ale zánik prvního samostatného státu byl očividně taktéž důsledkem německé politiky. Jinými slovy – nacistické Německo a Němci vůbec, byli po Mnichovu velkou částí společnosti vnímáni jako nepřátelé, kteří „rozbili republiku“, byli přímými aktéry tohoto „ponížení“ a „národní tragédie“. Samozřejmě že i liberálně demokratický systém, stranickost a všeobecná roztržičnost měly v očích široké veřejnosti svůj nemalý podíl na událostech, jenž ve svých důsledcích vedly k zániku první republiky (což se také stalo primárním důvodem zmiňovaného odmítnutí či zpochybnění dosud adorovaných hodnot). Nacionální socialismus však tímto nemohl příliš získat.

Zdá se však nepochybné, že zde po zářijových událostech, jenž byly do značné míry interpretovány jako selhání liberální demokracie, existoval prostor k hledání alternativy k dosavadnímu řádu. To se projevilo jak za druhé republiky, tak po válce, kde načrtnutá deziluze s největší pravděpodobností přispěla k nástupu komunismu.

54 ZÁLEŠÁK, T.: Ke zkušenosti totalitarismu a možnostem recidivy masových ideologických hnutí v 21. století. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 4. Plzeň 2008, s. 11

uchopování a osmyslňování světa. Jestliže byly některé tyto mýty zahrnuty do celku nacionálně socialistické ideologie, citelně se tím zvyšovaly její šance na úspěch.

V případě nacismu se jednalo především o využití mýtu Říše, v němž tkvěla jak myšlenka světovlády, tak na papeži nezávislé Svaté říše, poddané bezprostředně Bohu, dále mýtus německo-germánského vůdcovství, jenž mohlo být postaveno proti demokratickému modelu Francouzské revoluce⁵⁵ a mnohé další.⁵⁶ I mýtus vůdce mohl čerpat z bohaté tradice, která sahala až k romanticko-konzervativním představám raného 19. století a navázat tak například na kult „Železného kancléře“ Bismarcka.⁵⁷

Všechny tyto mýty, jenž byly integrální součástí jakéhosi kolektivního nevědomí německé společnosti, se tedy do značné míry staly východiskem pro tvůrce ideologie nacionálního socialismu, jenž měla aspirovat na pozici jediné, konečné a nezpochybnitelné Pravdy, zahrnující v sobě minulost, přítomnost i budoucnost.

Jak již bylo řečeno, nacionální socialismus nebyl pouze nějakou vševysvětlující teorií, ale obsahoval v sobě také ambici radikálně měnit svět a být receptem na řešení všech problémů tehdejší doby. Dle nacistických „bubeníků“ měl být chaos parlamentarismu a pluralismu výmarské republiky jednou provždy zlikvidován, stejně tak jako liberalismus a „hrozba mezinárodního bolševismu“,⁵⁸ to vše ve prospěch této jediné a konečné Pravdy, s jejíž pomocí bylo možno dosáhnout nového, lepšího a spravedlivějšího řádu věcí. Na konci cesty měl tedy stát jakýsi pozemský ráj, svět zbavený všech neduhů, jehož dosažení mělo být vše pořízeno. Klíčovým zde tedy nebyl prostředek, ale vznešený a jediný možný cíl.⁵⁹

55 Zde se dostáváme k dalšímu z důvodů, proč mohla nacionálně socialistická ideologie jen s těžší výraznějším způsobem rezonovat v protektorátní společnosti. Tyto mýty totiž byly našemu prostředí zcela cizí. Jednalo se o sémantickou strukturu, pro níž obyvatel protektorátu neměl žádnou oporu ve svém životě ani dosavadní socializaci. K této problematice se ještě několikrát vrátíme v následujících kapitolách.

56 REICHEL, P.: Svůdný klam Třetí Říše. Praha 2004, s. 97

57 Ostatně sám Hitler se k tomuto velikanovi německých dějin údajně rád přirovnával. Viz. například KERSHAW, I.: Hitler 1936-1945 : Nemesis. Praha 2004, s. 189

58 Deklarovaný odpor vůči bolševismu byl však záležitostí spíše funkcionální, nežli ideologickou. Jak se vyjádří sám Adolf Hitler v rozhovoru s budoucím odpadlíkem Hermannem Rauschningem: „... Pokud jde o bolševismus, stane se odrůdou nacionálního socialismu. Ostatně je zde více toho, co nás pojí, než co nás odděluje.“ (GREGOROVÍČ, M.: Kapitoly o českém fašismu. Praha 1995, s. 8)

59 To ostatně později stalo podstatou teleologické legitimacy nacistického režimu: dovolávání se cílů a hodnot, a ne (dočasných) výsledků. (BALÍK, S.-KUBÁT, M.: Teorie a praxe totalitní a autoritativních režimů. Praha

Jestliže bychom na okamžik přijali tento interpretační rámec, je zřejmé, že z pohledu nacionálních socialistů musela být každá síla stavící se proti snahám o ustavení nového řádu (pojímaného ve smyslu nejlepšího z možných) chápána jako nepřirozená, zvrácená, stavící se proti zájmu lidstva⁶⁰ a proto vnímána jako specificky se prezentující výzva ke zničení. A nejenom to. Jako nepřijatelná se musela jevit i apatie, která indikovala nezáměr o budování nového světa, což ji umožňovalo interpretovat ve smyslu jakéhosi odporu ve formě pasivní rezistence.⁶¹ Nacistická ideologie měla být tedy nejenom všeprostupující, ale v jistém slova smyslu i určující pro rozhodování a život běžných občanů. Každá odchylka od vytyčené cesty, mohla být touto optikou interpretována jako nepřijatelná hrozba.⁶²

Dostáváme se tedy k tomu, že alespoň hypoteticky všezahrnující nacionálně socialistické ideologie sice skýtala možnost jakési jistoty v chaotickém světě každodenní reality, ale zároveň v sobě obsahovala i aspiraci na eliminování snad všech podstatných aspektů lidské svobody. Jak řekl Joseph Goebbels: „Národ musí začít jednotně myslet, jednotně reagovat a stát vládě plně a se sympatií k dispozici.“⁶³ To ze strany běžné populace předpokládalo zvnitřnění takových sad nástrojů k dekodování světa, jenž by nedovolovaly každodenní realitu interpretovat jinak než v souladu s myšlenkami nacionálního socialismu.⁶⁴ Všechny ostatní

2004, s. 76)

60 Znovu musíme opakovat, že v rámci nacionálně socialistické ideologie byl skutečný podíl na lidství přiznáván jen určitému segmentu lidské společnosti a například Židům naopak zcela odepřen.

61 Tento fakt odpovídá stanovisku Jose Linze, který předpokládal, že ve společnostech řízených na základě hypoteticky všeprostupující ideologie, „... probíhá masivní politická mobilizace – občané jsou nuceni k aktivní účasti na veřejném životě. Právě s odkazem na ideologii mají být nadchnuti pro plnění náročných společenských úkolů aktivním zapojením do činnosti strany a jejích mnohých monopolních masových organizací.“ (BALÍK, S.-KUBÁT, M.: *Teorie a praxe totalitní a autoritativních režimů*. Praha 2004, s. 39)

62 Tuto cestu samozřejmě nemůžeme chápat jako zcela přesně a do nejmenších podrobností danou. Jestliže pro ilustraci použijeme argumentum reductionis ad absurdum, pak by ona jediná pravá cesta vymezená nacistickou ideologií musela obsahovat imperativy stanovující, kdy má „nový člověk“ večeřet, co má večeřet a jakou si má dopřát porci.

Onu cestu musíme chápat ve smyslu stanovení jakýchsi pevných (a v porovnání s liberálně demokratickým systémem také nesmírně úzkých) mantinelů, přičemž setrvání v jejich rámci vyžadovalo téměř naprostou konformitu.

63 BREITFELDER, M.: *Metody nacistické propagandy*. In.: *Dějepis XVII, Sborník katedry historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta*. Plzeň 1997, s. 93

64 Tento cíl, jakkoliv nereálný (viz kapitola „Mapy významů“), nebyl jenom předpokladem úspěšného

způsoby osmyslňování světa měly být vyloučeny. Ideologie, která v sobě zahrnovala konstrukce snové reality, prosté všech diferenciací a pluralitních aspektů, do jisté míry musela obsahovat i určitý prvek nesnášenlivosti vůči ideologiím jiným, ve smyslu „kdo nejde s námi jde proti nám“.65 „Logicky uspořádané bytí vyžaduje coby svůj protějšek jakési nebytí, k němuž by bylo možno odsoudit vše, co se „novému pořádku“ přičí. (...) totalitarizace dobra si vynutí totalitarizaci zla., tj. neméně násilné sjednocení všeho, co našemu „jednotnému“ dobru z nejrůznějších důvodů odporuje. (...) Místo světa jednotného, máme teď světy dva, zato oba jednoznačné. Místo nejednotného celku relativních pravd máme teď dva jednotné bloky, mezi nimiž panuje vztah vzájemného vyloučení: absolutní pravda proti absolutní lži. Nesmiřitelný protiklad dvou světů nastoupil na místo různosti uvnitř světa jednoho.“66

S nositeli konkurenčních ideologií, které se rovněž zdály nabízet životaschopnou alternativu k liberálně demokratickému řádu, se nacisté samozřejmě tvrdě střetávali již v rámci výmarské republiky. Nejistota pramenící z pádu monarchie, společenská i ekonomická krize spolu s hrozbami moderního světa, vytvářely neobyčejně příhodné prostředí pro implementaci nových myšlenek do politické praxe. „S bosými, pravdu či nové životní formy hledajícími proroky se roztrhl pytel a stejně tak i s novodobými „volksisch“ jakobíny a vůdci dobrovolnických Freikorpsů.“67 Nacionální socialismus byl tedy pro německou populaci pouze jednou z mnoha možných alternativ vyrovnávání se s neutěšenou realitou výmarské republiky. Jeho nositelé v žádné případě nepředstavovali jedinou politickou sílu, jenž by nabízela pro masy tolik přitažlivé obrazy jednoznačné, plně vysvětlitelné koherentní reality, „zaručené“ recepty na řešení všech problémů doby a ukazatele cesty ke „šťastným zítřkům“.

instalování nového řádu. V případě, že by jej bylo dosaženo, stal by se taktéž základem neotřesitelné legitimacy nacistického panství, tedy kvality, jenž byla oprávněně považována za klíčovou. „Z hlediska panství je legitimita neobyčejně nobilitující. Prospívá trvalosti řádu, politické integraci a stabilizaci. Umožňuje účinné vykonávání moci bez nutnosti donucování. Způsobuje snížení materiálních nákladů spjatých s vykonáváním moci, protože není nutné udržovat nadměrný donucovací aparát. Rozšiřuje dosah reálné moci a umožňuje mocensky působit v nových oblastech společenského života. Zvyšuje pravděpodobnost realizace mocenských cílů, posiluje moc a zvyšuje její efektivnost.“ (BALÍK, S.-KUBÁT, M.: *Teorie a praxe totalitní a autoritativních režimů*. Praha 2004, s. 69)

65 Důraz na „vznešený“ cíl pak po nástupu nacistů k moci pomáhal legitimizovat institucionalizovaný teror vůči lidem, kteří odmítali přijmout předkládaná dogmata.

66 FIDELIUS, P.: *Jazyk a moc*. München 1983, s. 165

67 REICHEL, P.: *Svůdný klam Třetí Říše*. Praha 2004, s. 127

Jakkoliv v sobě nacionálně socialistická ideologie zahrnovala mnoho prvků, které byly nezbytnou podmínkou úspěchu, nikde nebylo předem dáno, že právě tento směr musí v politickém klání zvítězit a stanout na samém vrcholu moci. Oslavný úspěch nacistů v souboji s nositeli jiných ideologií nemůžeme plně vysvětlit ani na základě přitažlivosti myšlenek, formulovaných v programu NSDAP, neboť mnohé body v něm obsažené sdílely i ostatní strany.⁶⁸

Jak je tedy možné, že se v roce 1932 stala Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei po červencových volbách do Říšského sněmu nejsilnější stranou?⁶⁹ Neobyčejně velkou roli zde zřejmě sehrály především způsoby a styl, kterým nositelé ideologie nacionálního socialismu prezentovali své myšlenky široké veřejnosti. Analýza těchto propagandistických metod a postupů je náplní následující kapitoly.

⁶⁸ BREITFELDER, M.: Metody nacistické propagandy. In.: Dějepis XVII, Sborník katedry historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Plzeň 1997, s. 90

⁶⁹ HILGEMANN, W. – KINDER, H.: Encyklopedický atlas světových dějin. Praha 2002, s. 471

4. Propaganda

4.1 Historický exkurz

Ačkoliv je primárním cílem této kapitoly popis principů nacistické propagandy spolu se strategiemi a postupy, které byly v jejím rámci uplatňovány na území třetí říše respektive protektorátu, bude vhodné, abychom své bádání začali poněkud hlouběji v minulosti. Krátký historický exkurz do této problematiky je žádoucí především z toho důvodu, že Adolf Hitler a jeho spolupracovníci ani zdaleka nebyli na tomto poli naprostými průkopníky, ale více či méně navazovali na postupy a metody, které byly do jisté míry uplatňovány již dlouho před vznikem nacionálního socialismu či NSDAP.⁷⁰

S pokusy jistým způsobem manipulovat či usměrňovat kolektivní postoje se můžeme údajně setkat již ve velmi dávné historii. Mnozí autoři, zabývající se touto problematikou, tvrdí, že lze vystopovat určité formy záměrně zacíleného šíření jistých pravdivých, polopravdivých či nepravdivých zpráv pro politické a vojenské účely už ve starověku.⁷¹

To je tedy doba, kde bychom mohli hledat počátky a - poněkud archaické - kořeny jevů, jenž z dnešního úhlu pohledu nazýváme propagandou.⁷² Samotné slovo však pochází až ze 17.století a bývá obecně odvozováno od organizace Sacra congregatio de propaganda fide (Svatá kongregace pro šíření víry), založené papežem Řehořem XV. v roce 1622.⁷³

Své moderní podobě se však propaganda přiblížila až v průběhu 19.století. To bylo umožněno především vyvinutím nových technologií, které vedly k intenzivnímu rozvoji

70 A stejně tak můžeme najít jistou kontinuitu ve využívání určitých propagandistických metod, jenž našly své uplatnění v rámci Třetí říše, i v dnešní době. Jak totiž svého času prohlásil E.Gentile: „Při pozorném sledování vidíme, že umění lákat davy bylo a je velmi podobné všude a ve všech dobách. Vždycky je totiž třeba těžit ze stejných lidských slabostí.“ (GENTILE, E.: Politická náboženství. Brno 2008, s. 27)

71 Tento názor zastávali ve svých pracích např. Alfred Sturminger, Hans Buchli, Kazimier Wyka nebo Philip M. Taylor. (GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 3)

72 Je však třeba dodat, že tato dějinná analogie není zcela přesná a neproblematická. K této otázce se v průběhu kapitoly ještě vrátíme

73 GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 3

komunikačních vazeb (jednalo se hlavně o možnost vydávání laciného tisku v obrovských nákladech). Mnohými subjekty byl velmi rychle rozpoznán potenciál, který v sobě skrývaly tyto nové možnosti masového ovlivňování obyvatelstva a začal jimi být v tomto směru využíván.⁷⁴

Plného a v pravdě moderního uplatnění se však propagandě dostalo až v průběhu první světové války. Boje již neprobíhaly pouze na frontě vojenské a ekonomické, ale ke slovu se zde v dosud nevídané míře dostala i fronta propagandistická. Dezinformace, apely na morálku vojsk i civilního obyvatelstva za pomoci „satanizace“ protivníka, pokusy o demoralizaci nepřítele... To vše byly sice techniky známé již z minulosti, ale teprve nyní jich mohlo být využito v takové intenzitě a šíři.

Zdaleka ne všechny bojující strany si však plně uvědomovaly možnosti, které tato oblast skýtala. Nejdále v tomto směru zřejmě dospěli Britové. Jejich „... ataky na bojovou morálku nepřítele vycházely z dobrých znalostí psychologického stavu protivníka a různě formulovanými, ale neustále se opakujícími stejnými požadavky a apely se Britům a posléze i Američanům dařilo podlamovat bojovou morálku vojsk centrálních mocností.“⁷⁵

A byly to právě centrální mocnosti, kdo v této oblasti zklamal. V řadách německé armády tehdy bojoval jako plukovní spojka i dobrovolník Adolf Hitler.⁷⁶ Ten si výše zmíněné nedostatky palčivě uvědomoval a v budoucnu z nich vyvodil patřičné závěry.⁷⁷

Ve své knize *Mein Kampf* napsal: „V průběhu války bylo možno pozorovat, k jakým příšerným výsledkům mohla vest správně používaná propaganda. Bohužel to bylo možné studovat jen na druhé straně, protože činnost naší strany byla v tomto směru více než skromná. (...) Všecko, co se v tomto směru dělo, bylo nedostatečné a špatné od samého

74 Blíže k problematice vzniku masmédií a jejich vlivu na tehdejší společnost THOMPSON, J.: Média a modernita : sociální teorie médií. Praha 2004

75 GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 6

76 Hitler si zde dokonce vysloužil Železný kříž první třídy (BULLOCK, A.: Hitler a Stalin : paralelní životopisy. Plzeň 1995, s. 55)

77 Frontová zkušenost Adolfa Hitlerova se neodrážela výhradně ve formě propagandy, ale také v jejím obsahu. Sám prožíval pocity zoufalství a bezmoci, které po Německé kapitulaci jak se zdá zasáhly velkou část tehdejší německé populace. Jako svým způsobem geniální psycholog davu pak tento prožitek bohatě zúročoval ve svých propagandistických vystoupeních.

začátku tak, že to přinejmenším bylo k ničemu, pokud to přímo nepřinášelo škodu.“⁷⁸

Můžeme konstatovat, že tento do značné míry laxní přístup německého císařství byl pak v podání nacistických propagandistů vystřídán takovým nasazením, jaké lidstvo snad ještě nikdy nezažilo. Hitler spolu se svými spolupracovníky totiž zastával názor, že obratně vedená propaganda je nejúčinnější způsob manipulace a nakonec ovládnutí mas,⁷⁹ kterém je možno jejím prostřednictvím vnutit prakticky cokoliv.

4.2 Definice pojmu propaganda

Jak můžeme vidět, metody, jenž měly za cíl určitým způsobem modifikovat či vytvářet postoje a jednání jisté části populace, mají velmi dlouhou a bohatou historii. Je proto nutné, abychom ještě předtím, než se pustíme do důkladnější analýzy postupů a strategií, které byly v tomto směru využívány nacionálními socialisty, zodpověděli otázku, co vlastně pod pojmem „propaganda“ rozumíme a jak jej budeme v průběhu práce dále užívat.

Již bylo zmíněno, že počátky prvních pokusů o propagandistické působení bychom dle některých autorů mohli nalézt již v dobách starověku. Tato dějinná analogie však samozřejmě není zcela přesná a může svádět k jisté dezinterpretaci. Jak by mělo být zřejmé z předcházejícího oddílu, metody a do jisté míry i cíle propagandy totiž jistým způsobem varíují v závislosti na čase, místě, kultuře, atd. V době starověku, středověku či novověku, tak byly mnohé cíle a metody „propagandy“ výrazně odlišné od postupů, které se na tomto poli uplatňovaly v průběhu devatenáctého či dokonce dvacátého století. Stejně tak se lišily například i postupy, které byly na tomto poli uplatňovány jednotlivými státy v průběhu první světové války. V případě tohoto pojmu tedy dochází na základě uvedených proměnných k

78 HITLER, A.: Mein Kampf. Bratislava 2000, s. 110

Tato do značné míry oprávněná kritika nezněla pouze z úst Adolfa Hitlera. Názor, že vojenská pohroma nebyla pouze důsledkem vojenských porážek (zvláště rozšířená byla tzv. legenda o dýce do zad), ale výrazně k ní přispěl také všeobecný úpadek národního ducha v důsledku zručných tahů britské a americké propagandy, se po skončení války velmi rychle rozšířil v širokých vrstvách německé společnosti.

(GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 7)

79 tamtéž

jistému významovém i funkčním posunu a mohli bychom proto mluvit nikoliv o „propagandě“, ale o „propagandách“. To je prvním důvodem, proč je nutno daný pojem nejprve definovat a vymezit, v jakém významu bude v průběhu práce dále užíván.

Druhým důvodem, proč je nezbytné „propagandu“ před následující analýzou pokud možno co nejpřesněji definovat je ten, že stejně jako u velké většiny pojmů, které nějakým výraznějším způsobem rezonují ve veřejném prostoru, došlo i v případě slova „propaganda“ k jisté sémantické inflaci, tedy obsahovému vyprázdnění.⁸⁰ Především v publicistice je s tímto pojmem nakládáno velmi volně, ale i ve vědeckých pracích se můžeme setkat s velkým množstvím více či méně zdařilých pokusů o definici.⁸¹

Jakkoliv je přesné vymezení tohoto pojmu dosti komplikované,⁸² nemůžeme se bez něj obejít. Řekněme tedy hned z počátku, že pod pojmem „propaganda“ budeme v dalším průběhu práce rozumět výhradně **záměrné, institucionalizované šíření politicky zaměřených sdělení, které mají za cíl vyvolání nebo zesílení určitých postojů nebo jednání u určité skupiny či skupin recipientů.**⁸³

80 Tento pojem s sebou navíc nese silnou negativní konotaci, což z hlediska historické práce, v rámci které by měl autor vždy aspirovat na pokud možno co největší objektivitu a v jistém slova smyslu i neutralitu a odstup od daného tématu, přináší určité komplikace. Na podobný problém jsme ostatně narazili již v úvodu práce v souvislosti s konceptem totalitarismu.

81 Mezi tyto nepřilíš povedené pokusy můžeme zahrnout například definici Oliviera Thompsona, který označil za propagandu všechny způsoby prezentace respektive přenosu informací, obrazů nebo idejí, které ať už aktivně či pasivně ovlivňují lidské chování. (THOMPSON, O.: Mass Persuasion in History. Edinburg 1977, s. 7)

Taková definice je již na první pohled nedostatečná. Zahrnuje v sobě totiž prakticky veškeré projevy verbální i nonverbální komunikace, neboť de facto každé sdělení s sebou nese obsah ovlivňující (ať už záměrně či nezáměrně) recipientovo rozhodování a jednání.

82 Některé z těchto komplikací budou zmíněny v dalších částech textu.

83 Takovéto vymezení myslím dostatečně odpovídá výše zmíněnému požadavku na neutrální obsahovou náplň užívané terminologie. Propaganda je v tomto smyslu pojímána pouze jako jeden ze způsobů komunikace určitých sdělení respektive specifická forma prezentace myšlenek, cílů a zásad dané strany, instituce nebo sociálního hnutí, jenž aspiruje na proměnu či kultivaci dosavadních způsobů dekodování některých prvků každodenní reality a z toho plynoucího chování.

4.3 Nacistická propaganda

4.3.1 Cíle nacistické propagandy

Obecné cíle nacistické propagandy můžeme částečně dovodit z již předložené definice - vyvolání nebo zesílení určitých postojů nebo jednání u určité skupiny či skupin recipientů, v souladu se zásadami ideologie nacionálního socialismu. Přesto bude účelné, abychom se jejich analýze na následujících stránkách věnovali poněkud podobněji.

Dlouhodobé cíle, které byly do určité míry předestřeny v rámci předcházející kapitoly, plynou z podstaty nacionálně socialistické ideologie. Ta v sobě obsahovala aspiraci být onou konečnou a jedinou Pravdou, čistou epistémou stojící v opozici vůči soudobému „temnému“ světu, který byl údajně zcela prostoupen lží, pokrytectvím a falší, světu starému, nedokonalému, nespravedlivému a do značné míry také nepřírozenému. Jednalo se o ideologii revoluční, které měla poskytovat jakýsi návod k řešení veškerých problémů doby prostřednictvím „odstřížení“ se od něj, radikálním přebudováním jeho základů a nastoupením cesty vedoucí k nové, lepší společnosti, jenž byla vykreslována v podobě snové vize pozemského ráje. Dále bylo zmíněno, že každý, kdo by se chtěl stavět proti tomuto záměru,⁸⁴ musel být prizmatem této ideologie do určité míry vnímán jako člověk bojující proti zájmu úzce chápaného lidstva a jako takový považován za adepta na „převýchovu“ či přímo fyzickou likvidaci.⁸⁵ Správná cesta existovala jen jedna a pro mnohé aspekty vnitřní svobody tak nemohlo být v rámci „nového řádu“ místo. „Poddaní“ nacistického panství měli jednotně myslet, jednotně konat, to vše s ohledem na dosažení onoho konečného a jedině správného cíle.

Vize takto radikální přeměny světa, je již na první pohled velmi ambiciózním, komplikovaným a jen stěží uskutečnitelným plánem. Deklarovaný nárok na uniformitu postojů a jednání vyžadoval, aby u drtivé většiny populace došlo ke zvnitřnění takových

84 Či se dokonce jen odmítal aktivně podílet na budování „nového řádu“

85 Jak se vyjádřil Joseph Goebbels: „Do protivníka je třeba tak dlouho střílet kulometem, dokud nepochopí naši převahu anebo je třeba jej revolucí ducha národa nikoliv zlikvidovat, nýbrž získat.“ (BREITFELDER, M.: *Metody nacistické propagandy*. In.: *Dějepis XVII, Sborník katedry historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Plzeň 1997, s. 92*)

nástrojů k dekodování skutečnosti, které by neumožňovaly realitu interpretovat jinak, než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií.⁸⁶ Jen tak mohla být zajištěna glajchšaltizace myšlení a konání širokých vrstev populace. Významy, které odporovaly tomuto do značné míry z hora stanovenému způsobu osmyslňování světa, se měly v ideálním případě stát v rámci celé společnosti v pravém slova smyslu nemyslitelnými, nepředstavitelnými a zcela neakceptovatelnými.⁸⁷ V případě, že by ze strany „poddaných“ skutečně došlo ke zvnitřnění patřičných nástrojů pro interpretaci každodenní reality, byla by tím nejenom otevřena cesta k vybudování nového světa, ale navíc také zaručena prakticky neotřesitelná legitimita nacistické vlády.⁸⁸

Z dnešního pohledu je zřejmé, že plné dosažení tohoto cíle bylo de facto nereálné, neboť člověka je sice možno téměř absolutně zbavit svobody vnější, ale nikdy ne zcela té vnitřní. I přes nejtvrďší teror vždy existovaly určité ostrůvky, kde zdánlivě všeprostopující státní kontrola nedosahovala a svět byl v alespoň některých aspektech osmyslňován svěbytným,

86 Goebbels v této souvislosti hovořil o vytvoření správného světového názoru: „Když se ... z ... ideje vybuduje celá myšlenková stavba, původce této ideje nezůstane na tom, aby celé své vyznání víry shrnul do jediné věty, nýbrž použije ho ve všech projevech každodenního života, vytvoří z něj vedoucí motiv každého lidského konání, politiky, kultury, ekonomiky a všech oblastí, které zahrnuje lidský duch, a takto potom z tohoto svého vyznání víry vytvoří světový názor.

(...) O někom můžeme říci, že má vlastní světový názor ... teprve v tom případě, když všechny projevy každodenního života vidí z jistého hlediska a na všechny věci má určité měřítko. (...) Jsem nacionální socialista – nikoliv proto, že chci to či ono v politice, nýbrž jestliže na všechny otázky každodenního života nahlížím jako nacionální socialista. (...) Jestliže všechny věci, ke kterým se až již v politice, kultuře, nebo ekonomice přiblížím, vidím z tohoto hlediska, pak jsem skutečný nacionální socialista. To tedy znamená, že například na divadlo nepohlížím jako na něco, co poskytuje něco pěkného zábavného, nýbrž pohlížím na ně z toho hlediska: prospívá mému lidu, posiluje národní pospolitost, aby zase národní pospolitost mohla chránit, podporovat a posilovat mne? Když nevidím v ekonomice pouze nástroj k získávání peněz, a když ji proto utvářím tak, že dělá lid silným, zdravým a životaschopným, ... potom se na ekonomiku dívám nacionálně socialisticky. (DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů. Praha 2002, s. 10-11)

87 Nacistické panství mělo být považováno za „závazné“, „platné“, „vzorové“ a nesměly existovat žádné skupiny, jenž by disponovaly jednotnou vizí panství, které by bylo „závaznější“, „platnější“, „vzorovější“, tedy vizí alternativního, alespoň teoreticky životaschopného řádu. (BALÍK, S. - KUBÁT, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha 2004, s. 75)

88 Této problematice se budeme podrobně věnovat v rámci následující kapitoly.

tedy nežádoucím způsobem.

V nacionálně socialistické ideologii však byla aspirace na toto plné ovládnutí lidského bytí nepochybně obsažena.⁸⁹ Reálnost nároku na zvnitřnění patřičných sad nástrojů pro dekodování každodenní reality ze strany německé „árijské“ populace, měla být podpořena především údajným „rasovým determinismem“ v oblasti vnímání a osmyslňování světa. „Krev“ totiž měla být určující veličinou pro schopnosti i charakterové vlastnosti každého člověka.⁹⁰

Tehdejší stav světa z pohledu nacistické ideologie plně neodpovídal árijskému či chceme-li německému naturelu, neboť realita byla do značné míry deformována a pokřivena prostřednictvím „mocenských rejdu“ „rasově cizích“ skupin (především pak Židů). Způsob, jakým mnozí Němci dosud vnímali svět, byl touto optikou nepřírozený, vnucený právě Židy, či jinými „nepřáteli lidství“. Z důvodu „rasové podstaty“ dosud „porobených“ „árijců“ zde však měl i přes povrchní zdání vždy dřímát potenciál k prozření a osmyslnění světa v souladu s jejich jedinou pravou přirozeností.

A právě nacionální socialismus měl údajně poskytovat cestu k úspěšnému „narovnání“ reality, jenž by nejlépe odpovídala „árijskému naturelu“. Zvnitřněné zásad a postulátů této ideologie tak mělo být ze strany „rasově vhodné“ německé populace ulehčeno tím, že takové vidění světa nejlépe odpovídalo jejich podstatě, mělo jim být nejbližší a vlastní.

Toto „prozření“ však nemohlo přijít jenom tak samo sebou, neboť samotná „rasová podstata árijců“ v sobě sice údajně skýtala potenciál k určitému nahlížení a osmyslňování světa, ale jednalo se pouze o podmínku nutnou, nikoliv dostačující. Významnou roli zde hrála také ideová výchova a správné vedení, neboť „charakter člověka je součinem krve a výchovy. Špatná krev nemůže být zušlechtěna tou nejlepší výchovou. Dobrá krev se však zředí výchovou špatnou.“⁹¹

Zde bychom tedy mohli hledat dlouhodobé cíle nacistické propagandy – snahu po tom, aby u veškeré „rasově vhodné“ populace došlo k zvnitřnění takových sad nástrojů k dekodování světa, aby pro dané jedince napříště nebylo možné interpretovat každodenní realitu jinak, než

89 Přestože si i někteří vysoce postavení nacisté uvědomovali, že se jedná o nereálný nárok. Jak řekl Joseph Goebbels: „Široké masy není nikdy možné získat úplně.“ (DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů. Praha 2002, s. 24)

90 blíže HITLER, A.: Mein Kampf. Bratislava 2000, s. 166-190

91 Týden mládeže 1944. Praha 1944, s. 39

v souladu s nacionálně socialistickou ideologií. Prostřednictvím toho mělo dojít nejenom ke svržení starého řádu a radikální přeměně tehdejšího stavu společnosti, ale také uvolnění cesty k fiktivnímu, neproblematickému pozemskému ráji. Nový, „přirozený“ svět mělo být možno vybudovat pouze silami nového, „přirozeného“ člověka, ideje nacionálního socialismu mohly být uskutečněny jen úsilím přesvědčených nacionálních socialistů.⁹² A právě permanentní, intenzivní propagandistické působení se mělo stát ve více či méně dlouhém časovém horizontu zárukou toho, že ze strany běžné německé populace dojde k postupnému zvnitřnění patřičných nástrojů k dekodování světa. V případě, že by bylo tohoto cíle dosaženo, legitimita nacistického panství by se stala skutečně neotřesitelnou a Třetí říše by tak získala alespoň teoretickou naději na deklarované tisícileté trvání.

Dlouhodobé cíle nacistické propagandy byly de facto shodné jak v případě Německa tak protektorátu, avšak s jedním podstatným rozdílem, který se dotýkal roviny praktické politiky. Zatímco v samotném Německu bylo intenzivní úsilí o interiorizaci patřičných způsobů osmyslňování světa součástí každodenního života běžné populace prakticky od nástupu nacistů k moci (a v menším rozsahu ještě mnohem dříve), v rámci protektorátu byla realizace tohoto cíle odsunuta až na dobu po „konečném vítězství“. Tehdejší dění si ve směru k dospělé populaci vyžadovalo spíše zaměření na cíle krátkodobé, jenž byly určovány prakticky výhradně válečnými potřebami. To však neznamená, že by tyto dlouhodobé cíle byly v rámci protektorátu zcela opuštěny.⁹³ Jejich konečná realizace byla jen odsunuta na dobu po utichnutí válečné vřavy.

Co se týče krátkodobých cílů nacistické propagandy, mohli bychom za ně považovat především snahy po mobilizaci mas, se zřetelem na dosažení konkrétních záměrů. Tyto cíle se v rámci nacistické propagandy manifestovaly v podobě více či méně intenzivních kampaní,

92 Dle Hitlerova prohlášení byli již před vypuknutím války všichni významní budovatelé „nového řádu“ přesvědčenými nacionálními socialisty. Ve své řeči k Říšskému sněmu z 20. února 1938 řekl: „... V Německu již neexistuje problém nacionálně socialistického státu a nacionálně socialistické strany a neexistuje ani problém nacionálně socialistické strany a nacionálně socialistické armády. V této říši kdokoli zaujímá odpovědné místo, je nacionálním socialistou!“ (GREGOROVÍČ, M.: Kapitoly o českém fašismu. Praha 1995, s. 11)

93 Snahy po jejich realizaci byly zacíleny převážně na protektorátní mládež. O důvodech, které byly příčinou této skutečnosti, pojednává následující kapitola.

které se především v průběhu války staly prakticky každodenní součástí běžného života.⁹⁴ Těchto kampaní se v průběhu let uskutečnilo opravdu velké množství, měly různé zaměření a bylo v nich využíváno nejrůznějších prostředků. V tomto případě je proto de facto nemožné zobecnit metody a strategie propagandy, které byly v tomto směru využívány, tak jak jsme to udělali u analýzy cílů dlouhodobých. Přesto však některé z nich zmíníme. Pojdme se teď alespoň velmi stručně podívat na to, jaké krátkodobé cíle sledovali nacionálně socialističtí propagandisté v období před i po převzetím moci a také na problémy, s nimiž se v oné fázi střetávali.

4.3.2 Před a po uchopení moci

V době, kdy NSDAP teprve usilovala o uchopení moci, nabízeli nositelé nacionálně socialistické ideologie „pouze“ jistý způsob vidění a osmyslňování světa, jehož základem byly právě teoretické postuláty obsažené v této konkrétní ideologii, a z toho plynoucí návrhy na řešení problémů a více či méně pocítovaných nedostatků současného stavu věcí. Vzhledem k tomu, že členové hnutí zpočátku neměli vůbec žádný a následně pak v mnoha směrech omezený přístup k významným mocenským pozicím, nemohly se jejich vize výraznějším způsobem promítat do roviny praktické politiky. Propaganda za této situace plnila „pouze“ úlohu jakéhosi transmitéru myšlenek a zásad nacionálně socialistické ideologie ve směru k

94 Výčet a následná analýza všech těchto kampaní, které probíhaly ve výmarské republice a později v rámci třetí říše, by bohužel poněkud překračovala rámec této práce. Níže je proto věnována pozornost pouze několika nejintenzivnějším kampaním, které se uskutečnily v letech 1939-1945 na území protektorátu. Vzhledem ke svému rozsahu (díky němuž se staly prakticky nepřehlédnutelné a všudypřítomné) totiž nepochybně působily taktéž na protektorátní mládež, přestože ta nebyla jejich primárním cílem. Vedle přímého dopadu pak tyto kampaně působily na mladou generaci taktéž zprostředkovaně skrze rodiče, učitele, atd. Jak totiž uvidíme v následujících kapitolách, člověk je v dětském věku výrazně formován taktéž prostřednictvím tzv. funkcionálního působení, tedy nezáměrným přenose hodnot, kdy si dospělý ani nemusí uvědomovat, že mezi ním a dítětem probíhá nějaká komunikace. To, jakým způsobem dospělá populace osmyslňovala propagandistické akce nacistů, se tedy do jisté míry přirozeně odráželo i v postoji mladé generace vůči současnému stavu věcí.

běžné populaci. Tím mělo dojít k jejich zakotvení ve veřejném povědomí,⁹⁵ získání patřičně širokého elektorátu a nových, přesvědčených členů hnutí.⁹⁶ Za pomoci propagandistického působení tak byla širokým masám zprostředkovávána vize koherentního, jednoznačného světa, ona jediná a konečná Pravda, jenž měla být klíčem k minulosti, přítomnosti i šťastné budoucnosti. Masy měly být tímto způsobem taktéž přesvědčovány o superioritě nacistického vidění světa nad jeho osmyslňováním konkurenčními ideologiemi.⁹⁷

Nacionálně socialističtí propagandisté se snažili prezentovat své myšlenky a zásady tak, aby vyznívaly jako svého druhu rozetnutí opony, jenž mělo odhalovat faleš, korupci a všudypřítomnou lež údajně charakterizující tehdejší systém. To mělo nepochybně svůj význam, neboť „lidové masy skutečně věřily, že pravda je cokoli, co ctihodná společnost pokrytecky přechází nebo zakrývá korupcí. Tajuplnost jako taková se stala prvním kritériem výběru témat. Na zdroji tajuplnosti nezáleželo.“⁹⁸

Již ve fázi před převzetím moci se však propagandisté museli vyrovnávat s některými problémy, jenž plynuly z předkládaných vizí černobílého světa nacistické ideologie. Realita totiž není jednorozměrná, ale naopak mnohvrstevnatá, skládající se z prakticky nekonečného množství jevů. Není tedy možné vytvořit nějakou absolutně pravdivou teorii, jenž by v sobě byla sto zahrnout celé universum. Konstruování takových snových vizí s sebou tedy zákonitě neslo nutnost jistého myšlenkového násilí vůči skutečnosti.

Ačkoliv jsme zmínili, že masy nepřesvědčují ani tak fakta, jako spíše konzistence systému, jehož součástí podle všeho jsou, bez určitého momentu věrohodnosti se nemohl obejít ani fiktivní svět nacistické propagandy. Umění propagandistů spočívalo v tom, že ve zvoleném výmyslu s patřičným zkreslením použili prvky reality, ověřitelné zkušenosti. Takovými generalizacemi bylo možné vytvořit obraz světa, schopný soutěžit se světem reálným, a to i přes zhroucení některých konkrétních lží (např. moc Židů přes jejich hromadné vyvražďování

95 V dobách, kdy byla NSDAP ještě relativně malou, nevýznamnou stranou, dal Goebbels berlínským propagandistům například za úkol seznámit toto město s myšlenkami hnutí, „... aby nás buďto nenávidělo nebo milovalo, ale na každý pád o nás vědělo“ (DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů. Praha 2002, s. 22)

96 blíže: HITLER, A.: Mein Kampf. Bratislava 2000, s. 317-326

97 V tomto případě bychom mohli mluvit spíše o kontrapropagandě.

98 ARENTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 485

a faktickou bezmoc)⁹⁹

Po převzetí respektive získání výrazného podílu na moci, přibyl propagandistům další úkol. Od této chvíle se totiž nacisté museli vyrovnávat s požadavky reálné politiky. To si však nutně vyžádalo přistoupení na určitý kompromis mezi oficiálně deklarovanou ideologií a praxí politické moci, které se mnohdy dostávaly do rozporu.¹⁰⁰ Jinými slovy: jako funkční se mnohdy ukazovaly postupy, které byly v částečném (ale někdy i v zcela zásadním) konfliktu s ideologickými dogmaty, ale v zájmu úspěšné realizace konkrétních cílů byly v tichosti tolerovány a někdy dokonce i podporovány.¹⁰¹

Patříčně vedená propaganda měla za cíl vytvářet iluzi, že ideologická dogmata zůstávají, i přes víceméně zjevné rozpory, integrální součástí praktického vedení politiky. To bylo nemírně důležité z hlediska aspirací na konstruování jediné správné a konečné Pravdy,

⁹⁹ tamtéž, s. 499

¹⁰⁰ Tyto rozpory mezi oficiálně deklarovanou ideologií a rovinou praktické politiky se navíc nedotýkaly jen nějakých nevýznamných témat. Z pragmatických důvodů byly v tichosti opuštěny i některé programové body NSDAP, ačkoliv byl program vypracovaný Hitlerem ve spolupráci s Eckartem, Drexlerem a Federem chápán jako manifest základní filozofie strany a dogmatický kánon. To se týkalo především bodů 11-14, tedy zrušení bezpracných příjmů a odstranění „úrokové poroby“, restituce válečných zisků, zestátnění všech dosud vzniklých trustů (podniků) a rozdělení zisků velkopodniků, neboť kapitalisté a velkoprůmysl NSDAP ochotně finančně podporovali. (ROSŮLEK, P.: NSDAP, propaganda a Joseph Goebbels (1920-1933). In.: BUDIL, I. - ZÍKOVÁ, T.: Totalitarismus 4. Plzeň 2008, s. 80)

¹⁰¹ Jako další příklad nám může posloužit ambivalentní postoj k jazzové hudbě, která byla v souladu s dogmaty nacionálně socialistické ideologie oficiálně odsuzována jako árijskému duchu zcela cizí, odporná a nechutná. Ministr propagandy Joseph Goebbels však vycházel z názoru, že k porážce Německa v 1.světové válce výrazným způsobem přispělo také ponechání domácího obyvatelstva hladu, zoufalství a frustraci. Považoval tedy za nutné, aby byla jak vojákům, tak širokým vrstvám německé populace poskytnuta možnost jakési relaxace a oddechové zábavy. V důsledku toho byl jazz slyšet ve všech berlínských barech a nočních klubech, speciálně okolo olympijských her v roce 1936 a to dokonce i ve velkých tančírnách jako Femina. Goebbels stál v opozici vůči dogmatickým ideám Alfréda Rosenberga a ostatních nacistických provinciálních ideologů z pragmatického důvodu. Podle jeho teorie měli vojáci, kteří jsou dobře odpočinutí a kteří se na dovolené doma cítí velmi dobře a také se dobře baví, lépe bojovat. Znal jejich vkus a proto byl oficiálně zavrhaný jazz v tichosti tolerován a místy i podporován státem. Dokonce existoval jazzový orchestr, který vysílal rádiové programy navržené pro německé vojáky a jehož produkce byla v armádě velmi oblíbená. (blíže k této problematice např. POČAROVSKÝ, PAVEL.: Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava. Diplomová práce, Praha 2002, Fakulta sociálních věd, vedoucí Alena Míšková, s. 39; DEMETZ, P.: Prague in danger. New York 2008, s. 110-111)

jejíž pojetí muselo být samozřejmě konzistentní v čase.

Shrňme tedy, že zatímco samotná ideologie byla prezentována jako do značné míry nedotazovatelný a především neměnný monolit, praktická politika této kvality nedosahovala. Mezi ideologií a praktickou politikou totiž nebyl prostý vztah statického vzoru a jeho implementace.¹⁰² Kdybychom takového schéma (program – realizace) brali vážně, podléhali bychom právě oné iluzi, kterou se snažili ze všech sil konstruovat nacističtí propagandisté. Přestože byla nacistická propaganda úzce vázána na ideologii, neznamenal to, že by byl jejím prostřednictvím za všech okolností kladen stejný důraz na všechna ideologická dogmata. Propaganda byla ze strany nacistického establishmentu využívána především jako instrumentalizovaná dovednost či specifická politická aktivita, sloužící k dosažení konkrétních, více či méně vzdálených cílů. Propagandisté rozhodně neměli být nějakými avantgardními strážci ideologické čistoty, ale jejich úkolem bylo naopak sloužit hnutí a pomáhat s realizací konkrétních záměrů. V případě, že se určité kroky v rámci praktické politiky nějakým způsobem odlišovaly od ideologických schémat, byl tento fakt buď zamlžován za pomoci vytváření iluze že zde k žádným faktickým rozporům nedochází nebo do jisté míry ignorován tím, že se o konkrétních odlišnostech mlčelo a ideologická dogmata se „nechávala spát“. Pokud daný postup vedl k úspěchu, na použitých prostředcích příliš nezáleželo.¹⁰³

4.3.3 Metody a strategie uplatňované v rámci nacistické propagandy

Způsoby, jakými mělo být v rámci propagandy nakládáno se zdánlivě неотředitelným monolitem ideologických dogmat, otevřeně vyjádřil Joseph Goebbels: „Propaganda? To je něco zcela jiného než prosté oznámení, které říká: to a to je pravda a to a to se stane.

102 ZELNÍČEK, J.: Ideologické kouzelnictví. In.: Moc obrazů, obrazy moci : politický plakát a propaganda. Praha 2005, s. 24

103 Jak řekl Joseph Goebbels 9.ledna 1928 na shromáždění NSDAP v Berlíně: „...nikdo nemůže říci: vaše propaganda je příliš surová, příliš sprostá nebo příliš brutální nebo není dost slušná, protože to všechno nejsou charakteristické znaky její různorodosti. Propaganda nemá vůbec být ani slušná, ani něžná, ani měkká, ani pokorná; propaganda má vést k úspěchu“ (DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů. Praha 2002, s. 9)

Propaganda se obrací na osoby, aby je přesvědčila. (...) Pro propagandistu to znamená, že musí vnitřně zaujmout pozici nevěřícího, aby jej mohl poznenáhlu převést na druhou stranu. Proto je pro něho nutné používat myšlenky a slova, které jsou blízké názorům protistrany. (...) Propagandista musí být dobrým psychologem. (...) Musí si být vědom, koho má před sebou. Podle okolností musí vyslovovat právě opak toho, co si myslí: Jste skvělí chlapíci, říká, ačkoliv si myslí něco o volech.“¹⁰⁴

Propagandista se tedy v rámci svého snažení o přesvědčení daného jedince (či jedinců) mohl, z důvodu zvýšení svých šancí na úspěch, poněkud odchylovat od ideologických dogmat, používat „myšlenek blízkých protistraně“ a „vyslovovat pravý opak toho, co si myslí“. Jak již bylo zmíněno - pokud daný postup vedl k zamýšlenému cíli, bylo povoleno prakticky vše.

Z citovaného úryvku Goebbelsova projevu pro naše účely dále plyne nesmírně podstatné zjištění, že propaganda měla být cílena přímo na určitou skupinu (potenciálních) recipientů. Tento fakt nás totiž odkazuje k dalšímu z jejích podstatných znaků. V případě snahy o úspěšné ovlivnění ať už široké veřejnosti či jasně ohraničené kategorie občanů, bylo dle Goebbelse a mnohých dalších potřeba, aby byla její taktika a strategie pružně modifikována v závislosti na aktuální situaci a publiku. Jinými slovy: strategie úspěšného propagandistického působení musela jistým způsobem variovat v závislosti od toho, zda se jednalo např. o ritualizované vystoupení před několika tisícovým davem, menší předvolební mítink, rozhlasový pořad či psaný text.¹⁰⁵ A nejenom to. Jistá labilita propagandistického působení se totiž netýkala výhradně forem, ale také obsahů transmitovaných sad sdělení. I ty musely být přizpůsobovány publiku a cílům, na jejichž dosažení propagandisté aspirovali.

Na základě právě řečeného můžeme vidět, že propaganda, kterou je možno chápat ve smyslu jakéhosi nástroje či instrumentalizované dovednosti pro dosažení konkrétních cílů, se už ze své podstaty vyznačuje jistou nestabilitou, vyvolanou nutností neustále se přizpůsobovat měnícím se poměrům, na rozdíl od ideologických dogmat, která se vždy musí jevit jako

104 GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 9

105 Jak řekl Goebbels ve svém Berlínském projevu ke shromáždění NSDAP z ledna 1928: „Když řečním na venkově, mluvím jinak než v Berlíně, a když přednáším v Bayreuthu, mluvím o jiných věcech než v posluchárně.“ (DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů. Praha 2002, s.21)

konečná, neotřesitelná, věčná.¹⁰⁶

Je proto nesmírně obtížné, ne-li přímo nemožné, postihnout metody a strategie nacistické a vlastně i jakékoliv jiné propagandy pouhým výčtem znaků. Přesto však můžeme vysledovat určité postupy, které se staly pro vedení nacistické propagandy příznačné.¹⁰⁷

Jak první můžeme jmenovat důraz na **jednoduchost** a snadnou dekodovatelnost transmitovaných sdělení, jenž vyplýval především z požadavku na masovost propagandy. Explicitně tuto zásadu formuloval Adolf Hitler ve své knize *Mein Kampf*: „Na koho se má propaganda obracet? Na vědeckou inteligenci nebo na méně vzdělanou masu? Propaganda se má obracet na masu. Pro inteligenci ... není určená propaganda, ale vědecké poučení.

(...) Každá propaganda musí být lidová a její duchovní úroveň se musí přizpůsobit úrovni těch nejomezenějších mezi těmi, na něž se obrací. Její čistě duchovní úroveň musí být tím nižší, čím početnější je masa lidí, kterým je určená. Jestliže jde o to, aby byl do okruhu její působnosti vtažen celý národ, ... je potřebná velká pozornost při vyhýbání se příliš vysokým duševním nárokům.“¹⁰⁸

Nacisté tedy vycházeli z předpokladu, že pokud má dané hnutí, strana či jakákoliv jiná instituce ambice oslovit co nejširší okruh lidí, je potřeba, aby předkládané sdělení bylo pokud možno co nejjednodušší, nejsrozumitelnější.¹⁰⁹ Pokud by propaganda hýřila intelektuálními floskulami či obtížně dekodovatelnými alegoriemi a jinotaji, byl by výsledný efekt spíše kontraproduktivní.¹¹⁰ Drtivá většina recipientů by takové snažení nejspíše nebyla schopna

106 Pro ilustraci tohoto tvrzení nám může opět posloužit citovaný Goebbelsův projev: „Zatímco u ideje jde vždy o něco neotřesitelného, pevného, nezměnitelného, propaganda se stále přizpůsobuje daným poměrům. Propaganda je veskrze labilní.“ (tamtéž, s. 17)

107 Ty se samozřejmě v rámci propagandistických sdělení nemusely vyskytovat vždy a ve stejné míře, ale přesto jsou do určité míry signifikantní.

108 HITLER, A.: *Mein Kampf*. Bratislava 2000, s. 111-112

109 Z toho také plyne, že přes deklarovanou lidovost neměli „apoštolové“ nacionálního socialismu přílišných iluzí o naturelu širokých mas, jakkoliv je (alespoň v rámci Německa) měli tvořit převážně árijci, tedy ti „nejlepší z lidí“. Jak se svého času vyjádřil Joseph Goebbels: „Masa je slabá, líná, zbabělá většina lidstva.“ (BREITFELDER, M.: *Metody nacistické propagandy*. In.: *Dějepis XVII, Sborník katedry historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Plzeň 1997, s. 91*)

110 Jakákoliv intelektuální a duchovní iniciativa byla vůbec pro představitele nacistického establishmentu „... stejně nebezpečná jako zločinecké aktivity lůzy, ... nebezpečnější než pouhá politická opozice. Soustavné pronásledování veškeré vyšší formy duchovní aktivity novými masovými vůdci pramení z hlubších zdrojů

vstřebat a tudíž by se zcela míjelo účinkem nebo jej vnímala jako nezáživné a nudné, což byly přesně charakteristiky, kterým se nacisté chtěli ve své propagandě vyhnout. Ideologické působení nemělo být za žádných okolností ubíjející či suchopárné, ale naopak přitažlivé, moderní, aktuální.

Tím se dostáváme k dalšímu ze znaků nacistické propagandy a sice požadavku na **zábavnost** ve smyslu přitažlivosti. „Hlavně nebuďte nudní. Nesmí to být otrava. Neservírujte ideologii na talíři“,¹¹¹ nabádal Goebbels v březnu 1933 ve své první řeči k rozhlasovým intendantům.¹¹²

Nacistická propaganda měla být nástrojem, jehož prostřednictvím by byly mobilizovány masy, vyvoláváno nadšení k plnění určitých úkolů. V potenciálních recipientech měla rozprout krev, aby snadněji došlo k jejich vnitřnímu ztotožnění se s řečníkem a interiorizaci předkládaných sad sdělení, nikoliv nudit a „uspávat“.¹¹³ Důraz byl proto kladen nikoliv na

než z jejich přirozeného odporu proti všemu, čemu nemohou porozumět. Totální ovládnutí nepřipouští svobodnou iniciativu v žádné oblasti života, žádnou aktivitu, která není zcela předvídatelná.“

(ARENDOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 471)

111 REICHEL, P.: Svůdný klam Třetí Říše. Praha 2004, s. 138

112 Že tyto věty pronesl právě před takovýmto publikem má své opodstatnění, protože právě rozhlas se nacistickým ideologům jevil jako nejvhodnější médium pro ovlivňování široké veřejnosti. Jeho program měl proto nabídnout chytrou a psychologicky promyšlenou směsici poučení, podnětů, odpočinku a zábavy, na kterou však měl být kladem největší důraz. Tímto postupem se měla udržet ochota mas naslouchat státem řízenému vysílání.

Je ale třeba říci, že i sám Goebbels se dal (alespoň z počátku) zřejmě unést možnostmi nového média a v období těsně po převzetí moci tak byli posluchači vystaveni doslova křížové palbě politických projevů. Pravdou také je, že si svůj omyl brzy uvědomil a již v průběhu roku 1933 byla učiněna opatření, která vedla k výraznému navýšení zábavných programů právě na úkor vysílání politicko-agitačních pořadů. (REICHEL, P.: Svůdný klam Třetí Říše. Praha 2004, s. 143)

113 To však neznamenalo, že by se v rámci nacistické propagandy nevyskytovaly „nudné a nezáživné“ aspekty. Takové (často velmi dlouhé) pasáže obsahovaly například i projevy takového mistra propagandy, jakým byl Adolf Hitler. Ty však měly svou funkci, neboť pro Hitlera byl projev bojem dvou protichůdných sil. Tvrdil, že „vynikajícímu umění řeči apoštolského charakteru se snáze podaří získat nové příznivce, pokud je jejich odolnost již přirozeným způsobem oslabena, než v případě posluchačů, kteří jsou ještě plni psychických i fyzických sil.“ Odebrat právě tyto síly pokládal Hitler za svůj první cíl. Jeho metoda byla prostinká. Zcela záměrně unavoval v první části svých několikahodinových projevů své publikum zdoluhavým vyprávěním, nekonečnými historickými či rádoby filozofickými úvahami, aby je poté, kdy již byli poměrně „vláční“, v druhé části projevu „elektrizoval“ demagogickými hesly, nacionálně socialistickými

suchopárné, nicneříkající řečnění pro řečnění či složitou argumentaci ve prospěch zamýšlených cílů, ale na **srozumitelnost**,¹¹⁴ **údernost**, **přitažlivost**.¹¹⁵ Nacističtí propagandisté si zřejmě byli dobře vědomi toho, že teoretické zdůvodňování myšlenek, zásad a činů jejich hnutí je pro potřeby práce s masami až příliš abstraktní. Lidé většinou myslí spíše v obrazech než v sylogismech a mnohem více než teoretická formulka zapůsobí na jejich představivost nějaký symbol či slogan,¹¹⁶ pokud možno s více či méně výrazně emocionálně zabarveným obsahem.

To, že nacističtí propagandisté ve svých projevech, textech, atd. projevovali určité pohrdání racionálními argumenty¹¹⁷ a snažili se získat potenciální recipienty spíše důrazem na **emocionalitu**, částečně pramenilo i z jimi překládané vize koherentní, vševysvětlující ideologie. Snový svět ideologické fikce v sobě totiž nikdy nemohl bezezbytku obsáhnout celou mnohohrstevnatou realitu a v ohni racionální diskuze by se celý konstrukt hrozil rozpadnout, zaplaven nemilosrdnou konkrétností světa skutečného.¹¹⁸ Bylo tedy žádoucí, vyvarovat se v rámci propagandy přílišného důrazu na logickou argumentaci.

Další důvod, proč se nacističtí propagandisté snažili cílit svá sdělení spíše na emocionální stránku, nežli se dovolávat racionality, můžeme nalézt v Hitlerově knize *Mein Kampf*, kde tvrdí, že „národ má ve své převážní většině natolik feminální (ženský) charakter, že jeho myšlení a konání je určováno více citovým vnímáním, než střízlivou úvahou.“¹¹⁹

Tyto postuláty pak místy vyústily až v megalomansky pojaté spektakulární počiny, které měly doslova zahlcovat všechny smysly přítomných kavalkádou různorodých podnětů. Do svého „repertoáru“ nacističtí propagandisté postupně zařadili pochodňové průvody či přísahy

pravdami a postupně tak přiváděl k stále silnějšímu souhlasu, potlesku a nekritickému akceptování svých vývodů. “ (BREITFELDER, M.: *Metody nacistické propagandy*. In.: *Dějepis XVII, Sborník katedry historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Plzeň 1997, s. 98*)

114 Včetně využívání jazykových prostředků blízkých potenciálním recipientům

115 Goebbels v lednu 1928 na shromáždění NSDAP prohlásil: „Propaganda nemusí být duchaplná, ale populární.“ (DUFFAC, J.: *Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů*. Praha 2002, s. 21)

116 FIDELIUS, P.: *Jazyk a moc*. München 1983, s. 168

117 GEBHART, J.: *Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století*. In.: *Historie a vojenství*, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 9

118 ARENDTOVÁ, H.: *Původ totalitarismu I-III*. Praha 1996, s. 530

119 HITLER, A.: *Mein Kampf*. Bratislava 2000, s. 113

v mystické atmosféře starých hradů i nejnákladnější a nejspektakulárnější akce vůbec – norimberské sjezdy.¹²⁰ Mimořádně vhodnou příležitostí pro takto zaměřené propagandistického působení byly také nejrůznější svátky, stranická výročí či vzpomínky na „zbožštění“¹²¹ nacistické „mučedníky“.122

120 Můžeme říci, že organizační a propagandistická stránka norimberských sjezdů byla vypilována téměř k dokonalosti, na čemž měl lví podíl především Albert Speer. Samotný norimberský hrad poskytoval scénické pozadí, doplňované množstvím dalších historických památek, přičemž noční nasvícení tohoto císařského kolosu mělo být vskutku úchvatné. (THOMPSON, O.: *Mass Persuasion in History*. Edinburg 1977, s. 116) Organizační a ostatně i finanční náklady na takovéto velkolepé divadlo byly značné – obrovské tábory pro účastníky sjezdu, na vteřinu přesné načasování Hitlerových příchodů, masy lidí naaranžovaných do vzorců se svastikami, orly a pochodněmi, dramatické světelné i zvukové efekty, rytmicky skandované Sieg Heils... Celkový výsledek musel mít na svědomí téměř hypnotizující atmosféru, ne-li přímo davovou hysterii, ve které nebylo možno nesouhlasit s vývody nacistických agitátorů. (Jak řekl britský spisovatel Aldous Huxley: „Kdyby byli naši filozofové dostatečně dlouhou dobu vystaveni bubnování a zpěvu, všichni do jednoho by skončili jako kvílící a skotačící divoši.“ (tamtéž, s. 117))

Z Norimberského sněmu v roce 1934 byl navíc pořízen filmový záznam, který se stal jedním z nejznámějších představitelů propagandistického žánru v dějinách filmu; získal mnohá ocenění po celém světě a dodnes do jisté míry ovlivňuje například dokumentární tvorbu. Jednalo se o film Leni Riefensthalové „Triumf vůle“, zářný příklad nacistické a speciálně Hitlerovy sebeinscenace. Byl to on, kdo se stal ústřední postavou celého díla, kdo ovládal téměř každý obraz dokonce i ve chvíli, kdy zrovna nebyl v záběru – „...jako při přeletu nad Norimberkem, v tomto na metafory přebohatém úvodu filmu: věže a cimbuří starého města a moderní letecká technika, dramaticky rozeklané mraky na obloze a shora sestupující „Vůdce“, seslaný „prozřetelností“.

(...) Po *Triumfu vůle* už nebylo nutné natáčet o Hitlerovi další film: „Zde byl jednou provždy ukázán, tak jak chtěl být viděn.““ (REICHEL, P.: *Svůdný klam Třetí Říše*. Praha 2004, s. 120-121)

121 Slovo „zbožštění“ je použito záměrně. Goebbels, a mnozí další ze špiček nacistické hierarchie, si velmi dobře uvědomovali obrovský potenciál, který v sobě skýtala v mnohých případech až téměř exstatická, „víra“ v nacismus a Adolfa Hitlera. Jak ostatně jednou prohlásil: „Nikdy nenajdete milióny lidí, kteří by dali svůj život za nějakou knihu nebo za nějaký ekonomický program. Ale milióny lidí budou jednou ochotny padnout za evangelium a naše hnutí je čím dále tím více evangeliem. (...) Nikdo nebude umírat za osmihodinový pracovní den, ale je možné zemřít za to, aby Německo patřilo německému národu.“ (DUFFAC, J.: *Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů*. Praha 2002, s. 21)

122 Jednalo se o oslavy významných historických dnů NSDAP (především 30. leden - Den převzetí moci; 24. únor - Vzpomínka na vyhlášení stranického programu; 20. duben - Den narození Vůdce; 9. listopad - Vzpomínka na 16 mučedníků hnutí) a další vybrané říšské svátky (16. březen - Den hrdinů; 1. květen - Národní svátek německého lidu; 21. červen - letní slunovrat; počátek října -Den díkůvzdání za úrodu; 21.

Další z frekventovaných metod se v rukou nacistických propagandistů stalo využívání často ostře formulovaných, dotěrně opakovaných sloganů a hesel.¹²³ Jednalo se o **zhuštěná sdělení**, která se měla recipientům neustálým omíláním vrýt do paměti natolik, aby se pro ně stalo prakticky nemožným dekodovat svět každodenní reality bez reminiscencí na ně.¹²⁴ Zásluhou nacistických propagandistů se tyto slogany staly nedílnou součástí každodennosti života třetí říše (a částečně i protektorátu). Sám Goebbels byl autorem hned několika z nich - Ein Volk, ein Reich, ein Führer (Jeden národ, jedna Říše, jeden Vůdce) Führer befiehlt, wir folgen! (Vůdce rozkázal, následujme jej!), Feind ist hart, wir sind härter! (Nepřítel je tvrdý, my jsme tvrdší!), všechna tato hesla pocházejí z jeho pera¹²⁵ a v nacistickém Německu na ně člověk narážel doslova na každém kroku.

To souviselo s jednou z dalších zásad nacistického vedení propagandy, a sice snahy po permanentním vystavení co největšího počtu lidí jejímu působení. Jak Hitler, tak Goebbels totiž chápali agresivní a permanentní propagandu jako nejjistější způsob ovládnutí mas a dobytí moci ve státě.¹²⁶ „Propaganda znamená opakování a ještě jednou opakování!“ „Vtloukám svým lidem bez ustání do hlavy: opakovat, dokud to nepochopí i ti nejzabedněnější.“¹²⁷ To jsou Goebbelsova slova.¹²⁸

prosinec - zimní slunovrat). (UHLÍŘ, J.: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008, s. 383)

123 Důvody, které vedly k tomuto postupu opět stručně nastínil Joseph Goebbels ve svém projevu z ledna 1928: „Dějiny nám dokazují, že největší světová hnutí povstala vždy tehdy, když jejich vůdcové dovedli sjednotit své přívržence jedním krátkým a populárně srozumitelným sloganem, heslem. (...) To, co chtěl Kristus, bylo jasné a prosté: „Miluj bližního svého jako sebe samého!“ Pod touto zhuštěnou formulací shromažďoval své následovníky. A právě proto, že toto rčení bylo prosté, stručné, jasné a srozumitelné a za ním jako za nějakým praporem se shromáždila široká masa, právě proto získalo toto učení nakonec celý svět.“ (DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů. Praha 2002, s. 10)

124 Jak správně poznamenal J. Zelníček: „Obrazy a hesla nelze pokládat za formu přesvědčování, jde o mocenské nástroje, jejichž prostřednictvím jsou lidé bez použití násilí začleňováni do režimu.“ (ZELNÍČEK, J.: Ideologické kouzelnictví. In.: Moc obrazů, obrazy moci : politický plakát a propaganda. Praha 2005, s. 20)

125 UHLÍŘ, J.: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008, s. 383

126 GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 9

127 IRVING, D.: Goebbels : pán myšlenek Třetí říše. Brno 1998, s. 452

128 Nakolik bylo toto permanentní ideologické působení účinné je poněkud sporné. Na jednu stranu se nacistům úspěšně podařilo zfanatizovat část národa, ale o jak velkou část se jednalo není tak docela jisté. Je

Propagandistické působení tedy mělo být **permanentní** a doslova **všudypřítomné, všepřonikající**. Tento fakt je možno dát do souvislosti s nacistickou snahou po tom, aby u veškerého obyvatelstva,¹²⁹ či výrazné většiny populace,¹³⁰ došlo ke zvnitřnění takových sad nástrojů k dekodování světa, jenž by neumožňovaly realitu interpretovat jinak, než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií. A jestliže byl v rámci této ideologie obsažen nárok na to být jakýmsi „univerzálním diskurzem“, nemohli nositelé této doktríny rezignovat na kontrolu diskurzů partikulárních. Ideologizaci tak byly vystaveny v podstatě všechny sféry lidského života – sport, umění, móda, atd.¹³¹

totiž třeba rozlišovat mezi tím, co propagandistický aparát vydával za skutečnost a co skutečností skutečně bylo. „Autoři nejnovějších prací o nacistické propagandě a jejím vlivu na společnost podstatným způsobem revidují poněkud ustálenou představu o širokém souhlasu skoro všech vrstev německé společnosti s nacistickou ideologií včetně jejich odhodlání následovat své vůdce a jejich jednoznačné podpoře režimu.“ (MILOTOVÁ, J.: Organizace nacistické propagandy a její působení v Protektorátu Čechy a Morava. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 87-88)

129 Což byl poněkud nereálný cíl obsažený v nacionálně socialistické ideologii

130 Což byl skutečný nárok nacistických ideologů a propagandistů.

131 Pro dosažení těchto cílů, tedy permanentního vystavení co největšího počtu obyvatel tehdejšího Německa propagandě a ideologizace každodennosti, bylo potřeba, aby se nacisté zmocnili masmédií, kterým byl v rámci meziválečné teorie masové propagandy přisuzován klíčový význam při utváření veřejného mínění. (BRADOVÁ, E.: Od lokálních mítinků k politickému marketingu : Teorie a vývoj politické komunikace a volebních kampaní. Brno 2005, s. 28)

První krok následoval brzy poté, co prezident Hindenburg 30.ledna 1933 jmenoval Adolfa Hitlera říšským kancléřem. Již v únoru bylo uzavřeno šedesát komunistických a jednasedmdesát sociálnědemokratických novin, čímž se nacistům podařilo částečně paralyzovat jedny z nejvýznamnějších konkurentů v boji o moc. (MANVELL, R. – FRAENKEL, H.: Doktor Goebbels : jeho život a smrt. Praha 2008, s. 308)

Cenzurní zásahy na sebe také nenechaly dlouho čekat. Realizovaly se v podobě převzetí telegrafního byra, tedy oficiální tiskové kanceláře a Telegrafní unie. Jejich sjednocením vznikla Německá tisková kancelář, kterou procházely veškeré zprávy ze zahraničí ještě předtím, než se dostaly do německého tisku, přičemž informace z domova přirozeně podléhaly stejné kontrole.

4. října 1933 následovalo vydání tzv. zákona o redaktorech. „Dle §1 již nebyl za otištěný text odpovědný vydavatel, ale redaktor. Ten samozřejmě musel být árijského původu a nesměl být ženatý s neárijskou osobou. Paragraf 8 umožňoval Goebbelsovi zbavit se jakéhokoliv žurnalisty, jež se mu z jakéhokoliv důvodu znelíbil. (...) Vydáním zákona sice zmizela závislost novinářů na vydavatelích, na niž často žehrali, ale žurnalisté se zároveň prakticky stali pověřenci Hitlerova státu“ (BREITFELDER, M.: Metody nacistické propagandy. In.: Dějepis XVII, Sborník katedry historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Plzeň 1997, s. 93-94)

V kapitole, věnující se metodám a strategiím uplatňovaným v rámci nacistické propagandy, nemůže zůstat stranou našeho zájmu také vypjatý **antisemitismus**, jenž plynul především ze základních postulátů nacionálně socialistické ideologie. Již jsme zmínili, že nacistický konstrukt logicky uspořádaného bytí, vyžadoval coby svůj protějšek jakési nebytí, k němuž by bylo možno odsoudit vše, co se „novému pořádku“ přičilo. Koherentní svět nacistické ideologie, reprezentující jakési absolutní dobro, s sebou nesl nutnost sjednocení a vyloučení všeho, co neodpovídalo vizi onoho jediného pravého „světového názoru“, konečné a absolutní Pravdě.¹³² Úlohu jakéhosi sjednocujícího prvku, který by

V případě rozhlasu měli nacisté značně ulehčenu úlohu tím, že jeho zestátnění proběhlo již v listopadu 1932 bez jejich účasti. Záhy po uchopení moci zde došlo k rozsáhlé zaměstnanecké čistce a postupnému sjednocování administrativních záležitostí pod nově zřízeným Goebbelsovým ministerstvem propagandy. Ten nakonec ve svých rukou soustředil takovou moc, že „určoval nejen co se bude v německém rozhlase vysílat (příkaz pro obsah programu), jak se bude vysílat (rozkaz pro formální provedení), kdy se bude vysílat (rozkaz pro uvolnění či zadržení určitého programu) a konečně kde se bude vysílat (rozkaz o používání dlouhých, středních a krátkých vln, jakož i rozkaz o vysílání určitých vysílačů či jejich skupin)“ (BREITFELDER, M.: *Metody nacistické propagandy*. In.: *Dějepis XVII, Sborník katedry historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta*. Plzeň 1997, s. 96)

Podobný osud pak stihl i německý film, nad jehož obsahovým zaměřením od února 1934 bděla cenzurní komise. (MANVELL, R. – FRAENKEL, H.: *Doktor Goebbels : jeho život a smrt*. Praha 2008, s. 309)

Ze všech médií vkládali nacisté největší naději do rozhlasu. Jak prohlásil sám Goebbels „Co je tisk pro 19., to bude rozhlas pro 20. století.“ (DUFFAC, J.: *Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů*. Praha 2002, s. 33) Na druhém místě stál v tomto pomyslném žebříčku film, jako médium mimořádně vhodné k lidové výchově, zatímco nejméně důvěry ze strany nacistů požíval tisk. Zatímco noviny byly stále v podezření, že se jejich dopad omezuje na více či méně intelektuální publikum, pro rozhlas mluvila jeho schopnost mobilizovat emoce a také jeho výhody při zprostředkovávání aktuálnosti a autenticity.

K tomu, aby se maximalizoval efekt takto transmitovaných ideologicky zabarvených sdělení bylo potřeba, aby se donesly k co největšímu počtu recipientů. Výsledkem byl prodej lidového přijímače VE (Volksempfänger), uvedeném na trh v roce 1933, kterému se familiérně přezdívalo „Goebbelsův rypák“ (BREITFELDER, M.: *Metody nacistické propagandy*. In.: *Dějepis XVII, Sborník katedry historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta*. Plzeň 1997, s. 96) Měl pouze jeden kanál, ale jeho zásluhou bylo, že se počet posluchačů mezi lety 1933 a 1942 zvedl z 4,5 na 16 miliónů. (THOMPSON, O.: *Mass Persuasion in History*. Edinburg 1977, s. 114)

132 Hitler v této souvislosti předpokládal, že vnímání širokých mas není nikterak komplikované, ale naopak velmi jednoduché a uzavřené. „Není zde přílišná diferenciacie, ale rozlišování pozitivní nebo negativní, láska nebo nenávisť, právo nebo bezpráví, pravda nebo lež, ale nikdy ne na půl tak a napůl jinak nebo částečně, atd.“

dokázal integrovat veškeré „zlo“ světa do jednoho celku, plnili v rámci nacistické ideologie (a propagandy) právě Židé. Oni měli být příčinou veškerých strastí a běd, mít na svědomí hospodářskou krizi a později i válku.¹³³ „Za vším hledej Žida“ se stalo jednou ze základních floskulí nacionálního socialismu. Ve svých textech dokázali nacističtí propagandisté spojit i tak rozdílné prvky, jakými byly kapitalismus (či v jejich podání „západní plutokracie“) a komunismus.¹³⁴ Na stránkách tehdejšího tisku se tak může setkat nejenom s „židoplutokracií“ a „židobolševismem“, ale i s pravou lingvistickou perlou – „židovskými plutokratobolševiky“¹³⁵

Dle Hanah Arendtové byl příběh o židovském světovém spiknutí nejučinnější fikcí nacistické propagandy, přestože se jednalo o relativně běžný trik demagogů již od konce

(HITLER, A.: *Mein Kampf*. Bratislava 2000, s. 113)

Z tohoto pohledu bylo konstruování dvou „nesmiřitelných světů“ absolutního dobra a absolutního zla zcela logickým a funkčním krokem.

- 133 Ilustrací tohoto postoje může být článek, který se objevil 12.5.1940 na stránkách tiskového orgánu HSLS „Slovák“. Židovské učení mělo například předpovídat velkou válku ve které zahynou 2/3 lidstva, ve které budou všichni křesťané vyhubeni a ostatní přestoupí na židovskou víru. Do roku 1943 pak měli Židé plánovat vytvoření „Spojených národů evropských“, pochopitelně pod svou nadvládou a kontrolou. Autor završil svou úvahu tím, že radikální vyřešení židovské otázky je nejdůležitějším úkolem soudobého světa, protože Židé jsou zodpovědní nejenom za obě světové války, ale zavinili i všech 1620 revolucí, které se ve světě udály za posledních 200 let, jsou tvůrci komunismu a proto také smrtelnými nepřáteli lidstva.

(KAMENEC, I.: *Keď strieľajú aj slová. Funkcia, metódy a ciele antisemitskej propagandy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. In.: *Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií*. Bratislava 2005, s. 105)

- 134 Takto bylo pojítka mezi kapitalismem a komunismem vykresleno Hitlerem na stránkách *Mein Kampf*: „(...) Jen co se vyvinul z všeobecného hospodářského prostředí nový stav (průmyslové dělnictvo – pozn.PN), vidí v něm Žid jasně a zřetelně nového průkopníka svého vlastního dalšího úspěchu. (...) Postup Židů je ... následující: Pověsí se na dělníka, přičemž v přetvářce lituje jeho osud, je rozhořčen jeho životním údělem a chudobou, aby touto cestou získal jeho důvěryhodnost. (...) Svou bezmeznou vypočítavostí přetváří potřebu sociální spravedlnosti ... na nenávist proti všem, kteří měli jen trochu víc osudového štěstí. Přičemž tomuto boji za odstranění sociálních rozdílů dává určitý světonázorový ráz. Zakládá marxistické učení.“ (HITLER, A.: *Mein Kampf*. Bratislava 2000, s. 184)

Zajímavostí je, že například Angličané byli dokonce nacistickými autory „... opakovaně nazýváni potomky zaniklého biblického židovského kmene.“ (KLEMPERER, V.: *Jazyk Třetí říše – LTI: poznámky filologovy*. Praha 2003, s. 183)

- 135 FIDELIUS, P.: *Jazyk a moc*. München 1983, s. 167

devatenáctého století.¹³⁶ „Čím soustavněji se všechny strany a orgány veřejného mínění vyhýbaly diskusi o židovské otázce, tím více byla lůza přesvědčena, že Židé jsou skutečnými představiteli současných mocností a že židovský problém je symbolem pokrytectví a nepoctivosti celého systému.“¹³⁷

Z výše uvedeného by mělo být zřejmé, že metody a strategie nacistické propagandy nebyly po celou dobu existence NSDAP konstantní a neměnné, ale pružně se přizpůsobovaly aktuální situaci. Bez této flexibility by byla jakákoliv propaganda odsouzena k neúspěchu, stala by se nudnou, nezáživnou a konečným důsledkem by nebylo nic jiného než apatie. Obsahové zaměření i formy propagandistického působení se tedy průběžně měnily a přizpůsobovaly jak aktuálním domácím problémům, tak postupem času i vývoji na frontách, což se projevovalo například v časově omezených intenzivních kampaních. V průběhu války se pak propaganda ještě více zjednodušila, zbrutalizovala a i frekvence ideologického působení byla na vzestupu. Přesto však lze říci, že základní znaky

136 Důvody přitažlivosti nejrůznějších spikleneckých a konspiračních teorií, jejichž popularita neupadá ani v dnešní době, byly výstižně shrnuty v článku V. Ebels-Donalové: „Struktura logiky mýtu o světovém spiknutí poskytuje řadu ideologických, politických a psychologických výhod. Za prvé, poskytuje vysvětlení pro veškeré těžko vysvětlitelné události ve zmatené, složité, skličující a mnohotvárné realitě. Vše, co nedává smysl nebo je pocíťováno jako hrozba, je možné vhodně vysvětlit spikleneckými představami. Za druhé, myšlení v termínech spiknutí poskytuje pocit neomylnosti. Spiknutí je svou podstatou neviditelné, skryté a tajné, přesvědčení v jeho existenci nelze falzifikovat důkazy, ani korigovat empirickými fakty nebo zkušenostmi či logikou. Fakta a zkušenosti, které odporují klamným představě, jsou obsaženy v konspirativním záměru jako součást spiknutí a vysvětlují se jako další důkaz tajnosti a zločinnosti spiklenců. Spiklenecké uvažování v politice lze rozšířit na každého protivníka, kterého pak lze obvinít z odpovědnosti za každou událost. Spiklenecké uvažování se udržuje tím, že se vybírají prvky z reality, ty se zevšeobecní a přisoudí se spiknutí. Omyly nebo rozdílné názory ve vlastních řadách se pak mohou vysvětlit jako součást komplotu. Za třetí, přesvědčení, že mají vzácné vědomosti o skrytých silách ovládajících svět, poskytuje věřícím uspokojení, že patří k zasvěcené elitě, která usiluje o moc, aby zachránila svět od projektu zla. Dále dává hrdinské představy o vlastní osobě. Za čtvrté, představa světového spiknutí tajných a všemocných sil zla, ospravedlňuje použití libovolných opatření na „sebeobranu“. Čím mocnější a více ohrožující je představa skrytého spiknutí, o to drastičtější metody jsou potřebné pro „sebeobranu“. Dynamika a fantazie všemocného a zlého spiknutí ovládající svět tak dává právo a ospravedlnění pro zničení údajného spiknutí.“ (EBELS-DONALOVÁ, V.: Ideologické vzorce antisemitismu v postkomunistických společnostech – obnovení nebo kontinuita?. In.: Antisemitismus v posttotalitní Evropě. Praha 1993, s. 91)

137 ARENDTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 489

nacistické propagandy tak jak jsme ji právě popsali, zůstávaly do určité míry po celou dobu konstantní. Důraz na jednoduchost, srozumitelnost, přitažlivost, emocionalitu, všudypřítomnost, jednoduchá, snadno zapamatovatelná hesla, atd., bychom mohli v nacistické propagandě nalézt prakticky v kterékoliv etapě vlády (a do jisté míry i existence) NSDAP.

4.3.4 Nacistická propaganda v protektorátu Böhmen und Mähren

Pokud se nyní v myšlenkách přesuneme do protektorátu Čechy a Morava zjistíme, že zatímco základní znaky nacistické propagandy zůstávaly v podstatě stejné, její cíle a v důsledku toho i strategie se v některých aspektech poměrně výrazně lišily. Úspěšná propaganda nemůže být strnulá a rigidní, ale pokud má mít naději na úspěch, musí se nutně přizpůsobovat aktuální situaci stejně jako naladění potenciálních recipientů. Témata, na která byl v propagandistickém působení kladen důraz, se proto různila stát od státu a k jejich signifikantním proměnám docházelo i v průběhu válečných let.

Rozdíl mezi tématy rezonujícími v prostoru Německa a protektorátu, vyplýval, kromě jiné „historické úlohy“, kterou bylo těmito dvěma národům určeno plnit v tzv. nové Evropě, především z odlišných cílů, jich zde mělo propagandistické působení dosáhnout. V samotné třetí říši byl například kladen mnohem větší důraz na posilování nacionalistických tendencí, prométheovsko-spasitelskou úlohu německého národa v dějinách či militarizaci širokých vrstev obyvatelstva. Základním krátkodobým úkolem protektorátní propagandy bylo však především udržet v našich zemích pokud možno klid, který by umožnil jejich důslednou hospodářskou exploataci. Jak řekl sám Heydrich ve svém projevu k představitelům okupační správy z 2. října 1941: (...) První blízký úkol je diktován nutností vedení války. Potřebuji v tomto prostoru klid, aby dělník, český dělník věnoval svou pracovní píli německému válečnému úsilí a abychom při zdejší obrovské existenci zbrojního průmyslu nezdržovali přísun a další zbrojní vývoj.“¹³⁸

Pro danou chvíli tedy v rovině praktické politiky příliš nezáleželo na tom, zda se protektorátní obyvatelstvo plně ztotožňovalo s nacistickou ideologií, či dychtivě sledovalo

138 ČVANČARA, J.: Heydrich. Praha 2004, s. 311

pohyby na frontách s nadějí na brzký obrat, respektive ukončení války. Podstatné bylo, aby nedocházelo k výraznějším odbojovým aktivitám, nepokojům, stávkám.¹³⁹ Primárním zájmem nacionálně socialistického establishmentu se stala co nejvyšší produkce jimi poptávaných komodit.¹⁴⁰

Odměnou za určitou politickou loajalitu a bezvadně fungující průmyslovou výrobu byl prostřednictvím patřičně vedené propagandy podbízivým způsobem slibován poklidný život v existenčně a sociálně přijatelných podmínkách.

Tento přístup později uplatňoval i Karl Herman Frank, který v březnu 1944 zformuloval několik základních postulátů, které měly vést k dalšímu zabezpečení kýženého klidu a pořádku. „Čech musí být veden a musí se mu vládnout, a to pevnou rukou, ale spravedlivě. Nesmí být propuštěn z odpovědnosti, nýbrž musí jí být plně zatížen. Když zklame, musí se tvrdě zakročit. (...) Jelikož Čech má velmi dobře vyvinutý národní smysl a v důsledku dvacetiletého vtloukání úsluví já pán, ty pán do hlavy je v tomto směru velmi citlivý, neprováděli jsme žádnou deklasifikační politiku ... a také jsme nařídili, aby se českému národu nikdy nepředhazovala jeho méněcennost ve srovnání s národem vůdců. ... Zacházím se slušným Čechem, především dělníkem, který mi vyrábí tanky a letecké motory, slušně a také ho pořádně krmím. (...) Nebral jsem také rukojmí, alespoň ne ve větším měřítku. Vycházejí ze zásady, že ... každé rukojmí má mnoho známých a příbuzných, kteří by vytvořili armádu mstitelů, všeobecně jsem od systému rukojmí upustil.“¹⁴¹

Jednalo se tedy o jakousi směs relativní umírněnosti, „přiměřené“ míry násilí a sociálně demagogických kroků okupační správy. Stále připomínaný požadavek na klid, který by umožnil dosáhnout maximálních výsledků válečného hospodářství, byl v této době ještě více umocněn vyhlášením totální války.¹⁴²

139 Zde opět narážíme na fundamentální rozdíl mezi ideologií, v jejímž rámci bylo neztotožnění se s myšlenkami a zásadami nacionálního socialismu něčím zcela nepřipustným, a požadavky praktického vedení politiky, kde se ukazovaly jako funkční postupy, jenž byly v určitém rozporu s ideologickými dogmaty.

140 Jak řekl Heydrich v citovaném projevu z 2. října 1942: „... je nutné dát právě teď Čechům pro bezprostřední válečnou dobu najevo: ať nás máš rád nebo ne, ať myslíš na samostatný stát později nebo ne, důležité je, abys pochopil, že je pro tebe v tomto okamžiku škodlivé, když povstaneš a kladeš odpor.“ (ČVANČARA, J.: Heydrich. Praha 2004, s. 312)

141 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.b. Praha-Litomyšl 2007, s. 359-361

142 Totální válka byla v protektorátu oficiálně vyhlášena 26. února 1943 na shromáždění v Lucerně. (tamtéž, s. 194)

Neméně důležitým úkolem propagandy bylo přesvědčit protektorátní veřejnost, že jakákoli rezistence proti okupační moci je zbytečnou pošetilostí a cestou do záhuby. „Nepřátelská cizina“ měla být pochopitelně všemi prostředky ujišťována, že všech těchto cílů Němci v protektorátu již dávno a s velkým úspěchem dosáhli a český národ je se svým údělem v podstatě smířen.¹⁴³ Takto zaměřená propaganda se zdála být pro okupační správu mimořádně výhodnou. V protektorátu měla podlamovat pozici hnutí odporu, v oblasti zahraniční politiky pak nepochybně komplikovat situaci exilové vládě. Historička Jaroslava Milotová dokonce tvrdí, že se v jistém směru jednalo o nejúčinnější nástroj okupačního aparátu v oblasti propagandy.¹⁴⁴

Zatímco krátkodobé cíle nacistické propagandy byly v rámci protektorátu omezeny převážně na zachování klidu a hospodářskou exploataci, dlouhodobým záměrem, který se měl plně uskutečnit až po skončení války (přestože byly již v jejím průběhu činěny určité kroky, jenž směřovaly k jeho realizaci), se stal požadavek na „germanizaci českého prostoru“.

Bylo by však chybou chápat „germanizaci“ výhradně ve smyslu „poněmčení“, tedy určité nejasně definované přeměny Čechů v Němce. Už jenom proto, že pojem „Němec“ dostával optikou nacionálně socialistické ideologie poněkud jinou obsahovou náplň, než je tomu dnes. Být Němcem v žádném případě neznamenal mít pouze občanství daného státu – například Židé, jakkoliv byli po staletí obyvateli daného prostoru a řádnými občany Výmarské republiky, nejenom že nemohli být uznáni jako Němci, ale byl jim dokonce zcela odepřen podíl na (jakkoliv pokřiveně chápaném) lidství.

Takto chápané „němectví“ s sebou tedy neslo určitý rasový prvek, což ale nebyl jediný požadavek. Být árijcem bylo sice podmínkou nutnou, nikoliv však dostačující. Existovalo mnoho německých občanů-árijců (případně nordiků), jenž byli drženi v koncentračních táborech či věznicích, lidí, jejichž předci obývali území tehdejší třetí říše po stovky let a jejichž „němectví“ se z dnešního pohledu jeví jako zcela nezpochybnitelné. Bylo tedy možné, aby zamýšlená „germanizace“ měla za cíl produkovat takovéto Němce? Jistě ne.

Být Němcem (chápano ve smyslu produktu tzv. germanizace) s sebou tedy krom jiného

143 ŠUSTEK, V.: Pražané pod tlakem nacistické propagandy během druhého stanného práva na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In.: Evropská velkoměsta za druhé světové války : každodennost okupovaného velkoměsta : Praha 1939-1945 v evropském srovnání. Praha 2007, s.428

144 MILOTOVÁ, J.: Organizace nacistické propagandy a její působení v Protektorátu Čechy a Morava. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 98

neslo i jednoznačný aspekt politický. Jinými slovy – být Němcem znamenalo být jednak árijcem, jednak nacionálním socialistou. Ani to však není dostatečná definice, neboť za takových okolností by mohl být za Němce považován každý Francouz, Polák, Čech i Rus, který by splnil ony dvě podmínky, což je očividným nesmyslem. Jakkoliv koncept árijské rasy do jisté míry překračoval hranice mezi jednotlivými národními státy, vůdčí silou Evropy (případně celého světa), se měl z pohledu nacistů stát jednoznačně národ německý.

V pojmání germanizace se tedy střetávají dvě koncepce – němectví, chápané ve smyslu určité kvality rasové a národnostní (to vše pramenící z deklarované superiority německé kultury, způsobu života, tradice, atd.), které mělo být vůdčí silou „nové Evropy“ a němectví ve smyslu politickém, kde být plnohodnotným Němcem znamenalo být nacionálním socialistou.

Pojem germanizace v sobě tedy zahrnoval více než pouze v tradičním smyslu chápané „poněmčení“. Výsledkem měl být nejenom člověk, jenž sám sebe považuje za Němce, disponuje např. stejným historickým povědomím či kolektivním nevědomím, ale také jedinec, u něhož došlo k zvnitřnění takových sad nástrojů k dekodování světa, jenž mu neumožňují interpretovat každodenní realitu jinak, než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií.¹⁴⁵

Ačkoliv jsme řekli, že primárním cílem nacistické propagandy bylo v rámci protektorátu více než co jiného udržení klidu, který by umožnil důslednou hospodářskou exploataci našeho území a germanizace „českého prostoru“ měla být plně uskutečněna až po skončení války, neznamená to, že by propagandisté neusilovali o to, aby již nyní došlo u co největšího

145 Ne všichni obyvatelé protektorátu se však nacistickým ideologům jevíli jako vhodní k takovéto „převýchově“.

Dle mínění Reinharda Heydricha se česká populace měla dělit do čtyř kategorií. První skupinou měli být lidé rasově dobří a dobře, rozuměj pronacisticky, smýšlející, které bylo možno bez vážnějších komplikací germanizovat. Jejich protipólem pak byla kategorie druhá, tedy lidé rasově špatní a špatně smýšlející, které mělo po skončení války čekat vysídlení do nově dobytých východních území. Uprostřed pak zůstávala jakási střední vrstva, kterou bylo napřed nutno přezkoušet. Nacházeli se zde jak lidé dobře smýšlející, zato rasově špatní, tak i lidé naopak rasově dobří špatně smýšlející. U dobře smýšlejících rasově špatných se měla situace řešit nasazením na práci v říši, přičemž by se jim blíže nespecifikovanými způsoby zabránilo v plození potomků. Poslední skupina, tedy, rasově dobří, špatně smýšlející, se jevila Heydrichovi jako potenciálně nejnebezpečnější. Část z nich měla být na zkoušku umístěna v říši v čistě německém prostředí za účelem poněmčení a v případě, že by tato snaha selhala, neviděl tehdejší protektor jiné východisko, než je nechat popravit. (ČVANČARA, J.: Heydrich. Praha 2004, s. 312)

procenta populace ke ztotožnění se zásadami a cíli nacionálního socialismu. Tím by totiž došlo k legitimizaci nacistického panství a jak již bylo řečeno, legitimita „prospívá trvalosti řádu, politické integraci a stabilizaci. Umožňuje účinné vykonávání moci bez nutnosti donucování. Způsobuje snížení materiálních nákladů spjatých s vykonáváním moci, protože není nutné udržovat nadměrný donucovací aparát. Rozšiřuje dosah reálné moci a umožňuje mocensky působit v nových oblastech společenského života. Zvyšuje pravděpodobnost realizace mocenských cílů, posiluje moc a zvyšuje její efektivnost.“¹⁴⁶ Dosažení legitimacy tedy bylo z hlediska nacistického establishmentu více než žádoucí.

Primárním cílem propagandy cílené na dospělé populaci protektorátu bylo udržení klidu nutného k vysoké produkci nacisty poptávaných komodit. Snaha po tom, aby u co největšího procenta členů protektorátní společnosti došlo ke zvnitřně takových sad nástrojů k dekodování světa, které by neumožňovaly realitu interpretovat jinak než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií, však nebyla zcela puštěna ze zřetele a stala se tak jakýmsi sekundárním cílem.

Zatímco krátkodobé cíle, tedy požadavek na klid a pořádek se nacistům v rámci protektorátu do určité míry dařilo naplňovat (přičemž svůj podíl na tom nepochybně měla i patřičně vedená propaganda), ke ztotožnění se s nacionálně socialistickou ideologií ze strany dospělé populace prakticky nedocházelo.

Položme si otázku, jak je to možné? Ideologická východiska, stejně tak jako základní postupy a strategie nacistické propagandy byly shodné jak v protektorátu tak třetí říši (přestože se lišily důrazem na určitá témata), přesto však byly výsledky zcela rozdílné. Zatímco v samotném Německu zaznamenali nacisté v pravdě oslnivý úspěch, z rámci protektorátu bychom mohli mluvit o určitém fiasku, alespoň co se týče ztotožnění se s dogmaty nacionálně socialistické ideologie. Jistě nelze spatřovat příčiny tohoto relativního neúspěchu v nějaké „vyspělosti českého národa“, který by byl zcela imunní vůči takovým propagandistickým postupům, jako byl důraz na jednoduchost, srozumitelnost, emocionalitu, všudypřítomná, dotěrně opakovaná hesla, atd.¹⁴⁷ Byl tedy problém v samotné ideologii, která vznikla v Německu, vycházela z tamější atmosféry a stavěla na

146 BALÍK, S. - KUBÁT, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha 2004, s. 69

147 Stačí nám zběžně prolistovat deníky či shlédnout několik politických debat v době volebních kampaní abychom zjistili, že podobné postupy jsou s úspěchem uplatňovány i v dnešní době.

jistých kulturních základech, které neměly v naší zemi místo? Nebo by i ta mohla být Čechách a na Moravě za určitých okolností akceptovatelná, ale hlavní roli zde sehrála okupace a následný nacistický teror, který do určité míry znemožňoval identifikaci s nacismem? Existovala zde vůbec naděje na úspěšnou „převýchovu“ a germanizaci dospělé protektorátní populace? A konečně – jakou roli měla hrát v plánech na realizaci dlouhodobých cílů nacistické propagandy mládež?

Pro odpověď na tyto otázky se musíme ponořit poněkud hlouběji do struktur lidského myšlení - do sfér, které jsou implicitně obsaženy v našem vnímání světa a kterých využíváme zcela nevědomě, tedy do tzv. „map významů“.

5. Mapy významů

Jestliže se máme pokusit o analýzu důvodů, které vedly v rámci protektorátu Böhmen und Mähren k relativnímu neúspěchu při počátečních snahách o realizaci dlouhodobých cílů nacistické politiky, musíme na okamžik opustit realitu druhé světové války a zaměřit se spíše na způsoby, jakými je utvářeno lidské vnímání a smyslňování světa, kde a jak získáváme ony několikrát zmiňované sady nástrojů k dekódování každodenní reality. Historie nyní tedy musí alespoň na několik okamžiků ustoupit sociologii a filozofii, tedy vědám, které se více věnují dané problematice. Pro začátek zaměříme svou pozornost na některé aspekty fungování lidských společenstev.

Hned na úvod můžeme říci, že prakticky v každé stabilní společnosti¹⁴⁸ převládá víra ve správnost, racionalitu, koherentnost a v jistém slova smyslu také neměnnost způsobů osmyslňování světa, které jsou v jejím rámci produkovány a reprodukovány. Tato „trvanlivost“ vzorců pro dekódování každodenní reality má do určité míry svůj racionální základ. Jestliže je svět za pomoci kódů vlastních dané společnosti vnímán a zažíván, přičemž se tento pohled ukazuje jako funkční, není pro její příslušníky důvod nedomnívat se, že onen specifický způsob nazírání skutečnosti je tím pravdivým a správným.¹⁴⁹

148 Je velmi obtížné, ne-li nemožné přesně vymezit a definovat hranici, která určuje, kdy můžeme o dané společnosti hovořit jako o stabilní či naopak nestabilní. Roli zde totiž hraje nesmírné množství faktorů, v jejichž posouzení je vázáno jak na historickou, tak například kulturní perspektivu.

V naše pojetí budeme stabilní společností rozumět takovou společnost, v jejímž rámci došlo u významného procenta populace ke zvnitřnění určitých nástrojů k dekódování světa každodenní reality, které legitimizují současné uspořádání (přičemž toto procento může variovat v závislosti na čase, kulturním okruhu, atd.).

149 Poněkud jiná je situace ve společnostech více či méně nestabilních. Již jsme konstatovali, že krizová období, jenž s sebou vždy nesou určitý destabilizační potenciál, skýtají živnou půdu pro významné pokusy o opětovné „přemýšlení“ základů legitimacy, zdrojů politického řádu, morálních pravidel a cílů člověka. Zvláště to pak platí v případě, když určitá krize svým působením zpochybní funkčnost dosavadních způsobů osmyslňování světa. Taková situace může nastat náhle (jako tomu bylo v případě velké hospodářské krize), či relativně pomalu ve chvíli, kdy jsou postupně erodovány do té doby pevně zakořeněné tradiční kódy a významy (jako v případě modernity).

Prakticky každá stabilní společnost se však snaží tomuto narušení stávajícího způsobu osmyslňování světa vyhnout a deformovat realitu tak, aby nenarušovala stávající řád (přestože ta tak evidentně činí). Pro příklad nemusíme chodit daleko, protože i naše stávající společnost se pravidelně obsluhuje takovými „berličkami“ - tržní síly když se ekonomika chová způsobem který neodpovídá našim předpokladům, nebo kvarky když se

V našem vnímání okolního světa jsme tedy jistým způsobem kulturně determinováni. Každý z nás se rodí do určité dané reality, která vymezuje naše jednání. Společnost, prostřednictvím svých norem, představ a přesvědčení určuje, jak se kdy a kde chovat, v jaké roli a jak vystupovat.¹⁵⁰

Co se týče tvorby významů, nejsou tedy lidé tak úplně svobodní. Je zde historie a způsob života, které stojí za interpretacemi světa a jazykem kterým mluví. Tento vztah mezi významy, historií a způsoby života je přesně tím, co nazýváme kulturou. A tu mohou lidé kteří v ní žijí jen těžko ignorovat.¹⁵¹

Interiorizace specifických kulturních norem probíhá za pomoci vzdělávacího systému, výchovy, médií, zkrátka všeho, co můžeme zahrnout pod pojmy primární a sekundární socializace. Ve svém přesvědčení jsme pak neustále utvrzováni ve světě každodenní reality, kde se setkáváme téměř výhradně s lidmi, kteří prošli stejným procesem a tudíž svět vnímají a interagují s ním stejným či velmi podobným způsobem.

Za pomoci těchto mechanismů se v našich myslích utváří něco, co Stuart Hall v 70. letech nazýval „mapami významů“,¹⁵² což je klíčový pojem celé problematiky. Tyto mapy organizují lidský svět, říkají nám jak v něm přežít, jak naložit s nejrůznějšími objekty a jevy, říkají kde najdeme to co potřebujeme a chceme. A právě tím, že říkají lidem co věci znamenají, činí tyto mapy svět pochopitelným. Skrze ně jej vnímáme a zažíváme, skrze ně mu rozumíme. Podle nich je také rozdělena suma potenciálních významů na ty, které je možno myslet, a ty ostatní, které jsou vyřazeny.

„Tíhneme k tomu žít v oněch mapách, stejně jako žijeme v reálném světě empirické

vesmír nechová v souladu se zákony fyziky. (GROSSBERG, L. a kol.: Media making: mass media in a popular culture. Thousands Oaks 2006, s.145)

150 Blíže k hraní společenských rolí, které nám umožňují vystupovat v rozličných krátkých „epizodách“, z nichž se skládá naše každodenní komunikace např. GOFFMAN, E.: Všichni hrajeme divadlo : sebe prezentace v každodenním životě, Praha 1999

151 Je proto nesmírně obtížné „vnutit“ nějaké společnosti „nový řád“, jenž nevychází z její kultury, tradice, atd. Takováto implementace z vnějšku obvykle nevede k úspěchům, neboť zde schází ona tolik potřebná legitimita „zdola“. Příkladem takového neúspěšného pokusu byla výmarská republika, kde u velké části populace neexistoval patřičný základ pro akceptování myšlenek liberální demokracie a samozřejmě také protektorát Čechy a Morava.

152 HALL, S.: Encoding/Decoding. In.: DURHAM, M.-KELLNER, D.: Media and cultural studies. Malden/Oxford 2001, s. 171-172

zkušenosti: ony nás myslí stejně jako my myslíme je.“¹⁵³

A jsou to právě mapy významů, které definují strukturu očekávání v níž lidé žijí své životy, chovají se ke světu i k sobě navzájem. V tomto smyslu mapy významů nejenom reprezentují svět, ale vytvářejí ho. Produkují jinou realitu, realitu které je definována svou rozdílností od reálného světa, realitu která je světem významu – lidskou realitu.¹⁵⁴

V případě těchto map dochází k procesu takzvaného zvnitřňování nebo-li interiorizace, který způsobuje, že se nám partikulární sady sociálních vztahů, partikulární způsoby organizace světa jeví tak, jako by byly univerzální a věčné. Proto také v rámci každé stabilní společnosti panuje přesvědčení, že její dominantní způsoby osmyslňování světa poskytují správnou a nejpřesnější reprezentaci reality.¹⁵⁵

Mapy významů ovšem nejsou nějakou nevyhnutelnou reflexí toho jak se věci mají, ale jsou pouhým produktem lidské historie, a jak uvidíme dále, také vztahů mocí. Z toho také plyne, že za pomoci „zdravého rozumu“, tedy právě produktu těchto map, nemůžeme zjistit jak se věci ve skutečnosti mají. Můžeme pouze pochopit, jak zapadají do již existujících schémat myšlení.¹⁵⁶ Tzv. realita, jak ji běžně rozumíme, jak se nám dává a jeví, tedy není skutečnou v žádném zjevném ani daném smyslu. Je spíše produktem lidí - aby existovala, musí být vytvořena.¹⁵⁷

Existence takovýchto map významů, které nám zprostředkovávají, respektive přímo

153 HEBDIGE, D.: From Culture to Hegemony; Subculture: The Unnatural Break. In.: DURING, S.: Cultural Studie Reader. London 1993, s. 364

154 GROSSBERG, L. a kol.: Media making: mass media in a popular culture. Thousands Oaks 2006, s. 146

155 Rozbití této „víry“ a náhlá destrukce interiorizovaných sad nástrojů pro dekodování světa každodenní reality, může pak přinést nejenom společenské otřesy, vedoucí k revolučním změnám, ale dokonce i zánik celého společenstva. L.Grossberg dokazuje možnost takového extrémního vývoje na příkladu domorodých obyvatel Trobriandových ostrovů, jejichž koherentní a funkční představa o fungování světa byla na počátku 20.století rozbita. Zánik trobriandovských kmenů byl dle jeho názoru způsoben vpádem západní civilizace, která je donutila přijmout jiné, tedy pro ně naprosto cizí kódy. Nevěděli pak, jak mají jako společnost žít v této nové realitě a zakrátko jejich společenstvo zmizelo. (GROSSBERG, L. a kol.: Media making : mass media in a popular culture. Thousand Oaks 2006, s. 144-145

156 HEBDIGE, D.: From Culture to Hegemony; Subculture: The Unnatural Break. In.:s. 202

157 „Ukazuje se, že sociální svět, v němž lidé jednají, je polem interpretovaných skutečností, významů, které platí díky více méně závazným způsobům interpretace, stále nově probíhajícím.“ (MUCHA, I.: Symboly v jednání. Praha 2000, s. 60)

vytvářejí realitu která nás obklopuje, je ovšem nezbytnou podmínkou existence každé společnosti. Jednak se jejich produkcí a reprodukcí daná společnost udržuje při životě a jednak umožňuje jejím jednotlivým členům aby se mezi sebou navzájem dorozuměli.

„Bez kódů významů bychom nebyli schopni odlišit jeden objekt od druhého, protože bychom postrádali kategorie, které by nám to umožňovaly. Nebyli bychom ani schopni identifikovat objekt, protože by zde neexistovaly mapy, které by nám dovolili rozlišit objekt od jeho pozadí, obraz od zdi, nebo strom v lese.“¹⁵⁸

5.1 Řád a společenský konsenzus

Zřejmě nepřekvapí fakt, že se každá stabilní společnost pokouší zaručit pokračující existenci jak sebe samé, tak stávajícího řádu.¹⁵⁹ Toho je možno dosáhnout mimo jiné za pomoci reprodukování specifické struktury sociálních vztahů a institucí. Aby tak mohla činit, musí také neustále reprodukovat věci, nezbytné pro jejich existenci. Instituce a vztahy, které utvářejí společnost totiž také nejsou výsledkem naší „přirozenosti“, ani nejsou nějakým způsobem obsaženy v našem genofondu, ale jedná se o pouhé sociální konstrukty a jako takové mohou být lidmi transformovány, narušeny, nebo také zcela zničeny. Pokud však má společnost dále existovat v takové formě jako dosud, musí zajistit, aby se její partikulární mocenské vztahy nadále jevily jako nevyhnutelné a přirozené. Jinými slovy musí zajistit, aby se sociální řád, a spolu s ním nevyhnutelně i struktury rozdělení a distribuce moci, jevily v očích obyčejných lidí jako legitimní, přirozené a správné.

A proč právě v očích „obyčejných lidí“? Právě kvůli strukturám moci a nerovnosti, které s sebou společenské uspořádání vždy nese a ke kterým určité skupiny lidí mají pouze velmi omezený nebo vůbec žádný přístup. Tyto skupiny pak v sobě skrývají největší potenciál k tomu produkovat neklid, zpochybňovat stávající uspořádání a také ostatně největší zájem na případném zvratu stávající situace. „Změna může přijít pouze zdola: zájmy těch kteří jsou u

158 GROSSBERG, L. a kol.: Media making: mass media in a popular culture. Thousands Oaks 2006, s. 147

159 Ve společnostech nestabilních je snaha po zachování stávajícího řádu charakteristická nikoliv pro většinu společnosti, ale pouze pro skupinu či skupiny mocných a jedince, kterým současný stav věcí z nějakých důvodů vyhovuje, ačkoliv sami nemusí mít nutně podíl na dělbě moci.

moci jsou nejlépe chráněny zachováním statusu quo.“¹⁶⁰

Jednou z možností, jak dosáhnout potřebného stupně stability či absence zpochybňujících útoků na stávající sociální strukturu, je požívat ke kontrole lidských životů a k aktivnímu potlačování opozice síly. Tento způsob se ve větší míře uplatnil (a nadále uplatňuje) především ve společnostech nestabilních, kde současné uspořádání postrádá legitimitu zdola a skupina či skupiny mocných se nacházejí v situaci, která umožňuje uskutečnění takového postupu. Do této kategorie můžeme zařadit i protektorát Čechy a Morava, takže na tento způsob ovládání společnosti v průběhu našeho bádání ještě několikrát narazíme.

Žádný společenský řád však nemůže být dlouhodobě udržován pouze na základě síly (stejně jako nemůže žádná společnost fungovat bez jisté formy monopolizovaného násilí), ale vždy v sobě obsahuje více či méně druhého způsobu produkce a reprodukce struktur moci a nerovnosti. Jedná se navíc o cestu do jisté míry méně problematickou a více efektivní - jejím cílem je přimět jednotlivé subjekty, aby akceptovaly ideologii, partikulární způsob myšlení a vidění světa, který činí současnou strukturu sociálních vztahů jako přirozenou a nevyhnutelnou. Tento způsob nazírání světa samozřejmě nemá příliš co do činění s realitou, ale opět spíše se způsoby, jakými je realita interpretována, osmyslňována a reprezentována.

Aby byla strategie všeobecného konsenzu úspěšná, lidé musí dekodovat svět takovým způsobem, který reprodukuje jejich podřízené postavení a zároveň dominantní status těch, kteří jsou v danou chvíli u zdrojů moci,¹⁶¹ vytváří iluzi současného stavu jako přirozeného (či alespoň nezměnitelného) a do jisté míry i nevyhnutelného.

Pierre Bourdieu tuto situaci popisoval termínem symbolické násilí: „K symbolickému násilí dochází tehdy, jestliže ovládaný nemůže jinak, než vládnoucího (a tedy nadvládu) uznávat, protože k reflektování jak jeho, tak sebe sama, přesněji řečeno k reflektování vztahu mezi sebou a jím, disponuje pouze nástroji poznání, které s ním má společné a které nejsou ničím jiným než osvojenou formou vztahu nadvlády, a ukazují proto tento vztah jako přirozený; nebo, řečeno jinak, jestliže schémata, skrze něž nahlíží a hodnotí jak sebe, tak ty, kdo vládnou (...) vyplývají z osvojeného, a tím naturalizovaného klasifikování, jehož plodem je i jeho vlastní sociální bytí.“¹⁶²

160 FISKE J.: Understanding Popular Culture. London 1992, s. 19

161 GROSSBERG, L. a kol.: Media making: mass media in a popular culture. Thousands Oaks 2006, s. 91

162 BOURDIEU, P.: Nadvláda mužů. Praha 2000, s. 34-35

Aby bylo tohoto cíle dosaženo, je potřeba, aby společnost za pomoci svých institucí a dalších nástrojů aktivně přispívala ke zvnitřňování, naturalizaci patřičných kódů, skrze které lidské bytosti rozumí světu. Mapy významů musí být vytvořeny tak, aby se skrze ně současné uspořádání světa jevílo jako přirozené a jediné možné.

Jak již bylo řečeno výše, interiorizace těch nejzákladnějších společenských norem se povětšinou dosahuje již v raném věku za pomoci vzdělávacího systému, rodinné výchovy, médií, a mnohých dalších položek, které zahrnujeme pod pojmy primární a sekundární socializace. Těmito mechanismy se do jisté míry generuje více či méně široký konsenzus, souhlas se stávající situací a v případě distribuce moci zajišťován status quo.

5.2 Příklad Protektorát Čechy a Morava

Pokud se však nyní v myšlenkách přeneseme zpět do let 1939-1945 zjistíme, že společenská situace v Protektorátu Čechy a Morava nemohla být (na rozdíl od situace v třetí říši) z hlediska nacistů v tomto směru vůbec příznivá. Jestliže totiž usilovali o zvnitřnění norem a hodnot, které byly součástí nacistické ideologie, čekala je dlouhá a můžeme snad říci i sysifovská práce. Na tomto místě je opět třeba zdůraznit, že každý z nás se rodí do určité dané reality, která vymezuje naše jednání. Je to společnost, která prostřednictvím svých norem, představ a přesvědčení určuje, jak se kdy a kde chovat, v jaké roli a jak vystupovat. Mapy významů se nedají změnit přes noc, ale jsou hluboce zakořeněny v každém z nás a jsme jimi v jistém slova smyslu determinováni. Ve chvíli, kdy jistý způsob nazírání světa dosáhl hegemonního postavení,¹⁶³ je jeho změna obtížným a dlouhodobým procesem. To ovšem neznamená, že by byla zcela nemožná – v takovém případě by neexistoval vůbec žádný společenský vývoj. A ačkoliv koncept hegemonie předpokládá společnost s vysokou mírou

163 Hegemonie je zde chápána ve smyslu, v jakém ji vymezil Dick Hebdige ve své knize *Subculture: The Meaning of Style*, tedy jako situace, kdy se skupina (nebo několik skupin) stala dominantní a to ne na základě direktivního stanování pravidel, ale vítězstvím v zápase o zvnitřnění jí (jim) vlastní ideologie. Méně úspěšné skupiny jsou pak jestliže ne přímo ovládány, pak tedy alespoň prostoupeny touto vítěznou ideologií, přestože se jim tento stav vůbec ideologizovaný nezdá a považují ho vlastně za zcela přirozený. (HEBDIGE, D.: *From Culture to Hegemony; Subculture: The Unnatural Break*. In.: DURING, S.: *Cultural Studie Reader*. London 1993, s. 367)

konsenzu neznamena to, že by z ní vymizely veškeré konflikty. Ti, kteří se momentálně nacházejí v dominantním postavení, se je však povětšinou snaží směřovat do ideologicky bezpečné roviny.¹⁶⁴

Hegemonie tedy není univerzální, daná. Musí být neustále udržována, reprodukována a samozřejmě také musí vítězit v soubojích s ideologiemi konkurenčními, které na ni v podstatě neustále útočí. Hegemonie tak nemůže být vůči svému okolí zcela netečná – koneckonců neexistuje ve vakuu – a nutně se průběžně přizpůsobuje aktuální situaci. Stává se tak jakýmsi pohyblivým ekvilibriem, které reflektuje nejrůznější síly a tendence uvnitř společnosti. Stejně tak i její formy nemohou být permanentně normalizovány. Mohou být vždy dekonstruovány, demytizovány. Symbióza, ve které se nachází ideologie a sociální pořádek, produkce a reprodukce není tedy ani permanentní, ani ničím zaručená.¹⁶⁵

Ovšem změny v této nevědomé oblasti lidského myšlení probíhají nikoliv skokově, ale dlouhodobým procesem buď v souladu s pomalým přizpůsobováním se dominantních kódů (pak se jedná o společnosti více méně stabilní a daná skupina či skupiny mocných mohou hovořit o úspěchu), nebo v nesouladu s nimi, což má za důsledek celkovou nestabilitu, která nakonec může vést až k radikální změně společenského uspořádání. Důvody tohoto, že proměny map významů probíhají jen velmi zvolna můžeme hledat i v tom, že klíčovou roli v procesu primární a částečně i sekundární socializace, tedy procesu určujícího pro jejich tvorbu, hraje rodina, která je v případě předávání společenských norem a hodnot povětšinou velmi rigidní a konzervativní.

Nacistická nadvláda však přišla velmi náhle, násilně, v rozporu s tehdejší společenským konsenzem a přinesla s sebou zcela jiný systém distribuce moci, jiný žebříček hodnot, jiný způsob nazírání světa. Pro drtivou většinu obyvatel Protektorátu byl tento nový systém zcela cizí a částečně i nepochopitelný, protože neodpovídající mapám významů, ve kterých prožili celý svůj dosavadní život. Když se zaměříme na některé ze základních východisek nacistické ideologie, zjistíme, že pro jejich přijetí v našem prostředí neexistoval patřičný základ. Zatímco v rámci Německa mohli nacističtí propagandisté velmi úspěšně těžit například ze silně zakořeněného mýtu říše, v němž tkvěla jak myšlenka světovlády, tak na papeži nezávislé

164 STOREY, J.: *Cultural Theory and Popular Culture*. London 1998, s. 104

165 HEBDIGE, D.: *From Culture to Hegemony; Subculture: The Unnatural Break*. In.: DURING, S.: *Cultural Studie Reader*. London 1993, s. 355

Svaté říše, poddané bezprostředně Bohu, či mýtu německo-germánského vůdcovství, v našem prostředí nemohla tato témata nějakým výraznějším způsobem rezonovat, neboť obyvatelé protektorátu neměli pro tuto sémantickou strukturu prakticky žádnou oporu ve svém dosavadním životě a socializaci. Stejně tak důraz na rasovou čistotu či antisemitismus postrádal v našich zemích patřičně hluboké kořeny, k nimž by se mohli nacističtí propagandisté vztahovat.

Navíc byl tehdejší řád vnucen a následně udržován převážně z pozice síly, tedy na základě, na kterém, jak již bylo řečeno, nemůže žádný společenský řád dlouhodobě existovat. Teror, který byl ze strany nacistického establishmentu rozpoután například v rámci tzv. Heydrichiády, během níž bylo celkem zatčeno 3188 a popraveno 1585 osob,¹⁶⁶ mohl jistě velkou část populace zastrašit (a také jistě zastrašil), ale jen těžko mohl vést k vnitřní identifikaci s nacionálně socialistickou ideologií.

Nacisté se proto mohli spoléhat pouze na úzkou skupinku lidí, jejichž mapy významů byly z důvodů nejrůznějších okolností utvořeny jinak, než v případě většinové populace a spíše konvenovaly k vidění světa, které lépe odpovídalo nacistické ideologii, na ty, které se jim podařilo nejrůznějšími způsoby zkorumpovat, či nastoleným terorem dostatečně zastrašit (což ovšem zpravidla nebývají ti nejlepší spojenci) nebo přímo o jedince, vyznačující se jistými sociopatickými sklony (ti však mohli ve své většině participovat na nacistickém panství pouze v nejnižších mocenských patrech – jako udavači či konfidenti).

Normy a hodnoty, které s sebou přinesla nacistická nadvláda, byly tedy jak je z výše uvedeného zřejmé, pro většinu obyvatelstva protektorátu nepřijatelné a jejich interiorizace významnou částí populace, byla tedy když ne přímo nemožná, tak alespoň se této alternativě limitně blíží. Drtivá většina se více než co jiného snažila především přežít a spíše nežli k programové kolaboraci nebo aktivní odbojové činnosti se mnozí uchýlovali k pasivní rezistenci či do vnitřní emigrace. Ve veřejné sféře bylo samozřejmě nutností nedávat příliš najevo svůj skutečný postoj k tehdejšímu dění a svědomitě hrát role, které s sebou okupace přinesla. Ve většině případů ale docházelo k jejich vnitřnímu odmítnutí, neztotožnění se s rolí, tedy tzv. distanci od role.

Tato maska mohla být alespoň částečně odložena v soukromé sféře – buď mezi dobrými přáteli, nebo v intimitě rodinného kruhu. Je samozřejmé, že před dospívajícími potomky či

166 ČAPKA, F.: Dějiny zemí koruny české v datech. Praha 1999, s. 698

dokonce malými dětmi nemohli být jejich rodiče zcela otevření. V dětském věku je však poměrně silně rozvinuta schopnost empatie, která do jisté míry usnadňuje proces socializace. Jak již bylo několikrát zmíněno, kódy, skrze které je vnímán svět, celý hodnotový systém dítě či dospívajícího jedince, totiž není tvořen a osvojován výhradně na základě cíleného, tedy intencionálního přenosu určitých hodnot, tedy procesem, který je povětšinou zprostředkováván školou, rodinnou a subjekty působící v oblasti volného času. Důležitou roli zde hraje i přejímání hodnot, které jsou skryty za jednáním dospělých, i když se jednající dospělý o tento vliv nesnaží a dokonce si ani neuvědomuje, že mezi ním a dítětem probíhá nějaká forma komunikace. V tomto případě se jedná o tzv. funkcionální působení, tedy nezáměrný přenos hodnot na vychovávaného jedince. „Z každodennosti společnosti a z jednání dospělých dítě a dospívající jedinec abstrahuje hodnoty, jejichž objektivizací je způsob jednání sledovaného subjektu. Funkcionální působení má často silnější vliv na stavbu hodnotového systému než záměrné výchovné působení rodiče či učitele. (...) Přenos hodnot rodičů na děti proto probíhá v každodenním jednání, při řešení problémů a zvláště v náročných a krizových situacích.“¹⁶⁷

Je tedy zřejmé, že rodinné prostředí, které tvoří jeden ze základních pilířů socializace, nebylo a ostatně ani nemohlo být nacistům v jejich snahách o výchovu české mládeže v nacistickém duchu příliš dobrým spojencem.

To samé můžeme říci i o školství. Sám Reinhard Heydrich se v únoru 1942 zmínil o tom, že prvním úkolem okupační moci ve vztahu k mládeži musí být především její odcizení českým učitelům, kteří mladým lidem „naočkovávají odbojného ducha.“¹⁶⁸

Situace nacistů tedy v tomto směru skutečně nebyla jednoduchá – u straší generace byly vyhlídky na zvnitřnění nových kódů téměř nulové a díky tomu se naděje na dosažení širšího společenského konsenzu, bez kterého žádná společnost nemůže dlouhodobě existovat, jevila jako velmi nepravděpodobná. Okupační moc tedy v danou chvíli ovládala Protektorát téměř výhradně z pozice síly. Je ale třeba dodat, že tento stav byl prozatím postačující - základním cílem byla v době války co největší hospodářská exploatace Protektorátu, nikoliv snaha po bezpodmínečném přijetí kódů, které s sebou přinesla nacistická nadvláda, přestože ani tato

167 SAK, P.: Proměny české mládeže. Praha 2000, s. 39

168 BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945. Praha 1999, s. 287.

oblast nebyla zcela opomíjena. Řešení „české otázky“ mělo přijít na pořad dne až po konečném vítězství.

Přesto ale bylo z dlouhodobého hlediska nutné, aby významné procento populace přijalo hodnoty a normy, které s sebou přinesla německá nadvláda, za své, interiorizovalo je. A protože u starší generace se tato perspektiva nejevila jako příliš pravděpodobná, bylo nutné aby se snahy okupantů zaměřily především na mládež, tedy na skupinu, u které ještě nebyly mapy významů zcela dotvořeny. Největší naděje na identifikaci se zásadami a dogmaty nacionálně socialistické ideologie tedy nebyla ze strany nacistického establishmentu spojovány s dospělou populací, ale naopak protektorátní mládeží. Právě zde je třeba hledat fundamentální rozdíl mezi cíli a obsahy sad propagandistických sdělení, jenž byly primárně zaměřeny na dospělé a na druhé straně pak na protektorátní mládež.

Tento postup není v lidské historii výjimkou. Význam mládeže jako společenské vrstvy je vyzvedáván především v obdobích, v nichž je výrazná společenská diskontinuita. Je zde totiž opodstatněná naděje, že mladí jedinci, u kterých ještě nebyla zcela ukončena socializace, budou více náchylní ke zvnitřnění nových kódů a celkové akceptaci nového uspořádání společnosti. „Důvodem je ... sociální nezralost a tudíž i snadnější indoktrinace a manipulace.“¹⁶⁹

Mladí lidé tedy byli z pohledu nacistických propagandistů v tomto směru naprosto klíčovou kategorií, pro budování „nového řádu“ a to nejenom v rámci protektorátu, ale i třetí říše. Vzhledem k tomu, že byl nacionální socialismus revoluční ideologií, jenž v sobě obsahovala aspiraci na radikální „odstřižení se“ či přímo destrukci starého světa, byla mládež, které ještě nebyla pevně zakotvena ve strukturách „přežitého“ řádu a poznamenána „nepřirozeným“ systémem, nejvhodnější kategorií pro výchovu „nového člověka“, ne-li kategorií jedinou.¹⁷⁰ Jakmile jsou totiž mapy významů jednou zcela dotvořeny, je jejich změna poměrně náročným procesem, ale zasahování přímo do jejich tvorby poskytuje možnost k formování takových kódů pro vnímání světa, které jsou v souladu se zájmy skupiny či několika skupin mocných.¹⁷¹

169 SAK, P.: Proměny české mládeže. Praha 2000, s. 13

170 Blíže k enormnímu důrazu, který byl v rámci třetí říše kladen na výchovu mládeže, např. KNOPP, G.: Hitlerova mládež. Praha 2003

171 Největší naděje na úspěch těchto snah skýtají především ti nejmladší jedinci, u nichž je tvorba map významů teprve ve svých počátcích. Jinými slovy – šance na zvnitřnění určitých sad nástrojů pro žádoucí

Tento postup interiorizace hodnot a norem za pomoci intencionálního působení na nedospělé jedince samozřejmě nebyl nějakým vynálezem či specifikem nacismu. Uvedený proces je vlastní v podstatě všem společnostem. Za pomoci něho totiž dochází ke zmíněné reprodukci struktury sociálních vztahů, která zabezpečuje kontinuitu vývoje společnosti vyhovující především těm, kteří jsou zrovna u moci. A jsou to právě mocní, kteří na něm mají největší zájem. Cílem intencionálního výchovného působení je přimět jednotlivé subjekty, aby akceptovali ideologii, partikulární způsob myšlení a vidění světa, který činí současnou strukturu sociálních vztahů jako do značné míry přirozenou a nevyhnutelnou. Součástí těchto snah je především oblast školství, které má formovat jedince k obrazu společnosti prostoupené dominantní ideologií.

Společenská poptávka a snahy centrální moci se však v době okupace diametrálně lišily. Způsoby chování a jednání, které by ze strany nacistů nepochybně došly ocenění, jako například donašečství, dobrovolná práce pro potřeby Říše, agitace pro nacistické myšlenky a jiné formy kolaborace, by byly ze strany většinové společnosti spíše sankcionovány. Samozřejmě že ne nějakou formou legislativního postihu, ale ostrakizací a ztrátou sociálního kapitálu. Proto ani valná většina učitelů, vzhledem k těmto společenským tlakům a především rozdílně utvořeným mapám významů, nemohla nacistické snahy přijmout za své.

Mládeži tedy neměl kdo předat vzorce chování a hodnotový systém, které by v budoucnu zaručily zvnitřnění kódů pro vnímání světa a tvorbu map významů, které by byly kompatibilní s hodnotami a normami, které s sebou přinesla nově ustavená skupina mocných.

Jak tedy mohli nacisté vůbec doufat v nějaký dlouhodobý úspěch? Jakým způsobem se rozhodli vyřešit tuto pro ně v žádném směru neuspokojivou situaci?

Cestu, kterou se měly nacistické snahy o „převýchovu“ české mládeže ubírat, naznačil ve svém projevu ze 4. února 1942 Reinhard Heydrich „(...) Dále je to problém škol. Zde je nutné uhodit především na české učitelstvo, které je sborem vychovatelů opozice pro českou vládu. Tady do toho musíme jasně říznout a ostatně v souvislosti s tím odbourat české vyšší školy. Pak bude bezpochyby nutné shromáždit někde českou mládež v takové formě, jež by umožnila výchovu mimo školu, která by pomohla zejména proto, že není možné dát uzavřít

způsob osmyslňování a dekodování světa každodenní reality se citelně zvyšuje ve chvíli, když je vývoj daného jedince „podchycen“ již v raném věku.

všechny české učitele a vytrhnout ji z tohoto ovzduší.“¹⁷²

A to s největší pravděpodobností nebyl jediný cíl, který měli nacisté na zřeteli. Pokud měly být snahy po naturalizaci nových kódů úspěšné, museli se pokusit i o vytržení mládeže z působení rodiny, organizovat její volný čas a neposkytnout mladým lidem možnost, realizovat se na jiném poli. Zkrátka neposkytnout alternativu k žádoucímu způsobu nazírání světa.

Za méně než tři měsíce po Heydrichově projevu, přesněji řečeno 28.5.1942, byla za tímto účelem oficiálně založena instituce nesoucí název Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.

172 PASÁK, T.: Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace. In.: In Memoriam Zdeňka Fialy z pomocných věd historických. Praha 1978, s. 242

6. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě

Ve světle předcházející kapitoly je zřejmé, proč se právě boj o „duši české mládeže“, o její způsob interpretace a nazírání světa měl, a z logiky věci také musel, stát v dlouhodobé perspektivě jedním z klíčových úkolů nacistického establishmentu. Nepřekvapí proto, že počátky snah o výchovu respektive převýchovu mladé protektorátní generace v duchu nacionálně socialistické ideologie, se datují v podstatě již od chvíle, kdy první německý voják překročil hranice naší okleštěné republiky,¹⁷³ ne-li ještě o něco dříve. Jak již bylo řečeno, dospělá populace neskýtala ve své většině příliš dobré vyhlídky na „převýchovu“, neboť mapy významů jsou již v tomto věku prakticky zcela vytvořeny a jejich zásadní proměna je velmi obtížným úkolem.¹⁷⁴ Mládež, procházející teprve obdobím sekundární socializace, byla pro tyto účely mnohem příhodnější skupinou. Založení Kuratoria, tedy organizace, jenž měla být platformou povinně sdružující veškerou českou mládež za účelem „výchovného působení“ v nacistických intencích, bylo tedy z hlediska snah po realizaci dlouhodobých cílů nacistické politiky do jisté míry nutným a nevyhnutelným krokem.

Na podobné snahy bychom mohli konec konců narazit prakticky po celé okupované Evropě, neboť výchova „nového člověka“ se neměla vyhnout žádné obsazené zemi s patričním podílem „rasově vhodného“ obyvatelstva, jak o tom ostatně svědčil jeden z

173 Například již v roce 1939 vydává Tomáš Krejčí, pozdější funkcionář Národního souručenství, knihu „Organisace školství a cíl výchovy v Německu“ a přednáší v rámci aktivit Českého svazu pro spolupráci s Němci o významu direktivně řízené státní výchovy, v níž hrají nezastupitelnou úlohu organisace s povinným členstvím pro veškerou mládež. (ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 13)

174 Mapy významů samozřejmě nejsou něčím zcela rigidním a neměnným, jsou prakticky neustále vystaveny útokům a zkouškám, které před ně klade každodenní realita. Jejich základní struktura je však ustavena již v průběhu primární respektive sekundární socializace jedince a zůstává po celý jeho život prakticky stejnou. Základní struktura map významů je tedy jakousi pevnou kostrou, ze které se odvozují způsoby dekodování a osmyslňování světa a právě o její přeměnu (či u mladé generace vytvoření) v duchu nacionálně socialistické ideologie musela nově nastolená skupina mocných usilovat, protože jenom tímto způsobem mohlo současné uspořádání dosáhnout oné z pohledu nacistů tolik potřebné legitimacy zdola, jenž by zabezpečila žádanou stabilitu.

Himmlerových zvláštních výnosů.¹⁷⁵

V počátečním období protektorátu, které můžeme ohraničit působením Konstantina von Neuratha v úřadu říšského protektora, zůstávalo spíše u teoretických úvah, neboť k praktickému uskutečnění zamýšleného kroku byla nutná jistá příprava. Minimálně od roku 1941 se však v bytech továrníků Miloše Janotky a Jaroslava Čermáka¹⁷⁶ scházela skupinka českých fašistů respektive nacistů v čele s MUDr. Františkem Teunerem, JUDr. Josefem Viktorinem, Karlem Mihalíčkem, Jiřím Málkem, Karlem Žaludem a dalšími,¹⁷⁷ kteří se zde podrobně seznamovali s brožurami Hitlerjugend,¹⁷⁸ Hitlerovou knihou Mein Kampf či

175 Podle tohoto výnosu „...měli nacisté zakládat v jednotlivých státech okupované Evropy samostatné mládežnické organizace, jejichž hlavním cílem byla převýchova mládeže v nacistickém duchu“ (BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945. Praha 1999, s. 287)

Myšlenka na povinné soustředění mladé generace ve státní organizaci, kde by mohla být vystavena dlouhodobému ideologickému působení, rozhodně nevzešla z hlav nacionálních socialistů, ale je poněkud staršího data. Všude tam, kde se vládnoucí skupiny mocných pokoušely vnutit svým „poddaným“ jednotné sady nástrojů pro dekodování světa každodenní reality odpovídající oficiální ideologické doktríně, byl vznik podobných institucí prakticky nutností.

V Itálii tak v roce 1926 vznikla organizace Opera Nazionale Balilla, jež přešla roku 1930 do Fasci Giovanili di Combattimento a nakonec v roce 1937 do Gioventu Italiana del Littorio. Státní mládežnické organizace působily také ve Španělsku, Portugalsku, Bulharsku, Maďarsku i Sovětském svazu. Další byly v průběhu druhé světové války vytvořeny ve Francii, Norsku, Pobaltí, atd. (ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka. In.: Soudobé dějiny, roč. XI, č. 1-2 (2004), s.155)

176 Jaroslav Čermák byl velitelem úderných oddílů Vlajky, tzv. Svatoplukových gard. (RENNER, E.: František Teuner. Od kritiky demokracie k fašismu a kolaboraci. In.: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Benešov 2000, s.154)

177 Jednalo se převážně o bývalé členy Vlajky, jenž se s touto organizací v průběhu roku 1941 názorově rozešli a přiklonili se k proudu reprezentovanému Emanuelem Moravcem. (ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 16)

178 Hitlerjugend (nebo-li Hitlerova mládež) zahájila svou činnost v roce 1926 jako mládežnický orgán NSDAP a 1936 byli přeměněni na všenněmeckou organizaci povinnou pro veškerou mládež třetí říše. (blíže k problematice této organizace např. BUTLER, R.: Hitlerova mladá garda : dějiny Hitlerjugend. Praha 1997; KNOPP, G.: Hitlerova mládež : ztracená generace. Praha 2003; LEWIS, B.: Hitlerova mládež : Hitlerjugend ve válce a míru 1933-1945. Praha 2001)

příručkami NSDAP,¹⁷⁹ jenž jim měly v následujících měsících a letech posloužit jako víceméně závazné vodítko.

V rovině praktické politiky došlo k jistému posunu v této otázce až spolu s příchodem Reinharda Heydricha, který v již zmiňovaném projevu ze 4. února 1942 poprvé otevřeně vyjádřil to, co zákonitě muselo přijít, tedy záměr vytvořit státní organizaci povinně sdružující veškerou českou mládež za účelem její výchovy respektive převýchovy v nacistickém duchu.¹⁸⁰

Poté, co Heydrich 30.4.1942 zaslal ministru Emanuelu Moravcovi dopis s pokyny pro ustavení Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě,¹⁸¹ byla kola oficiálně uvedena do pohybu. Zpočátku byly vítanou pomocí v tomto úsilí především postupy a zkušenosti, jenž na tomto poli učinili nacionální socialisté v rámci Třetí říše. Připravovaná organizace měla totiž vycházet převážně z Hitlerjugend, jakkoliv se samozřejmě nemohlo jednat o pouhou bezduchou kopii.¹⁸² Jak k tomu poznamenal František Teuner: „Náš výchovný úkol je do jisté míry usnadněn tím, že začínaje opožděně proti mnohým národům Evropy, nemusíme začínat naslepo, ale můžeme používat řady zkušeností, příkladů i vzorů jiných národů, a především Němců, kteří prozkoušeli moderní výchovnou metodu v mnoha letech na milionech dorostu svého národa a kteří dali světu jeden z největších případů výchovy mladého člověka, jaký znají vůbec dějiny.“¹⁸³

Z Heydrichova podnětu se vedoucím přípravného výboru stal Emanuel Moravec a samotnými organizačními pracemi byl pověřen právě František Teuner.¹⁸⁴ Již od počátku

179 PASÁK, T.: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha 1999, s. 352

180 Plné znění projevu viz. ČVANČARA, J.: Heydrich. Praha 2004, s. 315-319

181 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.b. Praha-Litomyšl 2007, s. 71

182 Jak již bylo několikrát zmíněno, statická a rigidní propaganda je předem odsouzena k neúspěchu. Z pohledu nacistů bylo proto nutno brát ohledy na místní zvláštnosti a nesnažit se o prostou implementaci zaběhnutých prvků do nového a značně odlišného prostředí. Bylo by například poněkud zbytečným a možná i kontraproduktivním tahem, kdyby byl ve výchově mladých Čechů kladen takový důraz na branné prvky jako v Říši. O to, nakolik se bude či nebude koncepce nové organizace a Hitlerjugend odlišovat, se však v rámci jejího vedení vedly dlouhé spory.

183 TEUNER, F.: Nové cesty naší mládeže. In.: Den mládeže 1943. Praha 1943, s. 7 n.

184 Pozdější generální referent Kuratoria MUDr. František Teuner, je velmi zajímavou postavou českých dějin. Narodil se 6.3.1911 v Benešově do rodiny primáře okresní nemocnice MUDr. Karla Teunera. Křestní jméno dostal po svém kmotrovi Františku Ferdinandu d'Este a kmotrou mu byla arcivévodova choť Žofie

vydatně pomáhali jako poradci příslušníci Hitlerjugend (a také SS), v čele se svým velitelem E.Schaschem a vrchním poradcem SS-standartenführerem Fischerem.¹⁸⁵ Ti měli také dohlédnout na to, že převýchova bude dostatečně nekompromisní a neutrpí „českým šlendriánem“.¹⁸⁶

19.března 1942 sdělil Reinhard Heydrich konkrétní detaily ohledně připravované instituce Emilu Háchovi.¹⁸⁷ Samotného založení Kuratoria se však zastupující říšský protektor již nedožil. Legislativního rámce se nové organizaci dostalo až 28.5.1942,¹⁸⁸ tedy pouhý den poté co, na něj rotmistr Josef Gabčík a rotný Jan Kubiš spáchali na křižovatce ulic Kirchmayerova třída (dnes Zenklova ulice) a V Holešovičkách úspěšný atentát,¹⁸⁹ přičemž

(jeho otec byl osobním lékařem následníka trůnu).

Po absolvování gymnázia se František Teuner rozhodl pokračovat ve šlépějích svého otce a studovat medicínu. V prosinci 1935 byl pak promován doktorem všeobecného lékařství.

Již během vysokoškolských studií vstoupil do fašistické organizace Vlajka, kde roku 1939 založil a také vedl Mládež Vlajky. Rok na to ho Jan Rozsévač-Rys jmenoval ústředním vedoucím propagandy a náčelníkem mládeže ČNTS-Vlajka. Relativně brzy po okupaci však Teuner pochopil, jaký vztah k této organizaci chovají Němci – byla pouze trpěna, příležitostně využívána a s jejím podílem na moci se nepočítalo – a na začátku roku 1941 z ní proto vystoupil.

Koncem léta téhož roku se seznámil s nejvýznamnějším představitelem české kolaborace – Emanuelem Moravcem. Zde de facto začala nová etapa jeho života, během níž se stal druhým mužem Kuratoria, a po skončení války byl za své aktivity odsouzen k trestu smrti. Pod jeho hrozbou žil čtyři roky, ale nakonec mu byl nejvyšší trest prezidentskou milostí změněn na doživotní žalář. Po 17 letech věznění byl roku 1963 propuštěn na svobodu a po srpnových událostech 1968 emigroval do SRN, kde provozoval lékařskou praxi. Zemřel roku 1978 v Norimberku. (RENNER, E.: František Teuner. Od kritiky demokracie k fašismu a kolaboraci. In.: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Benešov 2000, s. 149-177)

185 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996, s. 231

186 tamtéž, s. 229

187 V té době ještě Heydrich koketoval s myšlenkou, že mládež mezi 17. a 18. rokem věku bude v rámci převýchovy podrobena zvláštní táborové pracovní službě, trvající jeden rok. Tato idea ovšem nakonec zůstala neuskutečněna. (ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 19-20)

188 Vládní nařízení ze dne 28.5.1942 o povinné službě mládeže. In.: Sbírka zákonů a nařízení 1942 I. Praha 1942, s. 905-906

189 Kuratorium pak bylo po celou dobu své existence spojováno nacistickými propagandisty s jeho jménem a interpretováno jako jeho duchovní odkaz. Viz. např. Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943, s. 7

vlastní činnost Kuratoria byla zahájena 17.6.1942.¹⁹⁰ Oficiálně pak založení proběhlo 13.3.1943 na slavnostním shromáždění v městském divadle ve Slaném.¹⁹¹

V červnu roku 1942 tak byla odstartována nová etapa v boji o „duši české mládeže“. Nacisté tímto doufali nastoupit cestu, na jejímž konci by stáli obyvatelé našich zemí jakožto „noví lidé“, vybavení takovými sadami nástrojů k dekódování světa, jenž by neumožňovaly realitu interpretovat jinak, než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií. Kuratorium mělo k tomuto procesu výrazným způsobem přispět tím, že bude aktivně ovlivňovat tvorbu map významů mladé generace, strukturovat její myšlení a to v mnoha aspektech v přímém rozporu s dominantními kódy protektorátní populace. Heydrichovými slovy - bylo třeba napravit to, „co zkazila za posledních dvacet let špatná, nuceně duchaplná, intelektuálská a i kvantitativně nadměrná výchova v tomto prostoru.“¹⁹² Idea liberalismu, pluralitní demokracie a mnohé další, se měly stát dalším generacím nemyslitelnými koncepty. Nacisté za tímto účelem využívali propracované, na poznatcích soudobé psychologie založené metody, jenž na první pohled mohly hypoteticky skýtat určité naděje na úspěch, jak o tom ostatně svědčily obavy některých členů Československého exilu.¹⁹³ V následující kapitole se pokusíme na základě jednoho z klíčových „výchovných“ instrumentů Kuratoria – tzv. povinné služby mládeže - alespoň ve stručnosti ukázat jejich praktický rozměr.

6.1 Povinná služba mládeže

Povinná, nebo také čestná, služba mládeže, poskytující v souladu s nařízením z 28.5.1942 mladistvým protektorátním příslušníkům tělesnou, duševní a mravní výchovu nad rámec působení školy a rodiny,¹⁹⁴ se stala základem činnosti nově vzniklé organizace. Napříště jí

190 UHLÍŘ, J. - KAPLAN, J.: Praha ve stínu hákového kříže. Praha 2005, s. 85

191 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996, s. 234

192 tamtéž, s. 229

193 viz. např. STRÁSKÝ, J.: Hovory k domovu. Praha 1946, s. 368-370; DRTINA, P.: A nyní promluví Pavel Svatý. Praha 1947, s. 245-247

194 Vládní nařízení ze dne 28.5.1942 o povinné službě mládeže. In.: Sbírka zákonů a nařízení 1942 I. Praha 1942, s. 905

měli podléhat všichni chlapci a děvčata ve věku od 10 do 18 let.¹⁹⁵ Účast, jak už samotný název napovídá, byla od dosažení patřičného věku povinná a pokud zákonní zástupci nepřihlásili mladistvého ve včasném termínu do spolku pověřeného jejím prováděním, vystavovali se rizikům trestně právního postihu.¹⁹⁶ O co v povinné službě šlo?

Původně se jednalo o jednu, od druhé poloviny roku 1944 pak o dvě „výchovné“ dvouhodinovy týdně, jichž se měla povinně účastnit veškerá „rasově vhodná“ protektorátní mládež patřičného věku. Obsahová náplň těchto sezení byla centrálně stanovena.¹⁹⁷ Ve smyslu „Směrnic pro službu mládeže“, vydaných Kuratoriem v roce 1943,¹⁹⁸ se povinná služba skládala ze dvou částí – tělesné výchovy (1. rozcvičení, 2. pořadová cvičení, 3. „výkon“ v podobě zápasu, lehké atletiky, boxu, gymnastiky, cvičení na náradí, plavání, bruslení, a podobně a konečně 4. „bojová hra“, tedy kopaná, házená, ragby, případně lední hokej) a tzv. duchovní výchovy, která nás bude zajímat především.

Duchovní výchově bylo zpočátku vyčleněno 35 minut z každé dvouhodinové „služby“, přičemž za její součást můžeme považovat i provolání bojového hesla, jímž byla každá

195 Výjimku tvořili jedinci, jenž byli na základě lékařského dobrozdání uznáni služby neschopnými nebo osoby, kterým se podařilo najít nějakou jinou, patřičně odůvodněnou výmluvu. Židům a židovským míšencům byl naopak vstup automaticky zapovězen. Vyloučení měli být taktéž jedinci jednající nečestně a ti, kteří svým mravním nebo jiným chováním vzbuzovali veřejné pohoršení. (Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30. května 1942 o rozsahu povinné služby mládeže. In.: Sbíрка zákonů a nařízení 1942 I. Praha 1942, s. 911)

196 V takovém případě jim hrozila buď pokuta do 5.000 K nebo vězením do 14 dnů nebo obojí. Kdo by navíc mladistvému bránil nebo jej od povinné služby odrazoval, mohl se dočkat dokonce pokuty až 100.000 K a vězením do 6 měsíců. Pokud by mladí lidé odmítali službu navštěvovat, mohli k tomu být navíc donuceni místní policií. (Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30. května 1942 o rozsahu povinné služby mládeže. In.: Sbíрка zákonů a nařízení 1942 I. Praha 1942, s. 912)

197 Za tímto účelem Kuratorium od března 1943 vydávalo měsíčník „Náš směr“. Jednalo se o jakousi didakticko-metodickou příručku pro vnitřní potřebu organizace, jenž obsahovala podrobný rozpis činností každé dvouhodinové služby mládeže, které se měla daný měsíc konat. Náš směr vycházel od října 1943 ve dvou verzích – dívčí a chlapecké. Odpovědným redaktorem chlapecké mutace byl až do října 1944 Jan Nepomuk Pipota, kterého následně vystřídal Jiří Benda. Odpovědnou redaktorkou dívčí verze se stala Ludmila Valášková. (Náš směr (pro chlapce) 1943-1945, Náš směr (pro dívky) 1943-)

198 Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943.

Tato publikace byla základním zdrojem pro kapitulu „Povinná služba mládeže“. Pokud není uvedeno jinak, veškeré faktografické informace zde uvedené je možno dohledat na stranách 9-16.

schůzka zahajována.¹⁹⁹ Kuratorní funkcionáři proklamovali za její cíl „... dát mládeži správný obraz okolního světa, ukázat přednosti i chyby minulosti, velikost přítomné doby, v níž naše mládež vyrůstá a výhledy do budoucnosti, která bude otevřena všem národům nové Evropy“.²⁰⁰ Tedy volně přeloženo - ospravedlnit a také v nacistických intencích vyložit současnou situaci, na různých příkladech z minulosti dokázat naše dávné sepětí s německou kulturou a naši příslušnost k německému prostoru a v neposlední řadě také připravit mládež na světlou budoucnost pod německým, tedy nejideálnějším možným státním zřízením. Součástí duchovní výchovy bylo proto vedle zpěvu²⁰¹ taktéž probírání nejrozličnějších, předem stanovených témat, jenž dobře odpovídala výše deklarovaným cílům. Týkala se čtyř velkých okruhů – 1. Dějiny, 2. Říše a její zřízení, 3. Kultura, a konečně 4. Nový způsob života.²⁰²

199 Pro každou „službu“ bylo stanoveno jiné, odpovídající tématickému zaměření duchovní výchovy. Pro ilustraci si můžeme několik z nich uvést.

„Malý národ může svou existenci zachovati jedině tím, svěří-li se ochraně národa velikého, s nímž sdílí společný prostor. Byli jsme prvním neněmeckým národem, jenž tuto přírodní pravdu pochopil a jenž před celým světem projevil své čestné odhodlání, založiti svůj další osud na tomto principu. Dr.Emil Hácha“ (In.: Náš směr (pro chlapce). roč. I, č.1 (1943), s.3)

„Stejná krev patří do společné Říše. Emanuel Moravec“ (In.: Náš směr (pro chlapce). roč. I, č. 4 (1943), s.42)

„Jan Amos Komenský byl věrným synem národa, ale žil z duchovní mízy říšské a stal se proto zjevem evropským a pýchou národa českého.“ (In.: Náš směr (pro chlapce). roč. I, č. 8 (1943), s.22)

„Kultura je dílem rasy. Krásu našeho života stvořil severský člověk.“ (In.: Náš směr (pro chlapce). roč. II, č. 3 (1944), s.17)

„Vůdce osvobodil Evropu od Židovstva.“ (In.: Náš směr (pro chlapce). roč. II, č. 4 (1944), s.34)

„Český národ pod vedením franckého kupce Sama první odrazil asijské nebezpečí od bran Evropy“ (In.: Náš směr (pro chlapce). roč. II, č.5 (1944), s.5)

„Příroda nestvořila lidské bytosti aby byl šťastný, ale aby sloužily. Schopenhauer“ (In.: Náš směr (pro chlapce). roč. II, č. 6 (1944), s.31)

200 Práce Kuratoria. In: Zteč, roč. II, č. 6 (1943), s. 3

201 Této aktivitě mělo být v každé dvouhodinovce věnováno 15 minut. 10 na samotný zpěv a 5 na učení se nové písni. Nutno dodat, že se v drtivé většině jednalo o písně lidové (viz Náš směr (pro chlapce) 1943-1944), nikoliv prvoplánově ideologické, přestože i lidová píseň byla nacisty v jistém slova smyslu ideologizována. Výchovný aspekt sborového zpěvu byl v tehdejší době spatřován mimo jiné v tom, že si během něj měl jedinec uvědomovat svou potřebnost pro celek. (FIALA, J.: Hudba ve výchově dorostu. In.: O výchově dorostu: Příručka pro činovníky ve výchově dorostu. Praha 1940, s. 75)

202 V druhé polovině roku 1944 dochází k jisté proměně časového rozvrhu povinné služby. Její výkon je napříště rozšířen o druhou dvouhodinovou schůzku a úpravy se nevyhnuły ani její struktuře. První

Není pochyb o tom, že ve všech těchto okruzích se mělo mládeži skutečně dostat toho, co „se jí jinak nedostane ani od rodičů, ani ve škole.“²⁰³ Právě zde měl probíhat onen souboj o to, jakým způsobem budou mladí vnímat a interpretovat svět každodenní reality.

Tvůrci zásad pro povinnou službu si uvědomovali, že věkový rozptyl mezi mládeží, na jejíž výchovu respektive převýchovu aspirovali, je příliš široký pro jednotnou metodu působení. „Celá naše výchovná práce je zcela podmíněna zákonem biologického vývoje“, psalo se ve Směrnících.²⁰⁴ K úspěchu snah kuratoristů tedy měla dopomoci i vývojová psychologie, což dozajista zvyšovalo šance na zvnitřnění žádoucích kódů. Služba proto měla probíhat ve dvou liniích. Jedna byla vypracována pro mládež ve věku od 10 do 14 let, druhá pak pro kategorii ve stáří 15-18.²⁰⁵

Mladší skupině byla přisuzována schopnost nadchnout se pro všechno ideální, mocné a vynikající, přičemž byl zároveň kladen velký důraz na celkovou integritu osobnosti vychovatele z důvodů zvýšené kritičnosti tzv. „klackovských let“. Témata měla být vysvětlována spíše zábavnou formou, za účelem identifikace byly předkládány ideální postavy a nápadné vzory velkých výkonů.

U starší kategorie se měli vychovatelé zaměřovat spíše na trénink vůle, zvládnutí odložení ukojení potřeb do budoucnosti, kladení patřičně obtížných úkolů a další. Jako vzory byly předkládány osobnosti, vyznačující se z pohledu nacistů pevnou vůlí, postavy lidí, vědomých si svých povinností. Vychovatel se měl i zde stát vzorem.²⁰⁶

Je očividné, že osoba cvičitele měla být pro případný úspěch výchovných snah naprosto klíčová. To si samozřejmě více než kdo jiný uvědomovalo především vedení Kuratoria. Kteří

dvouhodinovka měla být pouze sportovního rázu, duchovní výchově je pak cele věnována schůzka druhá. Duchovně výchovné sezení je (nebo lépe řečeno má být) členěno tímto způsobem: Nástup s provoláním přikázaného hesla a zpěvem písní (25 minut), po které následuje vlastní probírání témat duchovní výchovy (30 minut). Součástí dvouhodinovky je také hraní společenských her (60 minut) a přičemž celé sezení uzavírá opět zpěv (5 minut). (ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 41-42)

203 Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943, s. 12

204 tamtéž, s. 7

205 Povinná služba byla dále prováděna zvlášť pro chlapce a zvlášť pro dívky

206 Toto hodnocení jednotlivých vývojových fází je svým způsobem přijímáno dodnes a odpovídá charakteristikám, jež jsou mládeži tohoto věku přisuzovány v soudobé literatuře. Viz. např. VÁGNEROVÁ, M.: Vývojová psychologie. Praha 1999

lidé ale měli být těmi, kdo bude mít přímý styk s mládeží? Jak měla být zajištěna jejich loajalita a jak mohlo

kuratorium zvládnout dostatečné personální zajištění povinné služby, když na území protektorátu žil zhruba 1.000.000 mladistvých?²⁰⁷ Pro odpovědi na tyto otázky se musíme poněkud podrobněji podívat na způsob, jakým byla tato instituce organizována.

6.2 Organizační struktura

Ve smyslu vládního nařízení ze dne 28. května 1942 o povinné službě mládeže, bylo Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ústředním úřadem protektorátu,²⁰⁸ v jehož čele stál předseda jmenovaný státním prezidentem.²⁰⁹ Tuto funkci zastával ministr školství a lidové (respektive národní) osvěty Emanuel Moravec.

Krom předsedy se vedení Kuratoria skládalo z jím jmenovaného předsednictva, v jehož čele stál generální referent Dr. František Teuner, druhý muž v hierarchii organizace. Dalšími členy byli stanoveni vedoucí jednotlivých skupin, konkrétně skupiny I. organizace,²¹⁰ II. tělovýchova,²¹¹ III. duchovní výchova²¹² a konečně IV. sociální výchova.²¹³ Mimo to

207 ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka, in: Soudobé dějiny, roč. XI, č. 1-2 (2004), s. 156

208 Za sídlo Kuratoria byla třetím prováděcím nařízením stanovena Praha (Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 3. srpna 1942 o výstavbě Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. In.: Sbírka zákonů a nařízení 1942 II. Praha 1942, s. 1332)

209 Vládní nařízení ze dne 28. května 1942 o povinné službě mládeže. In.: Sbírka zákonů a nařízení 1942 I. Praha 1942, s. 915

210 Tato skupina měla na starosti vedení kartotéky spolupracovníků, a oděvní pokladny (jenž obstarávala kuratorní uniformy), prováděla povolávání do táborů a personální zajištění spolupracovníků. Na ni se též zasílaly žádosti o podpory k provádění výchovy, žádosti o pověření jednotek a konečně vyřizovala pojištění mladistvých. (Kuratorium. In.: Služba domoviny, roč. II, č.1 (1945), s. 14)

211 Do její kompetence spadaly odbory „základní školení“, „závodní sport“ a „výcvik“. Odbor „základní školení“ měl mimo jiné na starosti vydávání brožurek, určených pro kuratorní cvičitele se zaměřením na tělovýchovnou část povinné služby mládeže. (Kuratorium. In.: Služba domoviny, roč. II, č.1 (1945), s. 15)

212 Třetí skupina se dělila celkem na čtyři odbory. První z nich – školení – vydával všechny časopisy Kuratoria určené pro vnitřní potřebu organizace, včetně didakticko-metodických příruček Náš směr či Cvičitel. Dále zde byly vypracovávány přednášky k různým projevům a programy ke slavnostem pořádaných

existovaly v ústředí ještě samostatné celky, podléhající přímo generálnímu referentovi. Jednalo se o Vnější službu,²¹⁴ Dívčí referát,²¹⁵ Hlavní referát pro školy,²¹⁶ a další.²¹⁷

Pod úrovní pražského ústředí se nacházela dosti košatá struktura, která měla zajišťovat vše potřebné pro výchovu respektive převýchovu české mládeže.

Největší organizační jednotku tvořily tzv. oblasti, v jejichž čele stál hlavní pověřenec. Těch bylo celkem jedenáct.²¹⁸

Oblasti byly členěny na celkem osmdesát okresů v čele s okresním pověřencem, které se kryly s územně správní strukturou protektorátu. Jejich úkolem bylo mimo jiné pořádat jednou za měsíc celodenní školení, na které se měli vždy dostavit pokud možno všichni cvičitelé Kuratoria z okresu. Na školeních byly na jedné straně probírány otázky metodické a organizační, ale na druhé straně i otázky ideologické.²¹⁹

Nejnižší úroveň tvořily jednotlivé spolky se svými funkcionáři, vedoucími a cvičiteli,

ústředím.

Úkolem druhého odboru – propaganda -, bylo vydávání plakátů, letáků, obrázků, fotografií a dalších propagačních materiálů.

Třetí odbor – tisk – se zabýval vydáváním časopisů určených širší veřejnosti, tedy postupně Zteče, Správného kluka a Dívčího světa. V jeho kompetenci bylo taktéž vydávání Tiskové služby mládeže.

Poslední odbor – kultura – měl na starosti pořádání koncertů, kulturních večerů, jeho součástí byl i referát pro rozhlas a knihovna dodávající publikace do okresních knihoven mládeže. (Kuratorium. In.: Služba domoviny, roč. II, č.1 (1945), s. 15)

213 Tato skupiny se dále dělila na odbor zdravotnictví a Dílo domovů mládeže. (Kuratorium. In.: Služba domoviny, roč. II, č.1 (1945), s. 15)

214 Vnější služba se měla starat o veškerý chod povinné služby mládeže v protektorátu. (Kuratorium. In.: Služba domoviny, roč. II, č.1 (1945), s. 14)

215 Jak již sám název napovídá, zde se měly soustřeďovat otázky, týkající se výchovy dívek. (Kuratorium. In.: Služba domoviny, roč. II, č.1 (1945), s. 14)

216 Úkolem Hlavního referátu pro školy bylo zřizovat výcvikové tábory pro cvičitele a vypracovávat pro ně program. (Kuratorium. In.: Služba domoviny, roč. II, č.1 (1945), s. 14)

217 Postupně přibýlo ještě Vedení ZZ-oddílů a Vzorných rojů. (Kuratorium. In.: Služba domoviny, roč. II, č.1 (1945), s. 14)

218 Konkrétně se jednalo o oblasti Velká Praha, Valašsko, Moravské Slovácko, Horácko, Podkrkonoší, Polaví, Hanácko, Blatensko, Pošumaví, Podbrdsko a Pojizeří. (ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc., s. 35)

219 tamtéž, s. 34

pověřené samotným prováděním povinné služby mládeže, přičemž počty mladistvých v nich organizovaných byly značně variabilní. Vždy se však mělo dodržovat rozdělení na minimálně dva oddíly, sdružující mládež od 10 do 14 a od 15 do 18 let věku. Důvody, které k tomu vedly, souvisely s výše zmiňovaným rozdílným stupněm vývoje svěřenců. Pokud byl spolek dostatečně početný, bylo samozřejmě považováno za výhodnější, rozdělit mládež dle jednotlivých ročníků.

I tak mohl být počet členů oddílu příliš velký pro účely provádění povinné služby. Z toho plynulo další dělení, tentokrát na skupiny o třiceti až osmdesáti členech, které se mohly dále rozpadat na desíti až dvacíti členná družstva sestavovaná podle výkonnosti.²²⁰ Úkol kontrolovat činnost spolků připadl kanceláři okresního pověřence, jenž zároveň tvořila jakýsi spojovací článek mezi nimi a jim nadřízenými orgány.²²¹

Toto vše samozřejmě nemohlo vzniknout přes noc. V polovině května 1943 nebylo ještě například zřízeno plných 24 z 80 zamýšlených okresů, v listopadu téhož roku pak v celkové mozaice chyběly ještě dva z nich.²²²

V první polovině roku 1944 dozrává správní struktura Kuratoria určitých změn. Spolky byly nahrazeny tzv. pospoly v čele s pospolným, jenž sdružovaly 800-1000 chlapců nebo děvčat. Ty se skládaly ze čtyř oddílů o 200-250 členech, tvořených čtyřmi družinami po 50-60, které se opět dělily na čtyři roje v čele s rojným. Tyto nejmenší jednotky měly mít již jen asi 12-15 příslušníků.²²³ Rojnými se měli stát nejlepší chlapci z roje, funkce družinářů měli již zastávat starší cvičitelé.²²⁴

6.3 První problémy - zajištění povinné služby

Samotným prováděním povinné služby tedy byly pověřeny jakési spolky respektive

220 Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943, s. 19

221 ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 33

222 ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka, in: Soudobé dějiny, roč. XI, č. 1-2 (2004), s. 157

223 Co je pospol?. In.: Tisková služba české mládeže, roč. I, č. 14 (1944), s. 2)

224 ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 36

pospoly. Zde mělo docházet k přímému výchovnému působení, zde měli mít cvičitelé nejtěsnější kontakt s mládeží. Stále jsme ale neodpověděli na otázku, kdo byli tito vychovatelé, odkud se rekrutovali a jak Kuratorium vyřešilo problém týkající se personálního zajištění.

Už na první pohled je zřejmé, že nově vzniklá instituce nemohla vše potřebné pro svou činnost začít budovat tzv. na zelené louce a během pouhých desíti měsíců, jenž uplynuly od založení do oficiálního zahájení činnosti na poli výchovy mládeže,²²⁵ doslova vydupat ze země zcela novou strukturu, jenž by odpovídala náročnosti takového projektu. Namísto toho bylo proto rozhodnuto využít již existující, rozsáhlé sítě nejrozličnějších spolků, zabývajících se prací s mládeží.

Tímto krokem mohly být vlastně z pohledu kuratoristů takřka zabity dvě mouchy jednou ranou. Za prvé se tak řešil výše zmiňovaný problém personálního zajištění. Kuratorium nemuselo začínat z ničeho, ale využilo stávající struktury mládežnických spolků spolu s jejich funkcionáři, jenž měli s výchovnou činností bohaté zkušenosti.

Tento postup navíc skýtal potenciální řešení dalšího, možná ještě významnějšího problému. Jestliže byla Kuratoriu dána jeho tvůrci do vínku aspirace na to, aby protektorátní mládež interiorizovala patřičné kódy, bylo ke zdárnému uskutečnění těchto snah nezbytným, aby pro mladé lidi neexistovala možnost realizovat se na jiném poli. Pokud měla být nová organizace úspěšná, musela se stát jediným činitelem na poli mimoškolní výchovy. Takovýmto postupem se měla v rámci možností minimalizovat šance, že se příslušníci mladé generace dostanou do styku s alternativou k žádoucímu způsobu nazírání světa, která je - viděno optikou totalitních ideologií - vždy nežádoucí. Tím, že byly již existující instituce zabývajících se prací s mládeží pověřeny prováděním povinné služby, jejíž obsahová náplň byla direktivně stanovena, mělo dojít k žádoucí unifikaci. Přestože spolky, činné v oboru výchovy mládeže, tedy na poli sportovním, tělovýchovném, turistickém, ochotnickém a jiném, nebyly nuceny ukončit své primární aktivity, napříště se v nich mělo mládeži v rámci duchovní služby dostat jednotného pohledu na dějiny, Říši a její zřízení, kulturu, a konečně také „nový způsob života“.

Legislativního zakotvení se těmto krokům dostalo dne 30.5.1942.²²⁶ Všechny spolky činné

225 Připomínám, že Kuratorium bylo založeno 28.5.1942, přičemž oficiální zahájení činnosti na poli výchovy mládeže proběhlo až 13.3.1943 na slavnostním shromáždění v městském divadle ve Slaném

226 Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30. května 1942, kterým se stanoví zásady pro povinnou službu mládeže. In.: Sbírka zákonů a nařízení 1942 I. Praha 1942, s.

na poli práce s mládeží měly ve smyslu tohoto nařízení do nejpozději do 1.9.1942 podat žádost o pověření k provádění povinné služby mládeže. Ta byla patřičnými orgány prozkoumána a následně buď schválena nebo zamítnuta. Pokud existující spolky do uvedeného data žádost nepodaly, případně byla jejich žádost zamítnuta, nesměly nadále sdružovat mladistvé podléhající povinné službě.²²⁷ Do konce roku 1942 zažádalo o pověření celkem 3.277 spolků, přičemž sítí výběru jich prošlo 2.260. Pro svou činnost pak navíc získaly i zvláštní finanční subvenci.²²⁸

Již na první pohled by ale mělo být zřejmé, že tento postup neřešil zřejmě nejpálčivější problém, se kterým se Kuratorim potýkalo vlastně po celou dobu své existence. Jak již bylo zmíněno výše, samotnou práci s mládeží byli pověřeni lidé, organizovaní v některém ze stávajících spolků. Ti však z velké většiny působili na tomto poli již dávno před 15.březnem a mnozí z nich se jistě snažily mládeži vštěpovat hodnoty neslučitelné, ne-li přímo protikladné s nacionálně socialistickým viděním světa. Logicky zde tedy vyvstával stejný problém jako s českými učiteli, jenž byli Heydrichovými slovy „sborem vychovatelů opozice pro českou vládu.“²²⁹ Byli to totiž právě vychovatelé a cvičitelé, kdo měl přímý kontakt s mládeží. To oni vedli hodiny povinné služby – nikoliv vysocí funkcionáři Kuratoria, o jejichž loajalitě vůči nacistickému establishmentu nebylo třeba pochybovat.²³⁰ Záleželo tedy na jejich občanském postoji a osobní odvaze, nakolik se budou řídit či neřídit direktivně stanovenými postupy a obsahy. Bylo sotva možné očekávat, že tito lidé budou schopni mládeži důsledně a loajálně předávat vzorce chování a hodnotový systém, jenž by v budoucnu zaručil zvnitřnění kódů pro vnímání světa a tvorbu map významů, kompatibilních s hodnotami a normami, které s sebou přinesla nově ustavená skupina mocných.

To si do jisté míry uvědomovalo i vedení Kuratoria. Jeho generální referent František Teuner se zřejmě oprávněně obával, že by se nově ustanovená instituce mohla stát jakousi legální platformou pro odbojové aktivity. Z toho důvodu požadoval systematické zkoumání

907-910

227 tamtéž, s. 908

228 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.b. Praha-Litomyšl 2007, s. 72

229 PASÁK, T.: Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace. In.: In Memoriam Zdeňka Fialy z pomocných věd historických. Praha 1978, s. 242

230 Ostatně řada vedoucích funkcionářů Kuratoria buď již byla, anebo se stala spolupracovníky gestapa či sicherheitsdienstu. (GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996, s. 230)

opravdovosti a hloubky loajality všech, kteří se do Kuratoria hlásili.²³¹ Riziko, že výkon povinné služby nebude odpovídat záměrům jeho tvůrců, mělo být minimalizováno několika způsoby.

První z nich byl již součástí nařízení z 30.5.1942, které stanovilo, že vedoucí činovníci spolků pověřených prováděním povinné služby mládeže se musí do dvou let zúčastnit výcviku organizovaného Kuratoriem.²³² Školení prvních 45 instruktorů probíhalo v červenci 1942 nejprve v tzv. vůdcovské škole na Slapech, později byly zřízeny stálé výcvikové tábory na Čerepetce u Unhoště, v Protivíně a v Prachovských skalách. Další pak vznikly ve Stříbrné skalici, ve světlé nad Sázavou a v Habrovanech. Dívčí instruktorky se připravovaly v Dobrošově u Náchoda a jinde.²³³ Na závěr pobytu v některém z výcvikových středisek byli frekventanti podrobeni závěrečné zkoušce, která měla prověřit nabyté vědomosti, jež si měli z intenzivního školení odnést. Otázky těchto prověrek se týkaly na jedné straně čistě praktických věcí, jež mohli vedoucí v práci s mládeží upotřebit, ale na druhé straně i s aspektů čistě ideologických a politickovýchovných.²³⁴ Do konce ledna roku 1944 bylo celkem v 59 chlapeckých táborových bězích vyškoleno 3500 instruktorů a deseti dívčími tábory na 400 frekventantek.²³⁵

Ne vždy se však výcvikových běhů účastnili lidé, o jejichž působení v Kuratoriu by měli jeho tvůrci zájem. Příznačná je v této souvislosti výpověď J. Nogola, který v říjnu 1942 absolvoval právě takovéto školení: „V táboře vypadali čeští instruktoři Pipota, Živný, Mühldorf velmi uboze, neměli žádné vystupování. Hlavní část tábora byla průměrná. Mnozí dokonce blbci. Jak se asi lidé pro tábor vyhledávali, když do druhého tábora přijel kasař z borské trestnice, do třetího choromyslný a hrbáč. V druhém táboře byli 1. Ti, kdo se chtějí stát úředníky, 2. Zvědavci, 3. Ti, co byli povoláni proti své vůli“²³⁶ I v samotných

231 tamtéž

232 Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30. května 1942, kterým se stanoví zásady pro povinnou službu mládeže. In.: Sběrka zákonů a nařízení 1942 I. Praha 1942, s. 909

233 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.b. Praha-Litomyšl 2007, s. 72

234 ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 40

235 PIPOTA, J.: O Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. In.: Po pěti letech. 1939-1944. Praha 1944, s. 225

236 MOULIS, M.: Mládež proti okupantům. Praha 1966, s. 141

výchovných táborech tedy kuratoristé naráželi na problémy s jedinci „nesprávného“ smýšlení a chování, jenž pak byli pro nekázeň a „nesprávný“ postoj relativně často vylučováni.²³⁷

Absolvování výchovného běhu však pro daného jedince neznamenal, že by jej Kuratorium pustilo zcela z dohledu. Cvičitelé totiž byli povinni se nadále vzdělávat. Jak již bylo zmíněno výše, kancelář okresního pověřence pořádala jednou za měsíc celodenní školení, na které se měli vždy dostavit pokud možno všichni cvičitelé Kuratoria z okresu.²³⁸ Zde byly probírány jak otázky metodické a organizační, tak také otázky ideologické.²³⁹

Samotné provádění povinné služby pak ještě bylo kontrolováno ze strany kanceláře okresního pověřence.

Nedostatek vhodných vychovatelů a cvičitelů byl jedním z nejcitelnějších problémů Kuratoria, který se nepodařilo vyřešit až do konce války. Postupem času se dokonce stával ještě palčivějším, neboť mnozí z nich byli povoláváni na nejrůznější akce v souvislosti s probíhající válkou.²⁴⁰ Když k tomu ještě připočteme snadno pochopitelnou nechuť protektorátní společnosti vůči této organizaci,²⁴¹ je jasné, že zajištění „vhodných kádrů“ nebylo nejjednodušším úkolem.

6.4 Zvláštní oddíly a specifické způsoby provádění povinné služby.

Jakkoliv byly integrální součástí kuratorní výchovy snahy o glajchšaltizaci české mládeže, neznamenal to, že povinná služba měla probíhat ve všech oddílech naprosto stejně. I v jejím

237 ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 157

238 Za tímto účelem vycházel pro potřebu členů kanceláře okresního pověřence od konce roku 1944 měsíčník „Cvičitel“, který obsahoval instrukce pro provádění těchto měsíčních školení spolkových vedoucích. (Cvičitel 1944)

239 ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 34

240 To se samozřejmě netýkalo pouze vychovatelů stojících na nejnižším stupni organizace, ale i vysokých funkcionářů. Počátkem roku 1944 tak byli například povoláni na frontu němečtí poradci, což Kuratoriu zasadilo citelnou ránu. (PASÁK, T.: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha 1999, s. 357)

241 Cvičitelé zakázaného Sokola, Orla a za války fungující DTJ, například ve své většině odmítali jakoukoli spolupráci s Kuratoriem. (KÖSEL, J.: Dějiny tělesné výchovy II. Praha 1986, s. 176)

rámci docházelo k jisté diverzifikaci a v průběhu let 1943-1945 tak vznikaly jakési zvláštní jednotky či lépe řečeno zvláštní oddíly Kuratoria, na něž byly kladeny specifické nároky.

Prvními z těchto jednotek byly tzv. „Vzorné roje“, elitní spolky ustavující se od roku 1943. Jejich deklarovaným účelem bylo, jak už sám název napovídá, vzorně provádět povinnou službu.²⁴² Členy se měli stát pokud možno mladí lidé, u nichž došlo k úspěšnému přijetí kódů, odpovídajících nacistickému vidění světa a z jejichž řad by se následně rekrutovali noví cvičitelé a vychovatelé. Tímto způsobem bylo zamýšleno v následujících letech řešit už zmiňovaný palčivý problém „nevhodných“ instruktorů. V časopise „Vzorný roj“, jenž byl obdobou Našeho směru, tedy jakousi didakticko-metodickou příručkou určenou vedoucím těchto nově vzniklých jednotek, se můžeme roku 1944 dočíst, že „... z těch, kdož se při provádění Služby vzorně osvědčí, budou vybírání příští vedoucí mládeže.

Služba ve vzorném roji bude podmíněna mužnými cnostmi, spojenými rytířskostí a taktem.

S ohledem na zvláštní a těžké úkoly vzorného roje jest pochopitelné, že kázeň a celé vedení vzorných rojů bude co nej přísnější. Bezpodmínečné vyplnění všech příkazů, bezpříkladná obětavost a vzorná poslušnost jsou ty nejzákladnější a přitom nejsamozřejmější požadavky hlavně na příslušníka vzorného roje.

Za těchto předpokladů a ve správném pochopení úkolů i účelu vzorných rojů vyrosté tak v příslušníku vzorného roje typický představitel nové české generace Tělesně zdatný, duševně vyspělý a národně říšsky a evropsky uvědomělý – správný chlapec“²⁴³

Ke konci roku 1944 již mělo údajně existovat po celém protektorátě na 120 Vzorných rojů po po 15-20 členech ve věku od 13 do 15 let.²⁴⁴ To v souhrnu představuje něco mezi 1800 a 2400 chlapci, jenž prokázali patřičnou indoktrinaci myšlenkami nacionálního socialismu, což rozhodně není malé číslo.

Z těchto jednotek pak byly krom jiného taktéž rekrutováni členové v druhé polovině roku

242 „Do vzorných rojů mohou být přijímáni jen chlapci ve věku od 13 do 15 let, kteří vzorně navštěvovali a vzorně se chovali ve Službě mládeže, nebo chlapci, kteří se jiným způsobem zasloužili a ukázali se hodni, být budoucími vedoucími mládeže.

(...) Chlapec, který bude přijat do kamarádského svazku vzorných rojů, zavazuje se dát všechnen svůj volný čas jen službě. Nic jiného ve svém životě nezná.“ (KALVAS, R.: Do vzorných rojů! In: Správný kluk, roč. II, č. 22 (1944), s. 6)

243 Účel vzorných rojů. In.: Vzorný roj, roč. I, č. 1 (1944), s. 12

244 Velký ohlas Vzorných rojů. In.: Tisková služba české mládeže, č.78-81, roč.I, 10.10.1944, s. 1 n.

1944 vznikajících oddílů zvláštního nasazení, tzv. ZZ-oddílů.²⁴⁵ Jednalo se o skupiny, které působily při odstraňování následků spojeneckých náletů, přičemž jich bylo do konce války vytvořeno plných 59 o průměrném počtu 30 chlapců²⁴⁶ starších 15 let.²⁴⁷ Opět mělo jít o jakousi elitu Kuratoria, fanaticky oddanou nacistické ideologii.²⁴⁸ V poslední fázi války se pak členové těchto útvarů měli stát páteří tzv. Svatováclavské rot, dobrovolnické jednotky, jež měla být v roce 1945 nasazena na východní frontě.²⁴⁹

Posledním zvláštní skupinou, jež vznikla v rámci Kuratoria, byly tzv. „Pomocné jednotky Kuratoria“, jejichž sestavení je připravováno na přelomu let 1944 a 1945, jejichž členy měli být jak chlapci tak děvčata. Dívkám bylo přisouzeno působit při spojeneckých náletech jako

245 ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka, In: Soudobé dějiny, roč. 11, č. 1-2 (2004), s. 63

246 PASÁK, T.: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha 1999, s. 355

247 ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 61

248 Tomu odpovídalo i desatero, kterým se měli členové těchto jednotek za všech okolností řídit. To bylo otištěno v měsíčníku „Výcvikové směrnice ZZ“ pod názvem „Zákony ZZ-muže“:

- „1. ZZ-muž se přiznává k myšlence Nové Evropy a zúčastňuje se vědomě na její, socialistickým duchem prostoupené výstavbě. Vyznává socialismus činu a základní hodnoty rasy.
2. Čest ZZ-muž spočívá v bezpodmínečném zasazení vlastní osoby pro Říši, svojí domovinu a národ, až k oběti vlastního života.
3. Největší ctností ZZ-muže je odvaha k boji. Vyžaduje tvrdost a rozhodnost. Zbabělost je opovržení hodna, váhavost nepřísluší bojovníku.
4. Poslušnost je základem ZZ-pospolitosti. Důvěra je pak podmínkou poslušnosti.
5. ZZ-vůdcovství spočívá v radosti z odpovědnosti, vyšším vědění a neúnavné péči.
6. Velké činy za války i míru mohou být vykonány jen v neotřesitelné pospolitosti vůdců a jednotek.
7. Pospolitost není myslitelná bez kamarádství. To se osvědčí v nouzi a nebezpečí. Kdo poručí věrnost Říši a našemu socialistickému světovému názoru, kdo jako ZZ-muž nedbá zákonů naší pospolitosti, dopouští se zrady. Zrada je nejhnusnější zločin.
8. ZZ-muž je sebevědomý a skromný, přímý a věrný, v božskou prozřetelnost věřící a pravdomluvný, mlčenlivý a nepodplatitelný.
9. Jediné výkony a charakter ospravedlňují k hrdosti a určují cestu i hodnotu ZZ-muže.
10. Vědomí vykonané povinnosti je nejvyšším štěstím a největší odměnou ZZ-muže.“ (Zákony ZZ-muže. In.: Výcvikové směrnice ZZ, roč. II, č. 2 (1945), s. 1)

249 K uskutečnění tohoto záměru nakonec nedošlo, protože od března do počátku května 1945 se ve výcvikovém středisku na Čerepetce sešlo pouhých 77 dobrovolníků. (UHLÍŘ, J. - KAPLAN, J.: Praha ve stínu hákového kříže. Praha 2005, s. 87-88)

zdravotnice, kuchařky v polních kuchyních a ošetrovatelky v evakuačních útulcích. Chlapci pak měli pomáhat při rozdělování potravin, vedlejších pracích v hromadných stravovnách, jako průvodci automobilů převážejících potraviny a při organizování lidí, jenž přišli o své domovy na shromaždištích a v záchytných stanicích. V březnu 1945 stav příslušníků a příslušnic Pomocných jednotek dosáhl 2000.²⁵⁰

Největšího nasazení se těmito jednotkám, společně se ZZ-oddíly, dostalo po náletu amerických letadel na Prahu v únoru 1945. 15. února 1945 bylo v souvislosti s řešením ponáletové situace nasazeno v rámci těchto jednotek 633 hochů a 86 dívek, dalšího dne již 1423 hochů a 74 dívek.²⁵¹

6.5 Veřejné akce Kuratoria

O samotné povinné službě jsme toho řekli již relativně mnoho. Nenechme se však mýlit – povinná služba rozhodně nebyla nějakým osamoceným fenoménem, ale nacisté podnikali celou řadu dalších akcí, jež se měly spolupodílet na úkolu výchovy respektive převýchovy české mládeže. V případě povinné služby se jednalo pouze o jeden ze střípků mozaiky, jakkoliv zřejmě ten největší a nejvýznamnější, jenž měla zajistit, že u mladé protektorátní generace dojde v horizontu několika let k interiorizaci patřičných nástrojů k dekódování světa každodenní reality.

Jako jeden z dalších prostředků, jenž měly pomoci dosáhnout zamýšleného cíle, byly kuratorní zotavovací akce „Odkaz Reinharda Heydricha“, Janem Špringlem trefně označené za realizaci nacistické politiky sociální demagogie, v jejichž rámci dostala učňovská mládež možnost zúčastnit se letní táborové dovolené.²⁵² Akce byla vyhlášena pod heslem „Zotavená 10.000 mladistvých“ a poprvé proběhla v termínu 15.5.-21.10.1943. Zúčastnilo se jí údajně téměř deset tisíc mladistvých chlapců a dívek pod vedením 120 instruktorů kuratoria, jenž se

250 ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 61-62

251 tamtéž, s. 62

252 ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka, in: Soudobé dějiny, roč. XI, č. 1-2 (2004), s. 157

starali o jejich celodenní program.²⁵³ Následujícího roku pak byla akce v podobném termínu zopakována.²⁵⁴

Zkrátka neměla přijít ani venkovská mládež, na níž bylo pamatováno v rámci zimní zotavovací akce, jenž probíhala mezi 4.1 a 30.3.1944. Bylo plánováno, že se jí zúčastní okolo tisícovky mladých lidí.²⁵⁵

Dále je nutné v souvislosti s nacistickými metodami výchovy respektive převýchovy české mládeže zmínit nejrůznější sportovní akce, jenž byly uspořádány mezi lety 1943 a 1944. Právě sport měl totiž být jedním ze základních instrumentů, od něhož si ideologové Kuratoria slibovali, že přiměje mládež k dobrovolné participaci na povinné službě.²⁵⁶ Tato aspirace zřejmě nebyla zcela neodůvodněná. Kdo z mladých se chtěl nějakým sportovním odvětvím důkladněji zabývat, neměl jinou šanci, než tak učinit v rámci této organizace - nezapomínejme, že všechny spolky sdružující mládež mezi 10 a 18 rokem musely provádět povinnou službu, a to včetně těch sportovních.²⁵⁷ Organizování velkých sportovních podniků také skýtalo možnost kladně se zviditelnit v očích veřejnosti a zároveň tak byl využíván

253 POTUŽNÍK, M.: Radostný socialismus. In.: Zteč, roč. III, č. 7 (1944), s. 2

254 10.000 pracující mládeže na zotavené. In.: Tisková služba české mládeže, roč. I, č. 42 (1944), s. 2 n.

255 POTUŽNÍK, M.: Radostný socialismus. In.: Zteč, roč. II, č. 7 (1944), s. 2

256 Sám Heydrich se v únoru 1942 vyjádřil v tom smyslu, že k vytržení české mládeže z působnosti školy bude nejlépe využít sportu. (ČVANČARA, J.: Heydrich. Praha 2004, s. 318)

257 Nebezpečí, plynoucí z tohoto postupu si zřejmě dobře uvědomovali i představitelé československého exilu.

Jak varoval v jednom ze svých rozhlasových projevů Prokop Drtina: „Mladí lidé mají ... zase nový důvod, aby si položili otázku: občánku, co teď? Tak zvaným arijským pozdravem, který byl teď zaveden na našich hřištích, se nic nespraví. Ten nikomu a ničemu neprospěje. Každý si musí sám za sebe zodpovědět otázku, zda kopní do míče mu stojí za to, aby kopal do sama sebe, do své lidské důstojnosti.

(...) Žádné zvedání rukou, žádné zneuctvující projevy, žádný Hácha, žádná kuratoria pro výchovu mládeže ani spílání Benešovi vám nepomohou! Pomoci vám může jen váš odhodlaný odpor a na jeho konci naše vítězství.

A vy, mladí, pamatujte na svoji budoucnost. Máte před sebou celý život. Neučiňte nic, co by váš budoucí život zničilo. Chovejte se tak, abyste mohli se ctí a hrdostí přivítat hodinu osvobození a ne abyste se jí musili obávat. Ti, kteří budou míti na čele vypáleno znamení zrady, zbabělosti a podlosti, budou pro svůj národ mrtvi, i když si snad za tuto cenu zachovají život. Život, který bude strašný, nesnesitelný, horší než smrt. Hrdinové budou mezi námi chodit jako králové, zbabělci se budou ploužit jako malomocní a lidé se jich budou štítit. Proto skutečně lépe ve cti padnout než v potopě a hanbě se dožít.“ (DRTINA, P.: A nyní promluví Pavel Svatý. Praha 1947, s. 245-247)

potenciál nejrozumnějších spolkových vedoucích, kteří měli s pořádáním podobných akcí bohaté zkušenosti.

Největšími akcemi tohoto druhu byl tzv. „Den mládeže“, jenž se uskutečnil 11.-12.9.1943²⁵⁸ a další rok pak poněkud šířeji koncipovaný „Týden mládeže“ probíhající 1.-9.7.1944. Nedílnou součástí těchto aktivit byl samozřejmě krom sportovního zápolení také silný ideologický akcent. Takto byl například komentován „Týden mládeže“ v publikaci při této příležitosti vydané: „Po celých 6 dnů svých Letních her v různorodém sportovním i duchovním závodění vytváří pro celý národ mohutný příklad nového postoje, správného života, výchovy i zábavy a ukazuje světu, že mladá česká generace se dobře připravuje na svoji národní, říšskou i evropskou budoucnost, bez ohledu na všechny falešné hlasy nepřátelů Evropy, které se snaží svést i naši mládež s jediné cesty života, s cesty evropské.“²⁵⁹

Podobných akcí, třebaže ne takového rozsahu, bychom našli v čtyřleté historii Kuratoria relativně mnoho. Aktivity této instituce navíc nebyly zaměřeny výhradně na sportovní klání, ale pozornost byla věnována též oblasti kulturní a organizování pracovních brigád.²⁶⁰

6.6 Časopisy Kuratoria

Tiskoviny vydávané Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě můžeme v zásadě rozdělit do dvou kategorií.

258 O významu této akce svědčí i to, že se jí v jednom ze svých rozhlasových projevů věnoval Jan Masaryk. Viz. MASARYK, J.: Volá Londýn. Praha 1990, s. 191-192

259 Týden mládeže 1944. Praha 1944, s. 5 n.

260 Seznam všech akcí pořádaných Kuratoriem tak, jak jej uvedl ve své diplomové práci Jan Špringl–Plavecká mistrovství mládeže 1943 (léto 1943), Den mládeže 1943 (září 1943), Basketbalové mistrovství mládeže 1943 (prosinec 1943), Týden zimního sportu 1944 (1.-6.2.1944), Umění mládeže (25.9.43–červenec 1944), Kulturní péče o českou mládež (říjen 1944-45), Každý hoch a dívka plavcem (polovina července–polovina srpna 1943, druhé kolo pak srpen 1944), Šijeme panenky (říjen–prosinec 1943), šijeme pro nejmenší (září–prosinec 1944), Pomáháme maminkám (jaro 1944), Zotavovací akce „Odkaz Reinharda Heydricha“ (léto 1943 a 1944, zima 1944), Ukaž co umíš (březen–červenec 1944), Týden mládeže 1944 (1.-9.července 1944), Jarní den mládeže 1944 (7.5.1944) (ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 113-137)

První skupinu tvořily časopisy, určené výhradně pro vnitřní potřebu organizace. Zde můžeme zařadit například již několikrát zmiňovaný časopis „Náš směr“, který byl jakousi didakticko-metodickou příručkou, určenou instruktorům provádějícím povinnou službu mládeže. Vycházel jednou měsíčně od března 1943 do dubna 1945²⁶¹ a obsahoval závazný, na minuty rozplánovaný rozpis činností každé služby mládeže, jenž se měla daný měsíc konat.²⁶² V souladu se zásadami formulovanými ve Směrnících pro výchovu mládeže,²⁶³ byly programy schůzek vypracovány zvlášť pro věkovou kategorii od 10 do 14 let a od 15 do 18 let. Odpovědným redaktorem chlapecké mutace byl až do října 1944 Jan Nepomuk Pipota, kterého následně vystřídal Jiří Benda. Odpovědnou redaktorkou dívčí verze se stala Ludmila Valášková.²⁶⁴

Podobnou úlohu pak plnily měsíčníky „Služba domoviny“, obsahující obdobný rozpis hodin povinné služby prováděné v tzv. Domovinách mládeže, tedy učňovských internátech, „Vzorný roj“ určený, jak jinak než vedoucím Vzorných rojů²⁶⁵ a konečně „Výcvikové směrnice ZZ“ stanovující program schůzek „oddílů zvláštního nasazení“.²⁶⁶

Z tiskovin, určených pro vnitřní potřebu organizace, byly nákladem Kuratoria dále vydávány časopisy „Cvičitel“, který sloužil potřebám kanceláře okresního pověřence a obsahoval instrukce pro provádění pravidelných měsíčních školení spolkových vedoucích²⁶⁷ a „Vzdělávací služba“, jenž byla jakýmsi pokusem vydávat časopis týkající se výhradně tzv.

261 Od října 1943 byl pak v souvislosti se zapojením dívek do povinné služby tištěn ve dvou verzích – dívčí a chlapecké.

262 Dozor nad správným prováděním povinné služby spadal do kompetence kanceláře okresního pověřence. (ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 33)

263 Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943, s. 7

264 Náš směr 1943-1945

265 „Vzorný roj“ vycházel od listopadu 1944 do dubna 1945. Krom didakticko-metodické části obsahující závazný program schůzek, informoval své čtenáře taktéž o činnosti Vzorných rojů. Odpovědným redaktorem byl Jaroslav Šindlar. (Vzorný roj. 1944-1945)

266 „Výcvikové směrnice ZZ“ vycházely od října 1944 do dubna 1945. Odpovědným redaktorem byl hlavní vedoucí oddílů-ZZ Eduard Chalupa. (Výcvikové směrnice ZZ. 1944-1945)

267 Časopis „Cvičitel“ vycházel od roku 1944 a jeho odpovědným redaktorem byl Vledimír Dejmek. (Cvičitel. 1944)

duchovní výchovy.²⁶⁸

Zvláštní postavení pak v této kategorii zaujímá „Tisková služba české mládeže“, která měla podobu jakých cyklostylových letáků. Cílovou skupinou byly redakce protektorátních novin a časopisů, jenž z ní měly čerpat údaje o činnosti Kuratoria pro tvorbu svých článků a statí.²⁶⁹

Nás však bude zajímat především kategorie druhá, tedy tiskoviny, které byly veřejně dostupné a proto určené širší čtenářské obci. Jednalo se o časopisy „Správný kluk“, „Dívčí svět“ a „Zteč“.²⁷⁰

Dvanácti stránkový čtrnáctideník „Správný kluk“, nesoucí podtitul „časopis radostného mládí“, byl určen čtenářům ve věkové kategorii od 10 do 14 let a jeho první číslo vyšlo 7.7.1943.²⁷¹ Grafická úprava byla inspirována převážně povídkovým, chlapeckým časopisem „Kulíšek“, jehož vydávání bylo zastaveno roku 1943.²⁷² Stejně jako v případě „Kulíška“, byla i ve „Správném klukovi“ nejčastějším útvarem dobrodružná povídka.²⁷³ Zde ovšem podobnost těchto dvou periodik ve své podstatě končí.

Z hlediska inspiračních zdrojů je velmi zajímavé, že byla tomuto časopisu jeho tvůrci přiřčena úloha jakéhosi nástupce ve své době velmi populárního „Mladého hlasatele“,²⁷⁴ jehož činnost byla oficiálně ukončena již roku 1941, přestože se k jeho odkazu kuratoristé z

268 „Vzdělávací služba“ vyšla pouze dvakrát – poprvé jako dvojčíslo na konci roku 1944, podruhé pak na začátku roku následujícího. Odpovědným redaktorem byl Jaromír Průša. (Vzdělávací služba. 1944-1945)

269 „Tisková služba české mládeže“ vycházela od dubna 1944 do dubna 1945, nejprve 3x týdně, od srpna 1944 pak byla frekvence změna na 2x týdně. Odpovědným redaktorem byl zpočátku Mírko Potužník, od srpna 1944 pak Jindra Toroň. (Tisková služba české mládeže. 1944-1945)

270 „Mládež chce o sobě a o své práci čísti. Proto je nutno informovat veřejnost i mládež samu a jejich činech a snažení. Proto mají jednotlivé instituce mládeže své listy, v nich informují o činnosti jednotek, dělají závěry a vytyčují cíle. Časopis vede, poučuje, brání.“ (NOVOTNÝ, J.: Formy a metody ve výchově dorostu. In.: O výchově dorostu: Příručka pro činovníky ve výchově dorostu. Praha 1940, s. 46)

271 Odpovědným redaktorem se stal František Smrček. Toho pak na začátku roku 1944 na krátký čas nahradil Jindra Toroň, než se prvně jmenovaný opět ujal funkce. Časopis vycházel každou druhou středu (Správný kluk 1943-1945)

272 Kulíšek. 1940

273 Na rozdíl od obsahového zaměření Kulíška se však zde jednalo převážně o povídky z válečného prostředí.

274 ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka, In: Soudobé dějiny, roč. XI, č. 1-2 (2004), s. 62

pochoptelných důvodů nehlásili.²⁷⁵ Návaznost na „Mladého hlasatele“ měla částečně i personální formu, neboť v počátcích existence časopisu „Správný kluk“ byl pro spolupráci získán i legendární skautský vůdce Jaroslav Foglar. Jeho činnost spočívala v tom, že od července 1943 „... píše scénář kresleného seriálu Svorní gambusíni (kreslí B. Čermák) a vede čtenářské kroužky“,²⁷⁶ dále pak uveřejňuje své proslulé „bobříky“ a některé povídky. Foglarova úloha však rozhodně nespočívala primárně v publikační činnosti. Osobnost jeho formátu mohla k novému časopisu přitahovat mladé čtenáře, hlavně pak díky výše zmíněným čtenářským kroužkům Správného kluka, jenž byly původně součástí „Mladého Hlasatele“ pod názvem „čtenářské kroužky“. Ty si získaly v předválečné době nesmírnou popularitu a v době zastavení tohoto časopisu jich bylo údajně plných 24 600.²⁷⁷

O co ve čtenářských kroužcích šlo? Foglar předpokládal, že v republice existuje jisté množství chlapců a děvčat, jenž by velmi rádi participovali na skautském hnutí, avšak z nejrůznějších důvodů jim to není umožněno. Skautské oddíly totiž sice existovaly ve většině velkých měst, ale na malých vesnicích byla nabídka o poznání chudší. A Foglar chtěl právě těmto mladým lidem, kteří toužili po účasti na junáckém životě, poskytnout možnost jistého zapojení. Ve své autobiografii píše: „Tak jsem razil myšlenku, aby se hoši a děvčata sdružovali do malých, nejméně čtyřčlenných part s určitými pravidly a zákony, a já že jim budu v Hlasateli na klubovní stránce psát různé pokyny a návody k užitečné činnosti, kterou by byli schopni provozovat. (...) Každý klub měl členskou povinnost poslat do redakce alespoň jednou měsíčně hlášení o své činnosti.“²⁷⁸

Po zastavení „Mladého hlasatel“ byly klubové stránky čtenářských kroužků převedeny do časopisu „Správný kluk“, na jehož stránkách Foglar nadále uveřejňoval své pokyny a instrukce pro provádění schůzek, návrhy her a jiných činností. Foglarem předkládaný program

275 „Nechtějte srovnávat Správného kluka s Mladým hlasatelem, Malým čtenářem, Srdíčkem, Rajskou zahrádkou, atd. Všechny tyto časopisy vznikly v době hlubokého míru a měly vám přinášet jen zábavu a rozptýlení. To však není úkolem Správného kluka, jeho úkol je mnohem vyšší: Správný kluk je mluvčí nejmladšího věkového stupně chlapců z čestné služby, mluvčím organizace sjednocené české mládeže a má za úkol pomáhat vás vychovávat, sbližovat vás navzájem a zpevňovat váš vztah k čestné službě. Správný kluk vás učí povinnosti! Učí vás všemu, co znamená průpravu k životu!“ (SMRČEK, František: Velká prázdninová soutěž Správného kluka. In: Správný kluk, roč. II, č. 15 (1944), s. 11)

276 FOGLAR, J.: Život v poklusu. Praha 1997, s. 205

277 Tamtéž, s. 124

278 Tamtéž, s. 123

sice nebyl poplatný ideologii nacionálního socialismu, ale pokud mladí čtenáři nechtěli ukončit činnost svého kroužku, museli nyní odebírat „Správného kluka“, na jehož stránkách byly uveřejňovány povídky a články s místy silně pronacistickým obsahem.²⁷⁹

Založení „Kroužků Správného kluka“²⁸⁰ a především pak získání Jaroslava Foglara, bylo ze strany kuratoristů jistě velmi dobrým tahem. Na počátku roku 1944 se počet Kroužků údajně blížil 5000,²⁸¹ což v souhrnu činilo celkem cca. 30.000 členů,²⁸² odebírajících tento časopis.

Poté, co Foglar s počátkem roku 1944 „Správného kluka“ za nejasných okolností opouští, nastává však jejich postupný úpadek. Program schůzek začíná sestávat převážně ze čtení článků uveřejněných na stránkách tohoto časopisu, získává ideologickou náplň a rubrika věnující se KSK zřejmě pro upadající zájem čtenářů postupně zaniká.²⁸³

279 Samotná činnost Kroužků pak byl kontrolována ze strany Vzorných rojů. (ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Diplomová práce, Praha 2003, Ústav českých dějin, vedoucí Prof. PhDr. Jan Kuklík, CsC., s. 55)

280 Dále jen KSK

281 Kroužky Správného kluka. In: Správný kluk, roč. II, č. 7 (1944), s. 11

Jeden z předních funkcionářů Kuratoria Jan Nepomuk Pipota ve svém příspěvku do publikace „Po pěti letech. 1939-1944“ naproti tomu tvrdil, že v roce 1944 existovalo 4000 čtenářských kroužků s 40.000 členy. (PIPOTA, J.: O Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. In.: Po pěti letech. 1939-1944. Praha 1944, s. 235)

282 Počet členů „Kroužků Správného kluka“ byl z původních 4 (jak to odpovídalo původním „čtenářským kroužkům“ „Mladého hlasatele“) zvýšen na 6. Kroužky, které toto kritérium nesplňovaly, musely přibrat nové členy. Do 20.5.1944 musely také všechny kroužky zaslat do redakce dopis, obsahující číslo a jméno kroužku, seznam členů, včetně věku a adresy, obec a okres ve kterém působí a konečně jméno vedoucího. (Kroužky Správného kluka. In: Správný kluk, roč. II, č. 8 (1944), s. 11)

283 Na dlouhou dobu poslední plnohodnotná rubrika „Kroužky Správného kluka“ vychází 28.6.1944. (Správný kluk, roč. II, č. 13 (1944), s. 11.) O dvě čísla později je tento krok vysvětlován tím, že velké množství chlapců tráví prázdniny v ozdravovnách či táborech, Kroužky jsou nekompletní a je proto zbytečné uveřejňovat program schůzek. (Správný kluk, roč. II, č. 15 (1944), s. 15) Stránka má být obnovena hned po skončení prázdnin, k čemuž však nakonec nedojde. V prvním poprázdninovém čísle (13.9.1944) můžeme najít pouze krátkou noticku: „Kroužkům Správného kluka. Chlapci, vítáme vás po prázdninách mezi námi. Naše činnost se nyní musí omezit na nejmenší míru. Věnujte všechen svůj čas především tomu – ulehčiti rodičům starosti. Přes to zůstáváme spojeni a naše kroužky pracují dál. Čtěte pozorně celého Správného kluka a zvláště tuto stránku. Navštěvujte i pilně Službu mládeže. Tak nejbohatěji vyplníte užitečnou činnost kroužků Správného kluka.“ (Správný kluk, roč. II, č. 18 (1944), s. 9)

Obsah Správneho kluka se samozřejmě neomezoval výhradně na dobrodružné povídky a čtenářské kroužky. Na jeho stránkách se objevovaly taktéž články se sportovní tematikou, reportáže z cest či informace o práci Kuratoria, čtenářské soutěže a mnohá další témata. Přestože se těšil relativní popularitě, oblíbenosti „Mladého hlasatele“ nedosáhl.

Poněkud méně významným byl další veřejně dostupný časopis Kuratoria vydávaný od konce roku 1943 do poloviny září 1944 kdy byl z válečných důvodů zastaven, a sice „Dívčí svět“. Jak už sám název napovídá, jednalo se o periodiku určené příslušnicím něžnějšího pohlaví, tentokrát věkové kategorie od 10 do 18 let.²⁸⁴

Na rozdíl od „Správneho kluka“ se na stránkách tohoto časopisu nevyskytovalo příliš mnoho povídek s válečnou nebo jinak dobrodružnou tematikou. Důraz byl spíše kladen na texty akcentující ať již tou či onou formou pracovitost, poslušnost, vzorné chování atd. přičemž stranou zájmu jeho přispěvatelů nezůstávala ani snaha po kultivaci pozitivního vztahu k Velkoněmecké říši či naopak ostrakizace „nepřátel nového řádu“. Dále se mohly dívky na stránkách tohoto časopisu dozvědět něco o ručních pracích jako bylo šití či pletení, o uplatnění žen ve společnosti, jejich postavení ve třetí říši i jiných částech světa a samozřejmě taktéž o činnosti Kuratoria. Objevila se zde i obdoba Kroužků Správneho kluka, které nesly název „Kroužky Dívčího světa“, zdaleka však nedosahovaly takové popularity.²⁸⁵

Posledním z kategorie veřejně dostupných tiskovin Kuratoria byl časopis „Zteč“, nesoucí podtitul „list nové generace“. Jednalo se o zpočátku bohatě fotograficky ilustrovaný

Stránka s programem schůzek se znova objevuje až v čísle 15.11.1944, s rámečkem, který je uveden větou „Kamarádům, kteří vytrvali.“ Dlouhá přestávka se odůvodňuje záměrnou snahou nechat padnout kroužky špatné a nestálé. Vytrvat měli jen ti, kteří „... našli svůj poměr ke Kuratoriu a Službě mládeže. (...) Dnes můžeme s uspokojením k radosti všech poctivých a upřímných českých chlapců vyhlásit, že kolem Správneho kluka je podchyceno pevné jádro chlapecké generace.“ (Správná kluk, roč. II, č. 23 (1944), s. 11) Kroužky mají být vřazeny do „pevného svazku Kuratoria“ a tím uveřejňování jejich rubriky na stránkách časopisu „Správný kluk“ končí. Ačkoliv v dalším čísle ještě vyjde jejich stránka, neobsahuje již program schůzek, a dále již není uveřejňována. (Správná kluk, roč. II, č. 24 (1944), s. 11)

284 „Dívčí svět“ měl formát A3, rozsah 8 stran a vycházel každou druhou a čtvrtou středu v měsíci. Jeho odpovědnou redaktorkou byla K. Krůtová, kterou v únoru 1944 vystřídala Květa Černá. (Dívčí svět 1943-1944)

285 Důvody můžeme spatřovat především v tom, že zde neexistovala potřebná kontinuita. Čtenářské kroužky „Mladého hlasatele“ sice sdružovaly taktéž dívky, ale jejich zakladatel Jaroslav Foglar spolupracoval pouze s časopisem „Správný kluk“, jehož KSK byly čistě chlapecké.

čtrnáctidenník formátu A3, který se 4. číslem 4. ročníku, tedy od 8. února 1945, mění v týdeník polovičního formátu prakticky bez fotografií. „Zteč“ bez přerušení vycházela od 1. října 1942 až do konce dubna 1945 a jednalo se tak o nejdéle vydávaný kuratorní časopis vůbec.²⁸⁶ Cílovou skupinou byla mládež od 15 do 18 let, čemuž odpovídala i formální stránka uveřejňovaných textů. Stejně jako v případě povinné služby, která měla být prováděna zvlášť pro věkovou skupinu od 10 do 14 a od 15 do 18 let, kuratoristé do určité míry i zde vycházeli z poznatků vývojové psychologie.

Povídka je, na rozdíl od „Správného kluka“, ve „Zteči“ prakticky neznámým útvarem. Velké množství článků naopak tvoří úryvky z projevů vysokých funkcionářů Kuratoria či jiných postav nacistického establishmentu a objevuje se i relativně velké množství textů přejímaných z tiskovin určených primárně dospělé populaci.

Co se týče obsahové stránky, byla „Zteč“ „hláskou troubou“ nacistické ideologie a propagandy nejhrubšího zrna. Běžně se vyskytovaly články s názvy jako „Talmudská nenávisť“,²⁸⁷ „Rasa a národ“²⁸⁸ či „Vítězství Říše, nebo sovětská Evropa“.²⁸⁹ Každá první strana navíc nesla v letech 1942-1943 jakési nacistické heslo, jako například „Říše musí zvítězit aby malé národy žily!“²⁹⁰

Čtenářům, kterých bylo údajně již v roce 1942 na 80.000,²⁹¹ se v průběhu let dostávalo na stránkách toto časopisu nejenom informací o činnosti Kuratoria, ale také o vývoji na frontách, „zrůdnosti“ spojeneckých armád, poučení o rasové superioritě „árijců“, nadřazenosti nacionálně socialistické ideologie či „hrůzách bolševismu“. Součástí tohoto periodika byla také sportovní rubrika, prostoru se dostávalo i křížovkám, kvízům či zpravodajství z kulturního dění.

Za čtyři roky existence „Zteče“ se proměňovala její struktura, vznikaly a opět mizely

286 Prvním šéfredaktorem se stal Vladimír Dejmek, který byl v červenci 1943 vystřídán Janem Žižkou. V únoru 1945 pak zaujal jeho místo aktivistický novinář Václav Crha. Rozsah Zteče v průběhu let poněkud nepravidelně varioval mezi 8-14 stranami. (Zteč 1942-1945)

287 KŘÍŽ, A.: Talmudská nenávisť. In.: Zteč, roč. IV, č.5 (1945), s. 1

288 ZELNÍČEK, J.: Rasa a národ. In: Zteč, roč. I, č. 5 (1942), s. 2

289 ČECH, V.: Vítězství Říše, nebo sovětská Evropa. In: Zteč, roč. III, č. 21 (1944), s. 4

290 Zteč, roč. II, č. 5 (1943), s. 1

291 RENNERT, E.: František Teuner. Od kritiky demokracie k fašismu a kolaboraci. In.: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Benešov 2000, s. 161

nejrůznější více či méně pravidelné rubriky, svých změn doznal i stránkový rozsah a formát. Není tedy dost dobře možné, a vzhledem k zaměření předkládané práce ani žádoucí, abychom se na následujících stránkách věnovali analýze proměn struktury tohoto periodika do všech podrobností. Faktem však zůstává, že články, otiskované ve „Zteči“, se staly základem pro následující analýzu obrazů, vizí a hodnocení, které byly prostřednictvím kuratorního tisku předkládány mladé generaci, za účelem dosažení identifikace mladých lidí s novými poměry, válkou atd.

Pojďme se nyní podívat, jak tyto předkládané vize a obrazy vypadaly a jaké strategie byly kuratoristy uplatňovány v rámci propagandistického působení na protektorátní mládež, to vše na pozadí „Zteče“ a dalších veřejně dostupných časopisů Kuratoria. Vzhledem k tomu, že témat, které rezonovaly těmito periodiky, bylo skutečně mnoho, v následujících kapitolách zaměříme svou pozornost pouze na některé z nich. Jak již bylo zmíněno v úvodu práce, kritériem výběru analyzovaných témat byly do určité míry základní pilíře kuratorní výchovy, respektive převýchovy mladé protektorátní generace, uvedené ve „Směrnících pro výchovu mládeže“.²⁹²

Zaměříme proto svou pozornost na snahy po novém osmyslnění a reinterpretaci dějin, s důrazem na osobu Sv. Václava, dále pak na způsoby, jakými byla v rámci kuratorní (a širěji pak nacistické) propagandy využívána oblast kultury, speciálně výtvarného umění.²⁹³ Dynamiku metod a strategií nacistické propagandy poté ilustrujeme na tom, jakým způsobem se v průběhu války proměňoval na stránkách sledovaných tiskovin obraz Sovětského svazu a v souladu s tím i samotného Německa.²⁹⁴ Dále budeme věnovat

292 Tedy 1. dějiny, 2. říše a její zřízení, 3. kultura, a konečně 4. nový způsob života. (Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943, s. 15-16). Tento výčet nebyl brán jako absolutní a zcela závazný, neboť kuratorními tiskovinami rezonovaly i mnohá jiná, z našeho hlediska velmi zajímavá témata. Nepochybně se však stal asi nejvýznamnějším z kritérií a inspirací pro výběr analyzovaných okruhů.

293 V těchto dvou kapitolách se tedy budeme věnovat dalším dvěma pilířům kuratorní výchovy respektive převýchovy mladé protektorátní generace, tedy dějinám a kultuře.

294 V rámci tohoto oddílu se nepřímo dotkneme také dalšího z akcentovaných témat, konkrétně oblasti „říše a její zřízení“. Na protikladu mezi děsivými obrazy ze sovětského Ruska v opozici ke „kulturnímu“ a „civilizovanému“ Německu, můžeme totiž vhodně ilustrovat způsoby, jakými měla být mládež přesvědčována o tom, že nacionálně socialistické zřízení je tím nejlepším z možným a jedinou rozumnou alternativou (už jenom z toho důvodu, že po případném vítězství vítězství spojenců měla dle nacistických propagandistů následovat „bolševizace“ Evropy).

pozornost protektorátním subkulturám tzv. „potápek“ a „trampů“, jenž se v rámci kuratorních časopisů staly jakýmsi antipodem ideálního příslušníka mladé generace v „novém řádu“, a jako takové měly být postupně zcela vymýceny.

Jako první se ale pokusíme rekonstruovat a následně analyzovat právě tento obraz „ideálního mladistvého“, jak byl předkládán na stránkách sledovaných tiskovin a vysledovat jeho návaznost na straší vzory, byla-li nějaká.²⁹⁵

²⁹⁵ Zaměříme se tedy na vlastnosti a postoje, jenž byly na stránkách kuratorních tiskovin deklarovány jako nezbytné či naopak nepřipustné pro „nový způsob života“.

7. „Ideální produkt“ kuratorní výchovy

Již bylo několikrát zmíněno, že cílem tvůrců Kuratoria se stala snaha po tom, aby u pokud možno co největšího procenta příslušníků mladé protektorátní generace došlo k interiorizaci patřičných nástrojů k dekodování světa, tedy takových nástrojů, jenž by nedovolovaly každodenní realitu interpretovat jinak, než v souladu s ideologií nacionálního socialismu. Existuje však několik snadno dovoditelných důvodů, proč by své snažení kuratoristé nikdy nepopsali takovýmto jazykem. Ke komunikaci cílů, k nimž mělo směřovat výchovné působení této organizace, používali poněkud jiných prostředků. Z protektorátních materiálů vydávaných buď přímo Kuratoriem či o jeho činnosti informujících, můžeme poměrně snadno rekonstruovat obraz, jenž z pohledu nacionálních socialistů odpovídal ideálnímu příslušníku či příslušnici mladé generace.

Jak měl tento ideál správného hochy či dívky vypadat? Nebo lépe řečeno, jaké vlastnosti jej měly zdobit a čeho se měl naopak vystříhat? Víme, že integrální součástí nacistické ideologie byla aspirace na revoluční přeměnu, vytvoření nového světa jenž by stál v opozici k současnému stavu „rasové dekadence“. Byly však kvality, jenž měly zdobit ideálního jedince v rámci těchto nově nastolených pořádků, ve všech bodech diametrálně odlišné od toho, čím se mělo vyznačovat „správné“ chování jedince ve světě starém, předrevolučním? Byly vlastnosti, normy a hodnoty oceňované v rámci nacistického Německa ve všech směrech protikladné k hodnotám adorovaným v demokratickém Československu či potažmo akcentovanými v rámci demokracie jako takové? A konečně - mohli kuratoristé ve svých snahách o výchovu mladé generace alespoň částečně navázat na starší vzory chování, či se museli pokusit o vytvoření vzorů zcela nových a k předchozímu vývoji protikladných? Odpověď na tyto otázky zřejmě není tak složitá, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Když se blíže podíváme na to, jak měl vypadat kuratorními ideology deklarovaný ideál správného chlapce či dívky, zjistíme, že zde existuje poměrně velké množství styčných bodů mezi ním a ideálním obrazem nezletilého, jak byl chápán v době trvání První republiky. A nejenom to. Mnohé kvality, jenž byly vyžadovány a adorovány u příslušníků mladé generace před šedesáti respektive osmdesáti lety, jsou stejně tak oceňovány i v dnešní době.

Existenci těchto styčných bodů mezi chápáním „ideálního příslušníka mladé generace“ ze strany kuratorních ideologů a prvorepublikové respektive protektorátní společnosti, můžeme ilustrovat na příkladu desatera „Kroužků Správného kluka“, jenž bylo v roce 1944 otištěno na

stránkách kuratoriem vydávaného časopisu „Správný kluk“:

„1. Mám rád své rodiče a vedoucí. 2. Jsem poslušný, rád se podřídím zkušenějšímu. 3. Mluvím vždy pravdu. Vím, že lhář nemůže být dobrým kamarádem. 4. Kamaráda nikdy nezradím a neopustím ani v nejvyšší nouzi. 5. Mám rád všechno krásné, jsem nepřítelem každého, kdo krásu ničí a kdo se jí vysmívá. 6. Moje první povinnost je být zdravý a tělesně zdatný, nikdy svévolně nevynechám žádnou hodinu čestné služby mládeže. 7. Chci dodávat jiným chuť k práci a k životu, jsem proto vždy v dobré náladě. 8. Chci být prospěšný, pomohu každému dobrému člověku, bude-li pomoci potřebovat. 9. Vím, že všichni Češi mají pracovat pro jediný cíl, který určí odpovědní vedoucí českého národa. 10. Jsem správný český chlapec: rázný, odvážný, čestný a věrný svým vedoucím.“ 296

Je možno si dost dobře představit, že až na jisté pasáže v 6., 9. a 10. bodu, by toto desatero mohlo dodnes sloužit některé mládežnické organizaci jako závazný soubor povinností a pravidel. Jak navíc ve svém článku „Protektorátní vzor mladého člověka“ správně poznamenal Jan Špringl, při bližším pohledu se ukáže, že tyto zásady nejsou ničím jiným, než poněkud pozměněným mravnostním kodexem skautingu,²⁹⁷ což bylo hnutí silně vlastenecké, v mnohém směru vůči nacistické ideologii protikladné a jako takové rozpuštěné již v roce 1941. V tzv. skautských zákonech se můžeme dočíst, že junák je „1. pravdomluvný, 2. věrný a oddaný, 3. prospěšný a pomáhá jiným, 4. přítelem všech lidí dobré vůle a bratrem každého skauta, 5. zdvořilý, 6. ochráncem přírody a cenných výtvorů lidských, 7. poslušný rodičů, představených a vůdců, 8. veselý myslí, 9. spořivý, 10. čistý“²⁹⁸

Tato podobnost jistě nemůže být a také není zcela náhodná. Co jsou tedy důvody, jenž stojí za onou shodou?

Na úvod můžeme konstatovat, že prakticky ve všech stabilních společnostech jsou adorovány určité obecně přijímané a většinou populace shodně chápané hodnoty a povahové rysy, jako je například slušnost, zdvořilost, čestnost, pracovitost, atd. Je tomu tak proto, že soubor těchto vlastností, jenž definuje příkladného člena daného společenství, ve svém

296 Čím se řídí správný kluk. In: Správný kluk, roč. II, č. 13 (1944), s. 1.

297 ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka, In: Soudobé dějiny, roč. XI, č. 1-2 (2004), s. 62-63

298 KÁRNÍK Z.: České země v éře První republiky. Díl I. (1918-1929). Praha 2003, s. 547

Skautské zákony v této podobě de facto přetrvaly až do dnešních časů, přestože ani jim se nevyhnuły drobné úpravy. Příkladem může být desátý zákon, který byl upřesněn v tom smyslu, že junák je čistý v myšlenkách, slovech i skutcích.

důsledku implicitně předpokládá „správné“ vytvoření map významů.²⁹⁹ Jako ilustrace tohoto tvrzení nám může posloužit například zmiňovaný důraz na zdvořilost a čestnost – to jsou vlastnosti, v jejichž chápání se velmi výrazně manifestují společenské normy a hodnoty v nich se zračí zvnitřnění kódů, vytvoření odpovídajících map významů.

Jak již bylo řečeno výše, každá stabilní společnost se snaží o zajištění své pokračující existence za pomoci reprodukování struktury sociálních vztahů (přesněji řečeno o zachování nynějšího stavu se snaží ta část společnosti, jíž současné uspořádání věcí do určité míry vyhovuje). Instituce a vztahy, které utvářejí společnost totiž nejsou výsledkem naší „přirozenosti“, ani nejsou nějakým způsobem obsaženy v našem genofondu, ale jedná se o sociální konstrukty a jako takové mohou být lidmi transformovány, narušeny, nebo také zcela zničeny. Zájem na jejich zachování nemá ve stabilních společnostech pouze více méně úzká skupinka mocných (přestože ti by měli nejvíce co ztratit), ale také všichni ti, u nichž došlo k zvnitřnění kódů, které dávají soudobému uspořádání punc legitimacy, tedy významné procento populace. To je důvodem, proč jsou zde ze strany majority oceňovány určité vlastnosti a hodnoty, v nichž se zračí naturalizace patřičných sad nástrojů k dekodování světa (neboť ty v sobě skýtají jistý stabilizující potenciál) a proto zde také existují jisté tlaky na individua, jimž současný stav věcí z důvodu odlišného vnímání světa nevyhovuje, bouří se proti němu.³⁰⁰

Můžeme oprávněně namítat, že situace v protektorátu měla velmi daleko ke stabilitě, jíž jsme vymezili jako situaci, kdy u většiny populace došlo k vytvoření patřičných map významů a současné uspořádání je pak vnímáno jako legitimní. V nestabilních společnostech, kam můžeme zařadit i společnost protektorátní a pro něž je charakteristická právě absence oné „legitimity zdola“, je skutečně situace poněkud jiná. Chápání toho, co je dobré a špatné, jaké chování je oceňováno a které naopak zavrhováno, se mezi mocnými a k relativní bezmoci odsouzenými více či méně liší, v závislosti na míře nestability (nebo lépe řečeno, míra nestability je přímo úměrná rozdílu mezi tímto chápáním hodnot). Mocní, kteří mají na zachování statusu quo největší zájem, se samozřejmě musí snažit, aby jim vyhovující vnímání světa nabylo hegemonního postavení. A protože je toho možno docílit jedině tak, že u významného procenta populace dojde ke zvnitřnění patřičných kódů, jenž by danou sociální strukturu legitimizovaly a tím byla vytvořena společnost stabilní, mocní, jejichž pozice je

299 „Správné“ je zde míněno ve smyslu „odpovídající většině“.

300 Více k této problematice v kapitole o subkulturách

nyňí poněkud nepevná, se budou snažit adarovat takové vlastnosti a hodnoty, v nichž by se zračilo přijetí kódů odpovídajících jejich záměrům. Také oni tedy budou klást důraz na čestnost, slušnost, dobrotu, atd. Tyto Vlastnosti však v jejich podání dostanou náplň, jenž je ve větším či menším rozporu s jejich chápáním „poddanými“. Hodnoty jsou osmyslněny jiným, v mnohých případech i zcela protikladným způsobem.

Zdá se tedy, že právě z těchto důvodů jsou prakticky ve všech společnostech, minimálně ze strany mocných, adorovány určité hodnoty a vlastnosti, jenž v sobě skýtají stabilizační potenciál ve smyslu zachování stávajícího řádu a to buď ve shodě nebo v protikladu s jejich chápáním většinovou společností.

Soubor vlastností, jenž měly z hlediska kuratoriních ideologů zdobit ideálního mladistvého a byly proto jako takové oceňovány a velebeny, můžeme v zásadě rozdělit do tří kategorií.

1. Takové vlastnosti a postoje mladé generace, jenž byly pozitivně hodnoceny jak ze strany nacistického establishmentu, tak ze strany protektorátní potažmo prvorepublikové společnosti.
2. Vlastnosti a postoje mladé generace, jenž byly negativně hodnoceny jak ze strany nacistického establishmentu, tak ze strany protektorátní potažmo prvorepublikové společnosti.
3. Vlastnosti a postoje mladé generace, jejichž hodnocení bylo ze strany nacistického establishmentu a protektorátní potažmo prvorepublikové společnosti odlišné.

7.1 Žádoucí vlastnosti a postoje

Do první kategorie můžeme zařadit například důraz na pracovitost či tělesnou zdatnost, informovanost, slušnost, nesobeckost, atd. Jedná se o takové vlastnosti, jenž jsou považovány za žádoucí a užitečné v rámci více méně každé společnosti jako prvky stabilizující, či v případě pracovitosti přispívající ke zvyšování jejího celkového bohatství.

Kuratoriu by proto akcent na kultivaci této kategorie vlastností mohl hypoteticky získávat v očích protektorátní veřejnosti „kladné body“ a tím přispívat k legitimizaci této organizace. To je však dle mého názoru klamný dojem, neboť jak v obsahové náplni daných pojmů, tak ve zdůvodňování toho, proč jsou tyto adorované vlastnosti a postoje v rámci dané společnost

žádoucí, můžeme najít mezi nacistickým establishmentem a protektorátní potažmo prvorepublikovou společností podstatné rozdíly.

Za příklad nám může posloužit pojmání a osmyslňování čestnosti. To co bylo čestné a proto správné jednání z pohledu nacistů, bylo totiž mnohdy v ostrém rozporu s čestným, oceňovaným a sociální kapitál generujícím jednáním, tak jak bylo chápáno většinovou protektorátní společností. Pro ilustraci tohoto tvrzení uvedu jednoduchý příklad: Představme si situaci, kdy na dveře odlehlé selské usedlosti zabuší v nočních hodinách skupina parašutistů s prosbou o potraviny, léky, případně dočasný úkryt. Z pohledu nacistů existuje pouze jeden čestný a správný způsob jednání – pomoc odmítnout a při nejbližší příležitosti vše nahlásit příslušným orgánům.

Z pohledu většinové společnosti však musí být situace vyhodnocena zcela odlišně. Nejenom že by udavačství negenerovalo žádný sociální kapitál, nestalo se předmětem obdivu a ocenění, ale naopak by mohlo mít za následek izolaci či dokonce ostrakizaci daného jedince z místní komunity. Správným, čestným a oceňovaným způsobem jednáním by zde naopak bylo poskytnutí pomoci i za cenu hrozícího postihu. Za stejným výrazem se tedy skrývají dva naprosto odlišné obsahy.

Svá významová úskalí skýtal i na první pohled zdánlivě neproblematický výraz „práce“ či „pracovitost“. Mladý člověk totiž neměl být z pohledu kuratorních ideologů pracovitý v prvé řadě proto, aby v životě něčeho dosáhl (i když ani tento aspekt nebyl zcela opomíjen³⁰¹), ale především z toho důvodu, aby svým úsilím přispěl k vítězství Třetí říše. V pojetí Kuratoria (a v podstatě celého nacistického establishmentu) tak pojem „práce“ získal do značné míry význam „práce pro Říši“.³⁰²

Proto i například ilegální Rudé právo, jehož přispěvatele asi nelze dost dobře podezírat, že by ve svých člancích odmítali pracovitost jako takovou, mohlo uveřejňovat výzvy, jenž měly za úkol přispívat ke snížení pracovního výkonu: „Dělníci, zpomalujte výrobu. (...) Pracujte záměrně nedbale a nepřesně!“³⁰³

301 viz. např.: primus nebo potápka. In: Zteč, roč. I, č. 5, (1942), s. 7.

302 Tento posun není náhodný. Jestliže nacistická ideologie obsahovala aspiraci na ovládnutí celého člověka a v jistém směru totální kontrolu nad svými „poddanými“, musela být všeprostupující. Nesměl existovat žádný prostor, žádný „ostrůvek svobody“, který by skýtal úkryt před „nacionálně socialistickým světovým názorem“. Ideologizováno tedy muselo být vše, včetně práce.

303 Rudé právo 1939-1945. Praha 1971, s. 390

Jakkoliv tedy byla pracovitost kladně hodnocena většinovou protektorátní společností i nacistickým establishmentem (stejně tak jako je oceňována společností dnešní či prvorepublikovou), byla zde výrazná odlišnost v chápání toho, proč je ona vlastnost podstatná a k čemu má být využívána.³⁰⁴

7.2 Nežádoucí vlastnosti a postoje

Podobný obrázek pak skýtá i kategorie druhá, tedy takové vlastnosti a postoje mladé generace, jenž byly negativně hodnoceny jak ze strany nacistického establishmentu, tak ze strany protektorátní potažmo prvorepublikové společnosti.

Zde můžeme zařadit například lenost, zbabělost, nejružnější „výstřednosti“ v oblékání či projevu, hrabivost, sobeckost, atd, což jsou opět vlastnosti, jimž se dostalo odsouzení praktický v každé společnosti. Důvody této ostrakizace jsou podobné, jenom s opačným znaménkem. Jedná se o prvky, jenž v sobě skrývají potenciál destabilizační, v jejichž přijetí se skrývá vzdor a do jisté míry i odmítnutí stávajícího řádu.³⁰⁵ Oceňování či přijetí takových prvků za své, u daného jedince implikuje rozdílné chápání hodnotového žebříčku či lépe řečeno vytvoření nežádoucích map významů.³⁰⁶ Takové erodování stávajícího řádu musí být ve stabilních společnostech z logiky věci jak ze strany mocných, tak ze strany majority vždy chápáno jako nežádoucí a ohrožující a tudíž být vystaveno určité stigmatizaci.

Již jsme ale řekli, že protektorátní společnost stabilní nebyla, neboť zde existoval zjevný rozpor mezi osmyslňováním jistých prvků každodenní reality a z toho plynoucího chápání hodnot. Jinými slovy, mezi nacistickým establishmentem a většinovou protektorátní

304 V této souvislosti je nesmírně zajímavý způsob, jakým byl na stránkách kuratorních časopisů zdůvodňován akcent na tělesnou zdatnost: „Moje tělo není mým majetkem. Je mi pouze propůjčeno vyšším celkem, abych je spravoval, ošetřoval a pěstoval. Jsem součástí celku, z něhož jsem vyšel a jemuž odpovídám za to, že budu silný, zdravý a tělesně všestranně zdatný.“ (NAVRÁTIL, J.: Moje nejpřednější povinnost. In: Správný kluk, roč. II, č. 22 (1944), s. 3)

305 Přijetí zde nemusí nutně znamenat explicitní přihlášení se k sobeckosti či lenosti (i když ani to není vyloučeno), ale spíše oceňování takových postojů a jednání, jenž jsou většinovou společností chápány jako přihlášení se k těmto negativně chápaným vlastnostem.

306 „Nežádoucí“ je zde míněno ve smyslu „neodpovídající většině“.

společností v mnoha směrech neexistovala shoda v chápání morálních kategorií jako dobré/špatné či žádoucí/zavrženíhodné. Co tedy bylo ze strany mocných odsuzováno jako jednání nepřijatelné, mohlo dojít ze strany majority určitého ocenění (viz. výše uvedený příklad s partyzány).³⁰⁷

Znamenalo to však, že se tento rozpor týkal naprosto všech morálních soudů, definujících určité jednání jako špatné, zlé a odsouzeníhodné nebo můžeme najít jisté druhy chování, jenž by došly odsouzení jak ze strany nacistického establishmentu, tak ze strany většinové protektorátní společnosti?

Sexuálně vyzývavé chování, extravagantní oblékání, nevhodná mluva, alkoholismus, karban, nedochvilnost, to všechno jsou příklady jednání, kterým se ani z jedné strany nemohlo dostat akceptace a ocenění. Na stránkách kuratorních časopisů pak můžeme najít velké množství článků, které tyto negativní jevy v chování mladistvých více či méně ostře kritizují a s jejichž obsahem by se zřejmě ztotožňoval i nejméně odbojář.³⁰⁸

307 To se v jistém slova smyslu týká i na první pohled tak jednoznačných pojmů jako vražda či loupež.

Pro ilustraci tohoto tvrzení nám může posloužit atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Z hlediska nacistického establishmentu se nade vši pochybnost jednalo o „sprostou vraždu“, čin jednoznačně odsouzeníhodný a špatný, v tom nejhorším slova smyslu.

Z hlediska většinové protektorátní společnosti bylo slovo „vražda“ taktéž osmyslňováno jako něco jednoznačně negativního a zvráceného. Byl však z její strany atentát interpretován tímto způsobem? Jistě ne. Postoj značné části obyvatel protektorátu k této události, brilantním způsobem vyjádřil Jan Drda ve své povídce Vyšší princip, kde zazní dnes již klasická věta středoškolského profesora Málka, že „z hlediska vyššího principu mravnostního vražda na tyranu není zločinem.“

Z opačné strany bychom pak mohli jako příklad uvést události, které nasledovaly bezprostředně po atentátu. Vyhlazení Lidic a Ležáků nacisté dozajista neinterpretovali jako vraždu (minimálně co se týče veřejného prostoru, neboť vnitřní odsouzení tohoto činu nemůžeme zcela vyloučit u žádného jedince, jakkoliv se pravděpodobnost takového smýšlení u špiček nacistické hierarchie limitně blíží nule). Většinová protektorátní společnost, stejně tak jako drtivá část informovaného obyvatelstva států protihitlerovské koalice, však tento čin chápala zcela jinak a stal se pro ni symbolem nelidskosti a zrůdnosti nacistického režimu.

308 K sexuálně vyzývavému chování např.: ZOUHAROVÁ, D.: Špatný příklad. In: Zteč, roč. II, č. 3 (1943), s. 9

K extravagantnímu oblékání např.: O moderním kloboučku. In: Zteč, roč. II, č. 2 (1943), s. 9; Elegantní především. In: Zteč, roč. I, č. 6 (1943), s. 8; ŽIŽKA, J.: Útěk ze skutečnosti?. In: Zteč, roč. III, č. 2 (1944), s. 1

K nevhodné mluvě např.: Naše mluva. In: Zteč, roč. II, č. 1 (1943), s. 9

Musíme mít na paměti, že mapy významů, kterými ve své většině disponovali němečtí občané a které se do jisté míry zrcadlily v nacistické ideologii (pokud by tomu tak nebylo, neměly tento proud v Německu žádnou naději na úspěch), nebyly a vzhledem ke geografické blízkosti i dlouhodobé kulturní výměně ani nemohly být naprostým antipodem hodnot a norem, které byly akcentovány či v tomto případě zavrhovány v „českém prostoru“ a to i přes v mnohém směru velmi výrazné rozdíly.

Můžeme dále konstatovat, že zde existovaly jisté styčné body, základní pilíře, jejichž eroze by ohrožovala jak nacistické, tak demokratické pojetí řádu, jakkoliv s sebou oba tyto systémy nesly v mnohém směru naprosto diametrálně odlišné hodnotové žebříčky a normy chování. Jestliže se ale určitá jednání či postoje zdály ohrožovat oba řády, musely logicky dojít odsouzení jak ze strany nacistu, tak ze strany přesvědčených demokratů.

Kuratoristé s největší pravděpodobností očekávali, že by patřičně zdůrazňovaný boj proti těmto podobně chápaným „nešvarům“, mohl u širší veřejnosti hypoteticky dojít sluchu a přispět tak k legitimizaci této organizace. Jak se vyjádřil generální referent Kuratoria František Teuner: „Věříme, že nalezneme právě u rodičů největší pochopení pro tuto naši práci, neboť jim chceme hned zpočátku položit otázku: kdo z vás bude proti tomu, aby váš synek nebo dcerka vyrůstal již v mladých letech v pořádného, ukázněného, slušného člověka. Kdo z vás bude vidět špatnost v tom, jestliže naše mládež, místo aby v maskárním ustrojení trávil svůj volný čas v trampských chatách,³⁰⁹ bude na zelených hřištích nového mládí a sebevědomém postoji mezi svými kamarády učit se znát povinnost i kázeň, respektovat autoritu a poznávat radost i vážnost budoucích úkolů.“³¹⁰

Byla však tato naděje oprávněná? Mohl důraz na potírání negativně chápaných vlastností a postojů v očích většinové protektorátní populace skutečně přispět k legitimizaci Kuratoria?

Za jistých okolností možná ano. Kuratoristé však nabízeli pouze jedinou možnou alternativu, která by vedla k nápravě – vstup do Kuratoria a bezpodmínečné přihlášení se k „novému řádu“. Třetí cesty z jejich pohledu nebylo. Ze strany nacistických ideologů totiž

K alkoholismu např.: Náš směr (pro chlapce), roč. I, č. 9 (1943), s. 19; Náš směr (pro chlapce), rpč. I, č. 9 (1943), s. 28

Ke karbanu např.: Naší mládeži se nelíbí In: Zteč, roč. II, č. 12 (1943), s. 2

K nedochvilnosti např.: STRÁNECKÁ, E.: Dívka k pohledání. In.: Dívčí svět, roč II, č. 1 (1944), s. 5

309 K problematice trampingu viz kapitola „Protektorátní subkultury na stránkách kuratorních časopisů“

310 TEUNER, F.: Pokračujeme v práci. In.: Zteč, roč. II, č. 2 (1943), s. 1

existovaly (v souladu s jejich do značné míry černobílým osmyslňováním reality) vždy jen dvě alternativy, které odpovídaly představě dvou antagonistických světů. Světa bytí, vitality a absolutní pravdy, stojícímu v opozici vůči světu absolutní lži, který je jakýmsi propadlístěm, kam jsou odklízeny všechny nežádoucí, rušivé, nepoddajné elementy.³¹¹ Kuratorium s jeho výchovnými metodami a cíli, pak bylo na poli mimoškolní práce s mládeží prakticky jediným nositelem principů světa absolutního dobra, všechny (nebo téměř všechny) jiné alternativy měly stát takříkajíc na druhé straně barikády.

Takovéto vyrovnávání se s nežádoucím chováním mládeže, bylo samozřejmě pro většinu rodičů naprosto nepřijatelné a z jejich pohledu se nabízelo možností jak danou otázku řešit daleko více. Jestliže kuratoristé více či méně explicitně hlásali, že zbaví mladistvé všech neřestí jejich převýchovou v nacionální socialisty, jen těžko se jim mohlo ze strany většinové protektorátní společnosti dostat nadšených ovací.

Toto odmítnutí výchovných zásad a postupů Kuratoria, pramenilo především ze třetí kategorie požadovaných vlastností, jenž měly z hlediska představitelů této organizace zdobit ideálního mladistvého. V našem rozdělení jsme je vymezili jako takové vlastnosti a postoje mladé generace, jejichž hodnocení bylo ze strany nacistického establishmentu a protektorátní potažmo prvorepublikové společnosti odlišné.

7.3 Vlastnosti a postoje jejichž hodnocení bylo ze strany nacistického establishmentu a protektorátní společnosti odlišné

Do této kategorie můžeme zařadit především zmiňované přihlášení se k „novému řádu“ a oddanost myšlenkám nacionálního socialismu, spolu s například „rasovou uvědomělostí“. Kultivace těchto postojů byla integrální součástí kuratorní výchovy a do jisté míry i důvodem existence této organizace.

Jak jsme již naznačili v kapitole věnující se mapám významů, museli kuratoristé při snahách o naplnění těchto cílů do určité míry narážet na odpor. Mapy významů většinové populace totiž v podstatě neumožňovaly mnohé teze nacionálního socialismu přijmout, neboť

311 FIDELIUS, P.: Jazyk a moc. München 1983, s. 165

pro ně běžný obyvatel protektorátu neměl žádnou oporu ve svém životě ani dosavadní socializaci. Prostý výčet v našem prostředí cizích a proto v krátkodobém horizontu nepřijatelných myšlenek hláсанých kuratorními propagandisty, by byl jistě velmi dlouhý. Pro ilustraci tohoto tvrzení tak obrátíme svou pozornost pouze k jediné, asi nejvýraznější z nich a to nacistickému učení o rasách.

Již v roce 1942 se mohli mladí čtenáři na stránkách „Zteče“ dozvědět, že „také u mladého Čecha musí se dnes probudit jeho zdravý rasový instinkt. (...) Český rasová podstata obsahuje dnes mnoho nordických rasových prvků, takže jsme jedním z evropských národů nejbližším národu německému. Z tohoto poznatku také musí vyplývat postoj českého mladého člověka, který musí vidět svého nejbližšího kamaráda právě v mladých lidech národa německého.“³¹²

Je zřejmé, že takováto koncepce úzké pokrevní spřízněnosti Čechů a Němců, musela znít v našem prostředí poněkud cize a nepatřičně, neboť zde pro ni neexistoval prakticky žádný základ, tradice, která by umožňovala mluvit o dávném „rasovém“ sepětí obou národů. Protektorátem daleko spíše rezonoval jakýsi reziduální panslavizmus, zvláště pak po vstupu SSSR do války, jehož optikou byli Němci (či chceme-li „germáni“) vnímání více než co jiného jako tradiční nepřátelé.³¹³ Na tom měla jistě svůj nemalý podíl také dějinná koncepce Františka Palackého, vyjadřující „...historicky založené sebevědomí slovanského národa, hájícího po věky svoji svébytnost a své území proti germánské expanzi.“³¹⁴ „Češství“ tedy bylo ze strany většinové protektorátní populace chápáno v mnohém směru v opozici k německému živlu a nikoliv jako jeho součást. Vize pokrevní či dokonce „rasové“ příbuznosti

312 ZELNÍČEK, J.: Rasa a národ. In: Zteč, roč. I, č. 5 (1942), s. 2

313 Ostatně i celý válečný konflikt byl některými kruhy interpretován jako Germánsko-Slovanská válka, jak o tom svědčí například článek „Dvacet pět let ČSR“, který se v říjnu 1943 objevil na stránkách ilegálního Rudého práva: „Tisíc let vylupovali Němci české a slovanské země, vyhubili Polabské Slované, zgermanizovali Lužické Srby, zotročili Čechy, vybíjeli Poláky, nenáviděli Rusy, ohrožovali Jihoslovany. (...) Světovládným pánům vyšší rasy stála první v cestě ČSR, a proto ve druhé svět. válce stala se její první obětí. Rozpoutal se boj na život a na smrt mezi Germány a Slované. (...) Ve dnech největšího pokoření a bídy myslíme na náš 28. říjen a připravujeme nový den svobody ČSR a všeho Slovanstva. Bude to den odplaty a účtování za celých uplynulých tisíc let. Ve věrném svazku mezi všemi Slované zabezpečíme ČSR na věčné časy. Druhá světová válka vyřídí (po válce první, která smetla Rakousko-Uhersko – pozn. PN) druhou germánskou mocnost - nacistické Německo. A potom ve zlaté matičce Praze uvítáme slavné slovanské bratry - vítězné Rusy.“ (Rudé právo 1939-1945. Praha 1971, s. 445)

314 TOMEŠ, J.: Historie v čase zkoušky. Praha 1992, s. 26

obou národů tak proto v našem prostředí nemohly výraznějším způsobem rezonovat a důraz na tento aspekt Kuratorium spíše delegitimizoval.

Poněkud složitěji se situace jeví v případě antisemitismu, který byl rovněž integrální součástí nacionálně socialistické ideologie. V období první republiky sice Češi a Slováci ve vztahu ke „svým“ židům až na některé výjimky prokazovali, že jsou společností tolerantní a demokratickou a od 30. let, kdy se v sousedních státech antisemitismus stával součástí vládní ideologie, se dokázali postarat i o uprchlíky z těchto zemí,³¹⁵ ale v období po Mnichovu se dostalo prostoru k uplatnění i odvrácené tváři české společnosti. Po záříjových událostech roku 1938 vypluly napovrch dosud jen dřímající vášně, které na sebe braly různé podoby, včetně nenávistných protižidovských nálad.

Přestože se stupňující český antisemitismus stal jednou z nejodpudivějších kapitol dějin druhé republiky,³¹⁶ zdá se, že byl až na nemnohé výjimky doménou jakési společenské „spodiny“³¹⁷ a protektorátní společnost mu jako taková příliš nepodléhala. O tom svědčí i zpráva neznámého autora o poměrech v Protektorátu ze srpna 1939, kde se konstatovalo, že „vzdor všemu ... úřednímu tlaku zůstává český národ ve svých nejširších vrstvách lidových nedotčen antisemitismem. Ba naopak, bylo by lze říct, že vidí lépe než kdy jindy, jak postup proti židům jest záminkou ke sledování osobních cílů a cílečků“³¹⁸

Tento postoj většinové protektorátní populace se s přibývajícími lety zřejmě příliš neměnil a na pronásledování Židů bylo pohlíženo spíše s určitým soucitem, přestože se jen málokdo odvážil projevit solidaritu otevřeněji z obavy před nebezpečím, kterému by tím mohl vystavit sebe i svou rodinu.³¹⁹

Kurt Zimke, zástupce říšského zahraničního úřadu v Praze, se v říjnu 1940 vyjádřil k postoji českého obyvatelstva k židovské otázce v tom smyslu, že „Čech dosud odmítal sám od sebe se chopit židovského problému. S výjimkou příslušníků určitých pravicově

315 KREJČOVÁ, H.: Český a slovenský antisemitismus 1945-1948. In.: Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 170

316 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Druhá republika: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha-Litomyšl 2004, s. 195

317 KÁRNÍK, Z.: České země v éře První republiky. Díl III. (1936-1938). Praha 2003, s. 630

318 KOKOŠKA, S.: Dvě neznámé zprávy z okupované Prahy o postavení židovského obyvatelstva v Protektorátě. In.: Tereziánské studie a dokumenty 1997. Praha 1997, s. 39

319 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.a. Praha-Litomyšl 2006, s. 199

opozičních skupin je zaměřen k Židům přátelsky, i když často nikoliv z náklonnosti, nýbrž z politických důvodů. Náš nepřítel je jeho přítel a náš postup proti Židům se jeví Čechovi jako předzvěst našeho pozdějšího zacházení s ním.“³²⁰

Přestože tedy v našich zemích existoval (alespoň ze strany jistých vrstev) určitý potenciál k pozitivnímu přijetí antisemitismu, útlak vůči židům byl většinou společností osmyslňován a interpretován zcela jinak, než by odpovídalo základním dogmatům nacionálně socialistické ideologie. Stejně tak i učení o jakési „rasové“ příbuznosti Čechů a Němců neodpovídalo struktuře map významů velké části protektorátní populace a z toho důvodu nemohlo být široce přijímáno.

Samozřejmě nemůžeme nechat stranou ten podstatný aspekt, že Kuratorium se prezentovalo (a také bylo vnímáno) jako organizace proněmecká, jejímž úkolem bylo „vést českou mládež duchovně do Říše“. I to byl důvod, proč na něj obyvatelé protektorátu nahlíželi ve své většině negativně, jakkoliv mohli s jednotlivými dílčími kroky této organizace vnitřně souhlasit.

8. Dějiny a jejich interpretace na stránkách kuratorních časopisů.

V rámci kapitoly věnující se povinné službě mládeže již bylo zmíněno, že dějiny se měly stát jednou ze čtyř velkých oblastí zájmu tzv. duchovní výchovy. Na následujících stránkách se pokusíme ukázat, co vedlo tvůrce kuratoria k tomuto kroku, tedy proč byla právě historii přisouzena úloha jednoho z hlavních pilířů výchovy respektive převýchovy mladé protektorátní generace. Dále se zaměříme na způsoby, jakými byly dějiny v rámci propagandistických schémat nově osmyslňovány a reinterpretovány a konečně na to, do jaké míry – zda vůbec – měly takové snahy v rámci protektorátní společnosti naději na úspěch.

Rozhodnutí, učinit z výkladu dějin integrální součást tzv. duchovní výchovy, bylo samotnými kuratoristy zdůvodňováno takto:

„Hoch má a musí znát nejdůležitější osobnosti dějin. Má mu být zvláště poukázáno na veliké panovníky, vojevůdce nebo politiky, kteří také dnes mohou sloužit mládeži za vzor. Chceme se dívat na dějiny jako na svou velkou učitelku. Z nich chceme odvozovat nutné důsledky pro vlastní život i pro život svého národa, při čemž se chceme úplně oprostiti od dějinného fantazírování a bájení. Tak bude mládeži dán dějinný obraz, odpovídající pravdě, který nás a náš národ ušetří takových zklamání, jež jsme prožili.“³²¹

S první polovinou odstavce by zřejmě i v dnešní době souhlasil leckterý učitel dějepisu. Klíčovým pro naši analýzu však bude především volání po likvidaci „dějinného fantazírování“ a aspirace na konstruování nového, „pravdivého“ obrazu historie. Nacistické snahy po reinterpetaci českých potažmo světových dějin totiž opět nejsou nějakým náhodným postulátem, ale úzce souvisejí s ambicemi na přeměnu map významů v souladu s nacionálně socialistickou ideologií.

Jak již bylo řečeno, způsob, jakým dekodujeme svět každodenní reality, není záležitostí předem danou. Sady nástrojů, za pomoci kterých uchopujeme veškerá možná jsoucna, musíme nejprve nějakým způsobem získat. To se děje převážně v rámci primární a sekundární socializace, jejíž obsah je do jisté míry kulturně determinován, neboť člověk zaklesává do již hotových struktur.³²² Jedním z faktorů, které formují naše myšlení, je nepochybně také

321 Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943, s. 15

322 PATOČKA, J.: Tělo, společenství, jazyk, svět. Praha 1995, s. 130

historie nebo spíše z ní více či méně čerpající „mýty“,³²³ které nám říkají kdo jsme, určují naše místo ve světě, jsou nedílnou součástí naší identity. „Národní příběhy kromě aspektu vyprávění též formují a strukturují krajinu a životní prostor národa tak, že různá místa obsadí symbolickými významy.“³²⁴ Výklad dějin tedy hraje svou roli v rámci socializace jedince a tím i v konstruování jeho map významů.

Je příznačné, že se v dobách dějinných zvrátů a katastrof se lidé zpravidla obracejí ke svým národním dějinám, aby zde hledali útěchu, posilu a třeba i ukazatele cesty v dramatických peripetiích přítomnosti. Historická kultura totiž nepomáhá jen k udržení kulturní identity dané společnosti, ale je také jedním ze zdrojů sociální stability,³²⁵ což ji v dobách výrazné diskontinuity do jisté míry předurčuje k úloze jakéhosi orientačního bodu v dynamicky se proměňující přítomnosti. Z důvodu pevného propojení s dosavadními vzorci osmyslňování reality se tak potenciálně může stát jakýmsi zdrojem jistoty a pojitkem se „starými pořádky“.³²⁶

Je nepochybné, že nově nastolená skupina mocných, tedy jakýsi „nacistický establishment“, usilovala v rámci protektorátu o ustavení jiného způsobu vnímání a interpretace světa, jenž byl mnohých směrech odlišný ke způsobu v našich zemích hluboce zakořeněnému, tradičnímu. Staré mapy významů měly být rozbity, prudký vývoj událostí zvrátil poměry, které byly dosud jaksi samozřejmé, relativizoval hodnoty, které byly ještě před nedávném považovány za pevné a nepochybné. Vlastenecký historismus se tak mohl pro široké vrstvy obyvatelstva snadno stát pojitkem s minulostí, zdrojem kontinuity, ale i pramenem povzbuzení a optimistické víry ve zvrát stávajících poměrů.³²⁷ A to tím spíše, jestliže byla v protektorátním historickém povědomí pevně zakořeněna dějinná koncepce Františka Palackého, která se v XIX. století stala ideologickou páteří českého národně emancipačního a osvobozenického hnutí. Palacký totiž, jak známo, spatřoval smysl českých

323 Mýty zde rozumím ve smyslu historického povědomí tak, jak jej ve své knize vymezil Zdeněk Beneš.

Viz. BENEŠ, Z.: Historický text a historická kultura. Praha 1995, s. 175-180

324 KLIMEŠ, J.: Národní příběhy. In.: Psychologie dnes, roč. XI, č. 4 (2005), s. 16

325 BENEŠ, Z.: Historický text a historická kultura. Praha 1995, s. 160

326 V období protektorátu bychom mohli historismus interpretovat například jako snahou dokázat samozřejmost existence českého národa a ujištění se o ní v nejistých časech.

327 Zdá se, jakoby i v lidovém překřtění protektorátu na „protentokrát“ rezonoval odkaz k Palackého „byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm“

dějin v zápase českého národa za svobodu a právo, ve sporu s „Němectvem čili pojmání a zamítání způsobův a řádův německých od Čechů“.³²⁸ Ve vlasteneckém historismus očividně dřímal potenciál stát se jakousi ideovou oporou protektorátní rezistence.

Za těchto okolností nacisté zkrátka museli přijít s novou koncepcí dějin, která (z jejich pohledu) lépe odpovídala požadavkům nově nastolené situace a s jejíž pomocí by mohli cíleně vstupovat do formování map významů mladé generace³²⁹ a samozřejmě se také pokusit relativizovat a zpochybnit dosavadní výklad dějin v očích generace starší (což, jak víme, bylo poněkud složitějším úkolem).

To byl důvod k obviňování Františka Palackého z „dějinného fantazírování a bájení“ či přímo falšování historie, jenž přispěly k nevyhnutelnému zklamání v podobě krachu „prvorepublikového experimentu“. Proti Palackého výkladu dějin byla postavena koncepce jiná, taktéž vzešlá z českého prostředí, jejímž autorem byl Josef Pekař.³³⁰ Tyto snahy dobře navazovaly na realitu Druhé republiky, kdy byl politicky aktualizován starý spor Masaryka a Pekaře o smysl českých dějin s tím, že Mnichov prý potvrdil Pekařovo stanovisko, a zvláště správnost jeho postoje k existenci rakousko-uherské monarchie.³³¹

Nacistické verze dějin „... měla především vštěpovat českým lidem nedůvěru v dosavadní

328 TOMEŠ, J.: Historie v čase zkoušky. Praha 1992, s. 27-28

329 Snahy o přizpůsobení výkladu dějin nově nastalé situaci, se v našich zemích vyskytly již v době trvání Druhé republiky a mladé generace se dotkly velmi záhy. Již 13.12.1938 byla vytvořena při ministerstvu školství komise pro revizi učebnic všech druhů škol. Ta měla za úkol posuzovat, zda jsou dané školní pomůcky psány v duchu národní tradice a křesťanské morálky. Činnost komise pokračovala i po 15. březnu 1939, kdy dostala za úkol odstranit z učebnic vše, co nesouviselo s novou politickou situací. Celkem bylo do konce školního roku 1938/39 zrevidováno 1200 učebnic, z čehož muselo být 60% upraveno (což spočívalo v začernování nevhodných pasáží, slepování a vytrhávání stránek) a 10% úplně staženo. Vyřazení se většinou týkalo čítanek, zpěvníků, zeměpisu a právě učebnic dějepisu. Komise pak byla následně prohlášena ministerstvem školství a národní osvěty za trvalou. (POLÁŠKOVÁ, A.: Nacistická školská politika a její odraz v protektorátu. Diplomová práce, Praha 2004, Pedf, vedoucí Mgr. Dana Nejedlá, Ph.D., s. 21)

330 Kuratorium dokonce pořádalo každoroční vzpomínkovou slavnost u Pekařova hrobu v Trutnově. Na stránkách časopisu „Správný kluk bylo konstatováno, že „Pekař nás učí velké lásce k vlasti, která nesmí být však zaslepena nenávistí proti jiným národům. Příkaz přátelství a spolupráce s okolními národy, zvláště s národem německým, stál vždy vedle jeho vlastenectví, které chtělo český národ povznášet a postavití jej na čelné místo mezi evropskými národy.“ (Památce Josefa Pekaře. In: Správný kluk, roč. II, č. 3 (1944), s. 2)

331 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Druhá republika 1938-1939 : Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha-Litomyšl 2004, s. 183)

líčení ... národní minulosti, dokazovat na vybraných obdobích, událostech i postavách české historie, že dějinná logika vždy určovala Němce za vládce středoevropského prostoru, že česká kultura se odedávna sytila a rostla kulturními vlivy německými, že české země byly součástí římsko-německé říše, že českému národu se vždy nejlépe dařilo v úzkém svazku s Němci, zatímco špatně dopadl, kdykoli se proti nim postavil.³³² Všechny tyto tendence, jenž v tehdejší oficiální výkladu dějin identifikoval Jan Tomeš, lze pozorovat taktéž ve veřejně dostupných kuratorních časopisech *Správný kluk*, *Dívčí svět* a *Zteč*.

Praktický rozměr těchto postulátů můžeme nejlépe ilustrovat na příkladu Sv.Václava, v období protektorátu asi nejzneužívanější postavy našich dějin,³³³ jakkoliv se nacistické snahy o reinterpretaci historie samozřejmě neomezovaly výhradně na jeho osobnost.

Svatováclavská tradice měla být tedy nově osmyslněna, aby lépe konvenovala nacistickému pojmání historie. Jednalo se vlastně o postup, kdy byl určitý symbol, v tomto případě Sv.Václav, vytržen ze svého původního kontextu a naplněn v mnohém ohledu zcela rozdílným obsahem, to vše za podpory více či méně rozsáhlé kampaně.³³⁴ Václav měl být nově pojímán jako panovník, který jasnozřivě pochopil, že český národ může spokojeně žít pouze v těsném svazku s národem německým, což byl důvod, proč naše země přivedl do lůna říše a tím i k všeobecnému rozkvětu.³³⁵ Snaha po konstruování paralely s protektorátní realitou je zřejmá na první pohled. Každý, kdo by se od této chvíle k postavě národního světce hlásil, měl v podstatě dávat najevo svůj souhlas se

332 TOMEŠ, J.: *Historie v čase zkoušky*. Praha 1992, s. 32

333 Samotné Kuratorium bylo se „svatováclavským odkazem“ spojováno například prostřednictvím svého znaku, který byl poprvé odhalen 13.3.1943 na slavnostním zahájení činnosti této organizace ve Slaném. „Znak Kuratoria ... vyjadřuje symbol tisícileté spojitosti českých zemí s Říší. Svatováclavská orlice, kterou udělil svatému Václavu za jeho věrnost císař Heinrich, chrání pod svými křídly zemské znaky Čech a Moravy. Pod vedením státního presidenta Dr. Háchy, který dbal odkazu sv. Václava, jsme se znovu vrátili pod ochranu křídel svatováclavské orlice. Hákový kříž, který má orlice na prsou, je symbolem severského člověka a vyjadřuje příslušnost české mládeže k novému řádu.“ (Znak a stejnokroj Kuratoria. In: *Správný kluk*, roč. II, č. 1 (1944), s. 2)

334 Typickým příkladem tohoto postupu byla např. nacistická akce Victoria.

335 Naproti tomu Boleslav I. se odvrátil od Václavem nastoupené cesty, aby po mnohaletých bojích, které stály naše země mnoho bolesti a utrpení, nakonec pochopil, že nebezpečí nehrozí od našich „německých bratří“, ale naopak od asijských hord. V bitvě na Lechu tak už znovu věrně stál po boku císaře Oty a v České kotlině mohl opět zavládl klid a mír. (*Správný kluk*, roč. II, č. 20 (1944), s. 6)

tehdejší stavem věcí.³³⁶

„Je dějinně potvrzenou skutečností, že se nám (Čechům – pozn. PN) nejlépe vedlo a že naše země kvetly tehdy, když jsme s německým lidem pokojně spolupracovali, když jsme zachovali věrnost Říši, kterou hlava našich zemí – ať to byl kníže, vévoda či král – přísahala německému císaři.

Doby, v nichž jsme prožívali takový takový pokojný vývoj, byly dobami kulturního vzestupu, jež jsou zaznamenány zlatým písmem v našich dějinách.

Co je dějinného, to se nedá zapřít, i když se mnozí fantastové pokoušeli tyto skutečnosti pozměnit falšováním historie.

(...) These, které vylíčil Palacký, byly snad lákavé, avšak neodpovídaly pravdě. Byly to smyšlenky a lid, který se pokouší jít svou cestou na takových základech, bloudí.“³³⁷

Zde se zřetelně manifestuje praktický rozměr ve Směrnících pro výchovu mládeže deklarovaného cíle, tedy pojmání dějin jako „velké učitelky“, z nichž chce mládež „odvozovat nutné důsledky pro vlastní život i pro život svého národa“. Je zřejmé, že do značné míry ahistorická snaha zdůvodňovat staletí vzdálenými událostmi a poměry státoprávní či politické nároky pro přítomnost, byla integrální součástí nacistického pokusu o účelovou reinterpretaci dějin.³³⁸

Ještě zřetelnější aktualizaci a využití postavy Sv.Václava za účelem obhájení tehdejšího stavu věcí, můžeme nalézt v článku Jana Nepomuka Pipoty „Václav Přemyslovec – český hrdina“:

„My dnes bohužel ještě příliš známe svatého Václava, jak o něm vyprávěl František Palacký, jako knížete bez pevné moci a vůle, knížete, který selhal hned při prvním úderu.

(...) mnohý si ale především neuvědomuje, že Václavovo rozhodnutí o přestoupení k

336 Tendence k protěžování nově osmyslněné svatováclavské tradice však můžeme najít i v dobách Druhé republiky. Již tehdy bylo vyzýváno k „revizi českého dějinného mýtu“ a nalezení dobrého, realistického poměru k německé říši. Sv.Václav byl v tomto duchu vykreslován jako panovník, který pochopil přínaléžitost Čechů k říši v rámci nadnárodního impéria. (GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.a. Praha-Litomyšl 2006, s. 134-135)

337 15.březen. In.: Zteč, roč. II., č. 6 (1943), s. 2

338 Je však třeba zdůraznit, že do značné míry ahistorické pokusy o aktualizaci dějin a jejich interpretaci za účelem podpory určitých politických nároků, nebyly výhradně doménou nacistů. I dnes se můžeme konec konců setkat například s tezí, že Jiřík z Poděbrad byl díky svým snahám po uzavření „smlouvy o nastolení míru v celém křesťanstvu“ ideovým zakladatelem NATO, OSN či EU.

říšskému západu bylo rozhodnutím nanejvýš dobrovolným, rozhodnutím pevné vůle jasnozřivého národního hrdiny, jež si nevšímá tolik dočasné popularity své osoby, jako jde slepě ve službě vrcholných a věčných národních zájmů.

(...) Snad se někdo otáže, proč se svatý Václav ... postavil ... proti názoru většiny svých soukmenovců? Václav jistě tušil ve své dějinné jasnozřivosti, že nelze směřovat svěží kulturu mladého středoevropského kmene s dekadentní a přežilou kulturou Byzance, ... jež byla v tehdejší Evropě ... více méně musejním kouskem.

(...) Václav je člověk, který dovedl překonat životní názor svého okolí, i když to byl názor zakořeněný a snad posvátný. Dovedl se dát na novou cestu bez rozpaků a třeba i sám, poněvadž byl přesvědčen, že je jediná správná. Dovedl si uvědomit, že na pravou cestu musí přivést i všechny, kdož mu byli svěřeni, a to i za nejtěžších obětí. Stál za poznanou pravdou věrně, bez bázně, v duchu severského člověka který nic nedbá na překážky a hrozby času.“³³⁹

Čtenáři by se zde mohla okamžitě vyjevit prvoplánově vedená paralela mezi Sv.Václavem a Emilem Háchou. Ten byl v dobách protektorátu oficiálními místy taktéž prezentován jako velký a moudrý muž, který pochopil, že není jiného východiska, než se pevně přimknout k Německu a to navzdory více či méně zjevnému odporu „nerozumných zpátečníků“, upírajících své naděje k „muzejní, dekadentní a přežilé“ liberální demokracii.³⁴⁰⁻³⁴¹

339 PIPOTA, J.: Václav Přemyslovec – český hrdina. In.: Zteč, roč. II, č. 19 (1943), s. 2

340 Účel takovéto stylizace Emila Háchy pregnantně vyjádřil sám Adolf Hitler: „Háchu musíme prezentovat jako jednoho z největších mužů světa, pokud Čechům nechává závěť, která bude znamenat jejich konec. Jeho jméno musí být vyslovováno jedním dechem se jménem knížete Václava, aby se na něho v budoucnosti mohl odvolávat každý zbabělec. Jeho následník? Jen žádný chlap! Budeme vždycky vycházet lépe se zbabělci než se statečnými muži. Čechy nejlíp vyřídíme tak, že na ně budeme prostřednictvím takových osob působit nepřetržitě a v dlouhém časovém období. Po Bílé hoře až do roku 1867 to tak dělal rakouský stát, takže se nakonec každý Čech téměř styděl mluvit česky. Značná část Čechů je germánského původu a může být poněmčena!... Když Háchu stylizujeme jako moudrého a chytrého prezidenta českého Protektorátu, pak to není čestné přesvědčení o jasné čistotě tohoto muže, ale zcela střízlivá úvaha, že ho jako takového musíme vystavit, protože je nám užitečný.“ (ČVANČARA, J.: Heydrich. Praha 2004, s. 87)

341 „Podíváme-li se dnes kolem sebe, vidíme podobný ruch a podobnou politickou situaci jako na počátku 10.století. Zase stojí proti sobě dva světy, z nichž jeden je určen k zániku, druhý k budoucnosti“ (Svatováclavská tradice. In.: Zteč, roč. II, č. 9 (1943, s. 1)

Sami protektorátní „aktivisté“,³⁴² mezi něž můžeme s jistou dávkou terminologické benevolence zařadit i přesvědčené kuratoristy, se navíc v české společnosti setkávali s „nepochopením“ a částečnou ostrakizací. Také ti měli navzdory „pomýlenému okolí“ stát stejně jako Sv.Václav „...za poznanou pravdou věrně, bez bázně, v duchu severského člověka který nic nedbá na překážky“, přivést své „soukmenovce“ k akceptaci „říšské myšlenky“ navzdory tomu, že se z důvodů svého zajetí v již „přežilých“ strukturách myšlení „nerozumě“ zdráhají tuto historicky potvrzenou Pravdu akceptovat. Jak se vyjádřil novopečený ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec ve svém projevu k novinářům 26.1.1942, tito „nerozumní“ lidé zapomínají, „... že v rozhodných chvílích je třeba postavit se také proti národu, jde-li o jeho život. Z hořícího domu se vyhazují z oken na plachtu hysterické bytosti, i když se vzpínají koušou a kopají.“³⁴³

Správnost nacistických tezí měla být potvrzována i tím, že „podíváme-li se na mapu Velkoněmecké říše, kde je zakreslen Protektorát a ostatní říšská území, vidíme již na první pohled, že tento státní útvar není nic nenásilného, že působí zcela přirozeným dojmem.“³⁴⁴ Proto také 15.březnem „český lid vstoupil na své místo, vykázané mu přírodou.“³⁴⁵

Mohla mít takováto interpretace dějin, speciálně pak osoby Sv.Václava v našich zemích naději na úspěch? Co se týče starší generace, nezdá se to příliš pravděpodobným. Sv. Václav

342 „Aktivista“ byl tehdejší eufemismus označující otevřeně kolaborujícího jedince. Tento termín je většinou užíván ve spojení s tzv. aktivistickými novináři. Jednalo se o předsedu Národního svazu novinářů a redaktorem Venkova Vladimíra Krychtálka, šéfredaktora Večerního Českého slova a později Přítomnosti Emanuela Vajtauera, šéfredaktora Moravských novin Antonína Kožíška, šéfredaktora A-Zetu Jaroslava Křemena, šéfredaktora Národní politiky a později Zteče Václava Crhu, šéfredaktora Národní práce Vladimíra Rybu a šéfredaktora Českého slova Karla Lažnovského. (ČELOVSKÝ, B.: Strážce nové Evropy : Prapodivná kariéra novináře Emanuel Vajtauera. Šenov u Ostravy 2002, s. 10)

343 OTÁHALOVÁ, L. - ČERVINKOVÁ, M.: Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943. Svazek 2. Praha 1966, s. 664

Můžeme říci, že tento výrok pouze ilustroval názorovou kontinuitu tohoto „vrcholného představitele“ české kolaborace. Podobně se vyjadřoval již ve své publikaci „V úloze mouřenína“, kde tvrdil, že „... at' se bude v Evropě dít co chce, Češi zůstanou vklíněni hluboko do území, které obývá desetkrát silnější národ Němců. Každý odpor proti této nerozborné skutečnosti přivede moderního Boleslava k marným národním obětím a po dlouhém a vysilujícím zápasu opět k jasnému poznatku Václavovu, kterého také za jeho dnů mnoho divokých, ale krátkozrakých českých národovců nazývalo zrádcem a německým zaprodancem.“

(MORAVEC, E.: V úloze mouřenína. Praha 1940, s. 8)

344 České země – odvěké území Říše. In.: Zteč, roč. II, č.6 (1943), s. 2

345 15.březen. In.: Zteč, roč. II, č. 6 (1943), s. 2

totiž nikdy nebyl uctíván jako symbol poslušnosti a poddanství vůči římsko-německé říši. Česká národní tradice naopak uchovávala obraz knížete Václava coby bojovníka, patrona-ochránce české země a národa, jako symbol české státoprávní svébytnosti. Stačí si jenom vzpomenout na pověsti o bitvě u Chlumce, v níž svatý Václav pomáhá Čechům v boji proti německým dobyvatelům, případně na pověsti o blanických rytířích.³⁴⁶ Toto pojetí národního světce bylo pevně zakořeněno v mapách významů značného procenta protektorátní populace, mýtus „knížete-ochránce“ měl své pevné místo v historickém povědomí. Nebylo tudíž možné jej ze dne na den nějakým výraznějším způsobem transformovat, převrátit o 180 stupňů.³⁴⁷

U mladé generace však měla snaha po novém obsahovém naplnění symbolicky chápáné postavy Sv.Václava jistou naději na úspěch. Předpokladem pro to ale bylo důsledné vytržení mladistvých z prostředí, které by jim mohlo zprostředkovat tradiční pojmání svatováclavské tradice, tedy rodiny a školy, což byl nikdy nenaplněný cíl Kuratoria. Nakolik se mládež dostala do styku s obrazem Sv.Václava jako symbolu české státoprávní svébytnosti, tedy opět záleželo především na osobní odvaze učitelů a národním uvědomění rodičů. To však vlastně platí pro celý komplex kuratorních snah o výchovu, respektive převýchovu českých mladistvých.

Je samozřejmé, že se nacistické snahy po reinterpretaci historie neomezovaly výhradně na osobu Sv.Václava, jakkoliv se jednalo o téma velmi významné. Prakticky celému líčení českých dějin se mělo dostat nové obsahové náplně, která by do jisté míry legitimizovala současnou situaci a přesvědčovala recipienty o neoddelitelném, přirozeném sepětí Čechů a Němců, jehož jediným logickým vyústěním bylo spojení obou národů v lůně Velkoněmecké říše. Pro texty, objevující se na stránkách sledovaných kuratorních časopisů, je proto příznačná především aktualizace historických témat, což mělo dopomáhat k identifikaci mladých čtenářů s vývody nanejvýš přítomné nacistické propagandy.

Aktualizace se samozřejmě nevyhnula ani tématům z oblasti historie světové, která se taktéž měla stát „velkou učitelkou“ a pomocníkem při výchově české mládeže. Dějinných alegorií bylo využíváno především v souvislosti s válečným děním. Postup Rudé armády tak byl například přirovnáván k vpádu Avarských, Mongolských, Tureckých či jiných hord do Evropy, Hitlerova Velkoněmecká říše měla být dědicem tradic starých Řeků (jenž bránili

346 TOMEŠ, J.: Historie v čase zkoušky. Praha 1992, s. 40

347 O těchto problémech s „převýchovou“ starší generace jsme ostatně již relativně podrobně pojednali v kapitole věnující se mapám významů

Evropskou kulturu a tradici před východními Peršany), Římanů (jako garantů řádu a sjednotitelů valné části Evropy),³⁴⁸ středověké říše Karla Velikého (který brání Evropu před nájezdy Avarských hord), atd.

To, co jsme dosud uvedli, však problematiku reinterpretace historie na stránkách kuratorních časopisů ještě zcela nevyčerpává. Zatím jsme totiž opomíjeli jeden velmi podstatný aspekt, bez něhož by celková mozaika nemohla být kompletní a do jisté míry také postrádala smyslu, neboť je jakýmsi svorníkem, který drží celou nacistickou koncepci dějin pohromadě. Jedná se o prvek rasový.

Jak jsme již zmínili výše, v rámci nacistické ideologie byly dosavadní dějiny lidstva interpretovány jako přirozený zápas ras.³⁴⁹ Konstruování dvou nesmiřitelných, totalizovaných světů absolutního dobra a absolutního zla, zde našlo svou podobu v tisíciletých bojích mezi tvořivými a vitálními silami árijského lidství, které stálo u kořenů všech velkých civilizací a rozkladnými, zhoubnými silami nebytí, jejímiž nositeli se i očích nacistických ideologů stali „opovrženíhodní podlidé“ semitské, mongolské či jiné „podřadné krve“.

Tento způsobem osmyslňování historie v žádném případě nemohl zůstat stranou pozornosti kuratoristů a na stránkách sledovaných tiskovin se tak můžeme setkat s relativně velkým množstvím článků věnujících se danému tématu.³⁵⁰

Jednou ze základních tezí, která rezonovala v kuratorních textech věnujících se historii bylo, že nejenom polohou našich zemí a kulturní blízkostí, ale i „rasovou podstatou“ české populace je dáno naše odvěké zaměření k Říši, neboť „obyvatelstvo se mezi sebou tak krevně promísilo, že přijalo všechny výrazné prvky ... nordického člověka.“³⁵¹

Krom toho, že účelem podobně zaměřených textů bylo vykreslit tehdejší státoprávní status českých zemí jako zcela přirozený, logický a tudíž jediný správný (což byl cíl, se kterým jsme

348 O samotné Ceasarovi bylo psáno jako o „nadčlověku“. (Hlas doby – Zavřelův „Caesar“. In.: Zteč, roč. I, č. 4 (1942), s. 4

349 ARENTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 246

350 S vyzvedáváním rasového prvku jsme se ostatně mohli setkat již v předchozí analýze, věnující se reinterpretaci symbolické postavy Sv. Václava (jakkoliv jsme tento postup prozatím nechávali bez komentáře). Český kníže měl „stát za poznanou pravdou věrně, bez bázně, v duchu severského člověka, který nic nedbá na překážky a hrozby času.“ (PIPOTA, J.: Václav Přemyslovec – český hrdina. In.: Zteč, roč. II, č. 19 (1943), s. 2)

351 České země – odvěké území Říše. In.: Zteč, roč. II, č. 6 (1943), s. 2

se již setkali v případě nového osmyslňování postavy Sv.Václava), zde můžeme vysledovat ještě jinou tendenci. Prostřednictvím takovýchto historických obrazů, dokládajících úzkou „pokrevní příbuznost“ Čechů a Němců, se právě probíhající válka, interpretovaná jako další (a svým způsobem také poslední) kapitola odvěkého zápasu ras, měla v očích protektorátní mládeže stát i její válkou, jejím bojem, na jehož „zdárném“ ukončení má bytostný zájem.

Podobně zaměřené články se se zvýšenou frekvencí objevovaly především po jakémsi psychologickém bodu obratu války, tedy bitvě u Stalingradu, kdy německá říše postupně přestává být vykreslována jako stát usilující o radikální přeměnu starého světa a vybudování „nové Evropy“, ale naopak jako garant pravého evropanství, dědic a obránce evropských tradic, ohrožovaných „asiatským“ Ruskem³⁵² a „židovsko-plutokratickou“ Amerikou. Jak napsal v této souvislosti Alois Kříž: „Může být (za této situace – pozn. PN) něco spravedlivějšího – i v nejužším zájmu českého národa – než stát po boku Říše!?“³⁵³

Shrňme tedy, že dějiny plnily v komplexu kuratorních snah o výchovu respektive převýchovu české mládeže významnou úlohu. Historie měla být, jako činitel podílející se na formování map významů, patřičným způsobem reinterpretována tak, aby bylo možno jejím prostřednictvím dokázat dávné sepětí našich zemí s německou kulturou a tradicí. K té měli Češi inklinovat nejenom díky společným dějinám a geografické blízkosti obou států, ale také „rasové“ spřízněnosti s německým národem. Protektorát byl pak touto optikou pojímán jako útvar zcela přirozený a správný, na rozdíl od „dějinného omylu“ první republiky. Němci měli být viděni nikoliv jako Palackého „tradiční protivníci“, ale naopak jako přátelé a pokrevní bratři. Stejně tak byla mládež přesvědčována, že tehdejší válečné dění je jakýmsi periodicky opakovaným bojem sil dobra, reprezentovaných vitalitou a tvořivou silou „árijské rasy“, proti nekulturnímu a barbarskému zlu „asijského východu“, které musí být zničeno, aby „Evropa žila“. Nově osmyslněná historie tak měla přispívat k identifikaci mladistvých s nacistickým

352 Poprvé se Češi, a spolu s nimi také celá „civilizovaná Evropa“, měli pod vedením německé říše sjednotit z účelem obrany svých území a kultury před náporom „asijských podlídí“ (v tomto případě Avarů) již roku 795. „Dnes jsme v situaci jako před tisíci lety. Také dnes stojí celá Evropa sjednocena pod jedním Vůdcem proti nebezpečí z asijských plání, které chtěly zardousit celý kulturní život Evropy a právě jako před tisíci lety se podařilo Karlu Velikému rozpráshit hordy loupeživých Avarů, tak se podaří i dnes sjednocené Evropě osvobodit z nebezpečí, které by nás opět po tisíci letech chtělo vyhubit.“ (ŘEZNÍČEK, J.: Říše Karla Velikého proti Avarům. In.: Zteč, roč. II, č. 7 (1943), s. 2)

353 KRÍŽ, A.: Talmudská nenávist. In.: Zteč, roč.IV, č. 5 (1945), s. 1

panstvím a dále se podílet na tom, aby u nich došlo k vytvoření takových sad nástrojů k dekodování světa, jenž by neumožňovaly realitu interpretovat jinak, než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií. Jistá naděje, že reinterpretované dějiny splní tento účel zde určitě existovala. Předpokladem pro to však bylo důsledné vytržení mladé generace z působnosti prostředí, které by jim mohlo zprostředkovat v našich zemích tradiční pojmání dějin, tedy především rodiny a školy. Tohoto cíle se však Kuratoriu nikdy nepodařilo plně dosáhnout.

9. Výtvarné umění a jeho role v kuratorní propagandě

Na základě předcházejících kapitol již víme, že kultuře a všemu co s ní souvisí, byla v rámci Kuratoria přisouzena úloha jednoho ze čtyř hlavních pilířů výchovy respektive převýchovy české mládeže. Tento postulát byl explicitně formulován již ve „Směrnících pro výchovu mládeže“ z roku 1943, kde se můžeme dočíst, že „kulturní statky nejsou jen pro duševně vynikající lidi, ale jsou drahé a cenné i prostému člověku. Chceme proto seznámit všechny hochy s kulturními díly velkých mistrů, abychom jim ukázali krásu kulturních statků.“³⁵⁴ Výchovné exkurzy na pole nacistické estetiky se tedy staly integrální součástí tzv. duchovní výchovy. Důraz byl kladem především na předkládání obrazů v některých aspektech nově osmyslněného pojmání krásna v opozici k ošklivosti produkované starým, liberálně demokratickým řádem prostřednictvím „zbolševizovaných“ umělců a židů.

Ani tento aspekt propagandistického působení na mladou protektorátní generaci tedy nemůžeme nechat ležet mimo okruh našeho zájmu. Snaha o pokud možno odpovědné zpracování této problematiky, nás však staví před poměrně složitý úkol. Pokud zalistujeme kuratorními veřejně dostupnými časopisy, které budou i v této kapitole naším hlavním pramenem, zjistíme, že na jejich stránkách byla věnována pozornost prakticky všem kulturním oblastem, ať už se jednalo o malířství, sochařství, poezii, hudbu, architekturu, literaturu, atd. Vzhledem k omezenému rozsahu i tématickému zaměření předkládané práce není možné, abychom se všem aspektům této neobyčejně rozsáhlé sféry věnovali s takovou důkladností, jenž by si zasloužily. Přesto je alespoň stručný exkurz do oblasti nacistické estetiky a pojmání krásna, tak jak bylo prezentováno ve zkoumaných tiskovinách, pro naše účely nezbytným. V rámci této kapitoly se proto budeme věnovat jen relativně úzkému výseku umělecké tvorby a to umění výtvarnému. Důvody takového zaměření, pramení především z relativně velkého množství článků vztahujících se k danému tématu, jenž se v průběhu let vyskytly na stránkách kuratorních časopisů a také bohatá literatura zabývající se mapováním tohoto fenoménu. S některými dalšími kulturními oblastmi, jako je hudba či literatura, se ostatně setkáme v následujících kapitolách.

Pro alespoň rámcovou představu toho, jakým způsobem bylo ve sledovaných tiskovinách pojmáno a chápáno výtvarné umění, nám poslouží dvě ukázky z časopisu „Zteč“, kterými

354 Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943, s. 16

zahájíme náš stručný exkurz do vod nacistické estetiky.

V prvním případě se jedná o článek Dalibora Janků „Volné směry“, který byl otištěn na stránkách tohoto periodika 15.dubna 1943: „Umění jest pokladem národa a vykryštalisováním jeho ušlechtilých sil. Zkažení umění je pro každý národ těžkou ranou a svědectvím úpadku. Každý prostý člověk, který pozoroval vývoj umění po první světové válce, se nemůže zbavit dojmu, že celá tato doba znamenala plánovité ničení umění a mrzačení smyslu národů pro krásu, aby tím rychleji nastal všeobecný rozklad a lid snáze podlehl anarchii a bolševismu. Židé počali se svými rozkladnými nápady ve Francii, v Paříži vznikaly výstřední umělecké směry, jež znamenaly stále větší úpadek umění.

Toto ničení umění se přeneslo, bohužel, i k nám. Skupina našich moderních malířů se zhlédla v úpadkových obrazech z francouzských jarmarků a počala je kopírovat. Byli to česky mluvící bolševici hlavně ve spolku Mánes.

(...) Jak groteskní by bylo srovnávat genia Leonarda da Vinci s takový Tittelbachem, ultramarínovým Špálou, Žufanem nebo Tichým! (...) Tittelbach ... místo ženy namaluje nafouklou nestvůru, při pohledu na níž se nám zvedá žaludek a v mysli nám zůstane nepříjemný pocit ošklivosti. Takový obraz vzbuzuje u nás podobný hnus, jako pomyšlení na bolševismus.

(...) Podívejme se do Münchenu, města umělců. Tam musíme hledět, nechceme-li být stranou vývoje! Tam se rodí čisté, zdravé umění, neposkvřené úpadkem. Výstřední směry musí zaniknout tak, jako zanikly nejrůznější tříštivé směry politické.“³⁵⁵

Druhá ukázka pochází taktéž z časopisu „Zteč“. Text „O novou lepší kulturu“ byl otištěn 15.března 1943, tedy na čtvrté výročí okupace, přičemž se jeho obsahem stalo hodnocení prvorepublikového vývoje na poli výtvarného umění: „Na výstavách výtvarníků bylo ponejvíce vidět židovské rozšklebené obličejy, rozradované z dobrých zisků.

Jádro národa, stejně jako národ sám, tělo, díky parazitujícím židovským příživníkům, kteří diktovali, jak se co dělat má, či nemá, sami nemajíce nejmenšího citu, k poznání čehokoliv opravdu hodnotného v umění.

Několik židovských přísluhovačů bylo povýšeno na mistra umění, ostatní museli prostě ustoupit zlato-rudé diktatuře.

Patnáctý březen přinesl novou obrodnou sílu, po které většina mladých podvědomě prahla.

355 Janků Dalibor: Volné směry?. In.: Zteč, roč II, č. 8 (15.4.43), s. 4

(...) Spravedlivý Bože, žehnej zbraním, zachraňujícím nám kulturu, statky a srdce.“³⁵⁶

Jak můžeme vidět z předkládaných ukázek, nacistická snaha po konstruování snové reality v podobě dvou nesouměřitelných světů totálního dobra a totálního zla se nevyhnula ani oblasti umělecké tvorby. Autoři textů, věrní tomuto propagandistickému obrazu, tedy v zásadě opět pracují vždy s dvojicemi jevů, které reprezentují zcela protikladné kvality, přičemž jeden prvek dané dvojice spadá do světa čistého bytí, vitality a tvořivé síly, zatímco druhý je reprezentantem světa úpadkového, odsouzeného k zániku, nebytí.

Konstruování první dvojice je založeno na protikladu rasovém, tedy „árijské vitalitě“ stojící v opozici vůči „židovským silám rozkladu“. Proti sobě jsou zde položeny tvořivé síly národa, z nichž krystalizuje jediné pravé umění a „parazitující židovští příživníci“, jejichž přičiněním vznikají ošklivé, nechutné a zvrácené výstřednosti v podobě moderních směrů.

Druhá dvojice je konstruována spíše z pozice politické, mající ilustrovat superioritu nacistického zřízení. Argumentace je postavena na protikladu mezi úpadkovým obdobím liberální demokracie, nesoucím s sebou „plánovité ničení umění a mrzačení smyslu národů pro krásu“, spolu se zbolševizovanými pseudoumělci tvořícími díla z nichž „se nám zvedá žaludek“ a novým nacistickým řádem, produkujícím „čisté, zdravé umění, neposkvřené úpadkem“.

S takovouto dichotomií se ostatně můžeme setkat prakticky ve všech oblastech nacistické propagandy. Pojdme se nyní poněkud blíže podívat na způsoby, kterými se kuratorní propagandisté snažili podpírat své teze v této konkrétní oblasti.

Jako první se pokusíme odpovědět na otázku, proč byla v rámci nacistické propagandy přisouzena funkce reprezentantů úpadkového a zvráceného světa právě moderním uměleckým směrům, což je označení, pod které můžeme zahrnout veškeré -ismy, vznikající na počátku 20.století.

9.1 Entartete Kunst

Řekli jsme, že nacionální socialismus byl specifickou reakcí na nejednoznačnost, zmatenost a chaotičnost moderny, erozi tradičních významů, jenž měla za následek jakousi

356 O novou lepší kulturu. In.: Zteč, roč II, č. 6 (15.3.43), s.4

traumatizující sociální nejistotu vykořeněných mas. Nacismus nabízel svého druhu únik z této nejasné reality v podobě logicky konzistentního světa „totalitní“ ideologie, jenž měl být čistou epistémou, nezpochybnitelnou Pravdou přinášející s sebou znovu řád, zakotvenost a ztracenou jistotu tváří v tvář netečné samotě nekonečného vesmíru. Měl být všepřonikající silou, zasahující veškeré oblasti lidského bytí.

V případě takto vysokých aspirací, museli nositelé nacionálně socialistické ideologie, alespoň na poli propagandy, vést nesmiřitelný zápas se všemi odlišnými tendencemi v prakticky všech oblastech lidského života, sféru kultury samozřejmě nevyjímaje. Ani ta nemohla být uchráněna částečně novému osmyslnění a uzurpace některých symbolických významů.

To ale stále ještě neodpovídá na otázku, proč byly právě moderní umělecké směry odsouzeny do světa zkaženosti, zániku a totalitarizovaného zla. Nebylo možné, aby byly namísto toho nově osmyslněny a interpretovány například jako důkaz vitality a tvořivé síly německého národa, nové umění, které s sebou přináší nový řád? Neskrývaly snad v sobě takovýto potenciál?

Není třeba dlouhých úvah k tomu, abychom tuto myšlenku zavrhlí. Jestliže se totiž blíže podíváme na to, jaké výzvy a otázky s sebou přinášely moderní umělecké směry, zjistíme, že stály v přímém protikladu k nacistickým snahám po konstruování jednoznačného, monosémantického světa. Nacistickou ideologii jsme sice označili za „nechtěné dítě modernity“, ale výhradně v tom smyslu, že modernita do jisté míry umožnila její vznik a dočasný úspěch. Nacismu byl reakcí na modernitu, nikoliv jejím pokračováním a proto byly jeho základní teze konstruovány v opozici vůči ní. Naproti tomu moderní umění bylo její nedílnou součástí.

Modernisté se více „... soustřeďovali na ... pochybnosti než na krásu a jistoty, více je zajímaly otázky než odpovědi, dychtili více po sdělení citů ... než po vyjádření portrétu vizuální reality ...oslavovali nepořádek a nejistotu. (...) Nic nemohlo být modernistům vzdálenějšího, než myšlenka, že mají vůči společnosti nějaký závazek. Vštěpovat národní hrdost nebo poskytovat veřejnosti pocit bezpečnosti, krásy a radosti, nemluvě o spáse před denními těžkostmi života, nebylo tím, co měli na mysli.“³⁵⁷

Esenciální součástí moderních uměleckých směrů byl individualismus, jak v tvorbě tak v

357 SPOTTS, F.: Hitler a síla estetiky. Praha 2007, s. 172

prožitku, pluralita, polysémantičnost. Tyto hodnoty jsou však naprostými antipody k základním tezím nacionálního socialismu, jako byl důraz na národní pospolitost, monosémantičnost světa, glajchšaltizaci vnímání a myšlení. Pro ideology nacismu byl tedy modernismus naprosto nepřijatelný, protože z jejich pohledu nepřipustně „...provokoval myšlení, byl nekonvenční, nepohodlný, šokující, abstraktní, pesimistický, deformovaný, cynický, záhadný, prostopášný, zruďný. Bylo to přesně tím, co nechceš, jestliže to, co žádáš pro sebe – a pro svůj národ – má být útěk do světa bezpečí, konvenční krásy, konformity, jednoduchosti, nového pocitu jistoty.“³⁵⁸

Už tento samotný fakt by stačil k tomu, aby byly moderní umělecké směry nacistickými ideology nekompromisně odsouzeny k zániku a symbolicky svrženy do bezedné propasti temného světa nebytí. Důvodů, které vedly k jejich příkrému odmítání však bylo ještě o něco více.

Jedním z nich byla například skutečnost, že v období Výmarské republiky existovala jistá identifikace moderního umění s politickou aktivitou.³⁵⁹ Bylo totiž do jisté míry chápáno jako výraz vzpoury proti tradičnímu řádu, přihlášením se k novému politickému uspořádání a jako takové se „svezlo“ na vlně odporu, který většina tehdejší německé populace pociťovala ve vztahu k nechtěnému a významnou částí obyvatelstva také nenáviděnému státu. Expresionistická a dadaistická revolta v německém umění a kultuře, které se utvářely pod výrazným mezinárodním vlivem, v maloburžoazních a středostavovských společenských vrstvách zmobilizovala široce rozšířené a hluboce zakořeněné resentimenty, jež se obracely proti tomuto „ošklivému“, „neněmeckému“ nebo rovnou „zvrhlému“ umění³⁶⁰ (tzv. Entartete Kunst).

Jeho jisté projevy tedy byly (nejenom) nacisty vykládány v návaznosti na principy liberální demokracie. Do této kategorie můžeme zařadit například již zmiňovaný důraz na individualismus³⁶¹ či polysémantičnost.³⁶² Stejně tak mělo být moderní umění, útočící na

358 tamtéž

359 HAMILTON, G.: Painting and sculpture in Europe 1880-1940. New Haven 1993, s. 328

360 REICHEL, P.: Svůdný klam Třetí Říše. Praha 2004, s. 61

361 „Umění, má-li jím být, musí mít vyšší zaměření, musí sloužit myšlence, jejímž ztělesňovatelem je živý národní organismus. Sloužit národu a myšlence - v tom je jeho určení.“ (VANĚK, Z.: Umění musí sloužit. In: Zteč, roč. 1, č. 4 (1942), s. 4)

362 „Porozuměl by ... (modernímu dílu – pozn. PN) malý člověk? Nebo je to obraz určený jen pro t. zv.

tradiční významy a řády, jedním z projevů nenáviděného a rozvratného „židovského kulturbolševismu“.³⁶³

Zde se nám tedy ukazuje význam konstruování jedné z „nesmiřitelných dvojic“ v podobě antagonistických světů dobra a zla, vitality a zániku, jenž jsme identifikovali ve výše uvedených ukázkách z kuratorního časopisu Zteč. Konkrétně se jedná o dvojici, která byla postavena na protikladu mezi úpadkovým obdobím liberální demokracie, nesoucím s sebou „plánovité ničení umění a mrzačení smyslu národů pro krásu“ spolu se zbolševizovanými pseudoumělci tvořícími díla z nichž „se nám zvedá žaludek“ a novým nacistickým řádem, produkujícím „čisté, zdravé umění, neposkvřené úpadkem“.

Další dvojici jsme identifikovali v protikladu rasovém, tedy „árijské vitalitě“ stojící v opozici vůči „židovským silám rozkladu“. Tato teze se může na první pohled zdát jako poněkud komplikovanější, neboť ke spojování Židů s modernismem zdánlivě neexistoval žádný důvod. „Kromě Chagalla nebyli židovští malíři mezi žádnými význačnými modernisty, snad pět nebo šest patřilo k méně zdatným, ale žádný z nich nebyl ekvivalentem k Schoenbergovi v hudbě nebo Erichu Mendelsonovi v architektuře.“³⁶⁴

Nacistický útok proti „židovské rase“ byl však na poli umění veden poněkud jiným směrem. V žádném z článků, které se v průběhu let objevily na stránkách kuratorních časopisů, totiž nenajdeme jedinou zmínku o židovských malířích nebo tvůrcích. Příspěvateli těchto tiskovin jim byla přisouzena spíše role jakési temné síly, jenž stojí v pozadí a tahá za drátky lidských osudů. Židé tedy neměli ovlivňovat výtvarné umění z pozice jeho tvůrců, ale spíše majitelů galerií, zadavatelů a nákupčích. „Každý malíř a sochař musel tvořit v rozkladném duchu; kdo se snad pokusil tvořit jinak, byl ukřižován úplatnou kritikou a vytlačen z veřejnosti. Mnoho skutečně dobrých výtvarníků se raději takto "zmodernisovalo", nechtěli-li zemřít hlady a nepochopením.“³⁶⁵

V propagandistických pokusech o spojení projevů moderního výtvarného umění s Židy však můžeme najít i proudy, které pracují přímo s předpokladem jakési biologické či chceme-li rasové podmíněnosti tvorby a chápání krásy. Prizmatem nacistické ideologie „... Žid nebo

znalce? Komu však patří umění? (...) Prostý muž práce, prostý hrdina života - ten nemá právo zvědět nic o umění?“ (Janků Dalibor: Volné směry?. In.: Zteč, roč II, č. 8 (15.4.43), s.4)

363 REICHEL, P.: Svůdný klam Třetí Říše. Praha 2004, s. 61

364 SPOTTS, F.: Hitler a síla estetiky. Praha 2007, s. 174

365 JANKŮ, D.: Volné směry?. In.: Zteč, roč. II, č. 8 (1943), s. 4

černochoch chápou umění zcela jinak než evropský člověk“,³⁶⁶ který měl být ve své árijské respektive nordické variantě vrcholem evolučního vývoje, tedy po biologické stránce jakýmsi ztělesněním v každém směru dokonalého lidství. Měl ze své přirozenosti, tedy nezávisle na vzdělání a vědomostech, disponovat základní schopností identifikovat pravé duchovní hodnoty, „...jež jsou ... svou vnitřní podstatou spojeny s nevyschlými zřídly oné síly, z nichž rostly arijské národy i jejich duchovní práce.“³⁶⁷ A právě proto, že měl být árijský člověk vrcholem, musel také jeho přirozený vkus nutně inklinovat ke skutečné, dokonalé a jediné pravé podstatě krásna.³⁶⁸

V případě Židů či příslušníků jiných „nižších ras“, musel být přirozený vkus naopak deformován jejich „podřadnou biologickou podstatou“. Židé, kterým byl v rámci nacistické ideologie zcela odepřen podíl na lidství, tedy nejenom že nemohli nic hodnotného vytvořit, ale ani pravou podstatu krásy chápat. Modernímu umění, které údajně stálo v přímém protikladu vůči „nordickému krasocitu“, tak byla v propagandistických schématech přisouzena úloha praktického ztělesnění této zvrácené ošklivosti, která byla v minulých dobách stavěna „rasovými degeneranty“ na piedestal.

9.2 Nacistická estetika

366 VANĚK, Z.: Umění musí sloužit. In.: Zteč, roč. I, č. 4 (1942), s. 4

367 Poslání kultury u mládeže. In: Zteč, roč. I, č. 1 (1942), s. 5

368 „Přesto ... , že lidé tvořili svá díla neodvisle jeden na druhém, přesto, srovnáme-li nalezené památky, cítíme a vidíme zřetelně určitou podobnost, určitý stejný poměr k věci, jakousi společnou cestu. A stejně dnes, srovnáme-li díla evropských malířů, sochařů, stavitelů, hudebníků, cítíme, že je v nich cosi jednotícího, i když v každém z nich je obsažen důležitý prvek, vyvěrající z národního vědomí onoho umělce či jiného tvůrčího pracovníka. To, co spojuje jednotlivé prvky kulturní v jednotnou kulturu, je jejich rasový základ, společné rasové příbuzenství. Neboť kultura nepatří jenom jednomu národu či státu. Pojem kultura je nadnárodní. Kultura patří vždy vyšší jednotce, rase, jednomu pokrevnímu společenství. Tím je v ní uložen největší lidský poklad, obraz lidského ducha.

Jak nám musí připadat nízká a bezhodnotná černošská hudba proti krásným melodiím Smetanovým! Co znamená dekadentní malířství a sochařství, které nám zobrazuje a líčí špatnost, příšerné výjevy, proti lahodným a radostným obrazům Mánesovým?“ (Mládež a kultura. O novém životě. In.: Náš směr (pro chlapce), č.3, roč. II, březen 1944, s. 18)

Odhlédneme-li od evidentně nesmyslných tezí, že ve vnímání uměleckého díla je člověk rasově determinován, musíme dát nacistickým ideologům v jedné věci za pravdu. A sice, že moderní umění bylo běžné populaci skutečně poněkud vzdálené a do značné míry nesrozumitelné. „Umění, které se nemůže opírat o nejpohotovější a nejupřímnější souhlas velkých lidových mas, tedy umění, které se musí spoléhat jen na malou kliku, je nesnesitelné,“³⁶⁹ prohlásil svého času Adolf Hitler.³⁷⁰

Takové umění se však mělo stát minulostí, neboť na místo moderních směrů údajně nastupovalo umění nové, které plně odpovídalo přirozenému vkusu árijského člověka.³⁷¹ Nacisté tak nastoupili cestu, jenž je do jisté míry charakteristická pro všechny autoritářské systémy s „totalitními“ nároky, tedy závazné definování kulturní politiky státu.³⁷²

Jak ale mělo toto nové umění vypadat a jaké nároky na něj byly kladeny? Pro ilustraci nám opět poslouží jeden z článků, který se objevil na stránkách kuratorního časopisu Zteč: „Podíváte-li se do říšských týdeníků, uvidíte na reprodukováných obrazech po dlouhé době

369 SPOTTS, F.: Hitler a síla estetiky. Praha 2007, s. 171

370 Této teze se přidržovali i přispěvatelé kuratorních časopisů. Ve Zteči se můžeme například dočíst, že „kubistické obrazy k národu nemluvili, za ně musela mluvit ústa placených pomahačů. Bez slovního doprovodu nikdy by jejich zvrhlé výtvořky neobstály.“ (JANKŮ, D.: Volné směry?. In.: Zteč, roč. II, č. 8 (1943), s. 4)

371 To samozřejmě neznamenalo, že by zde již neexistovala díla, která by tomuto nároku odpovídala. Jako pravé umění byly nepochybně chápány například práce starých mistrů Evropského kontinentu. Ale „... opravdové dílo vzniká vždy spontánně a zákonitě, v duchu doby, z níž vyrůstá“ (TOLAR, A.: Poesie obohacující život. In.: Zteč, roč II, č. 14 (15.7.43), s.4). Proto i nacionální socialismus měl s sebou přinášet umění nové, jenž by vyvěřalo ze soudobé historické situace.

372 (MORGANOVÁ, P.: Podoby oficiální kultury. In.: České umění 1939-1999. Programy a impulzy. Praha 2000, s. 36)

Projevy, které s sebou tato politika nese, shrnul ve své studii Miroslav Petrusek když tvrdí, že umění je v rámci „stranického státu“ 1. prohlášeno za nástroj dané ideologie a prostředek propagandy,

2. jsou monopolizovány všechny formy a prostředky uměleckého života země,

3. vytvořen všeobjímající aparát kontroly a řízení umění,

4. ze všech současných tendencí v umění je vybrána jedna jako závazná (obvykle ta nejkonzervativnější) a prohlášena za univerzální normu a konečně

5. je veden zápas se všemi odlišnými tendencemi a styly v umění.

(PETRUSEK, M.: Umění totalitních režimů jako sociální fenomén. In.: Studia Moravica IV. Olomouc 2006, s. 17)

zase pohyb, útočící brannou moc, letadla v střemhlavém letu, zasahující a vybuchující pumy, barvy se zjasnily, ... mlha jest zastoupena jen kouřem v okamžiku rasance pumy. Mlha se rozplývá, kolony postupují v sytých barvách slunce. Kresba jest dokonalá, svaly jsou vidět i pod šedivými uniformami.³⁷³

Nové umění na sebe tedy mělo vzít formu jakéhosi „nacistického realismu“, který by (dle časopisu Zteč) svým obsahovým zaměřením čerpal nejenom z velikosti heroismu německých vojáků, jednodlosti dobrovolnických sborů celé Evropy ve společném boji proti bolševismu, ale také ze současné nacistické revoluce, kamarádství práce, obnovené víry v tradici a ideály, síly nových myšlenek a lásky k nepomíjejícím duchovním hodnotám árijského lidstva.³⁷⁴ Tento směr měl být pro současné i budoucí umělce „Tisícileté říše“ do značné míry závazným, ve smyslu umění nejlépe odpovídajícího árijskému naturelu.

Položme si ale otázku, proč měl pozici konečného a dokonalého uměleckého směru zaujmout právě realismus? Vysvětlení tohoto akcentu je prosté, neboť vyplývá ze základních mimoestetických funkcí, jenž mělo nacistické umění plnit:

1. Funkce legitimizační: estetické artefakty měly legitimizovat dané společenské uspořádání jako optimální a danou politickou moc jako nejlepší z možných.

2. Funkce translační: Umělecké artefakty převáděly do obrazného, či obecněji symbolického jazyka ideologický systém, který byl vyjádřen více méně abstraktními prostředky teoretického či kvaziteoretického jazyka.

3. Funkce persuasivní a propagandistická: estetické artefakty byly prostředky výkonu symbolické moci, symbolického ovládání.³⁷⁵

Umění tedy mělo být nositelem ideologicky zabarvených sdělení a významů a alespoň v případě mladé generace tak aktivně zasahovat do tvorby map významů.³⁷⁶ Takovéto

373 Malíři a obrazy. In.: Zteč, roč. II, č. 5 (1943), s. 7

374 PEIGER, F.: Cesta umělců mladé generace. In.: Zteč, roč II, č.12 (1943), s. 4

375 PETRUSEK, M.: Umění totalitních režimů jako sociální fenomén. In.: Studia Moravica IV. Olomouc 2006, s. 18

376 Je však třeba dodat, že umění nesoucí v sobě obsah odpovídající nacionálně socialistické ideologii, nebylo ve válečných letech jedinou akceptovatelnou formou. Námitky nebyly vznášeny ani vůči tzv. umění únikovému, v podobě nejrůznějších obrazů z běžného života. „Nejvíce ... z dobové (protektorátní – pozn PN) produkce bije do očí tendence, která souvisí s ... zájmem o venkovskou krajinomalbu a kterou bychom mohli označit jako „jiný svět“. Šlo o svět, který by v jiných než okupačních a válečných podmínkách byl světem přirozenosti a každodennosti, světem klidu, odpočinku, koupání, poklidných krajinných pohledů,

osmyslnění umělecké tvorby není nemožným, neboť výtvarné dílo je samo o sobě textem, skrze nějž je transmitován určitý obsah k zamýšlenému recipientovi nebo lépe řečeno skupině či skupinám recipientům.

Jak již bylo zmíněno výše, cílem propagandistických sdělení je zpravidla zasáhnout co největší procento populace. Z toho důvodu musí být zamýšlený obsah komunikace především jasný a srozumitelný i těm nejprostším recipientům, tedy s minimem skrytých myšlenek a jinotajů. Umění pro masy vyžaduje jednoduchost, srozumitelnost, možná by se dalo říct že i jakousi kýčovitou lidovost. A to všechno proto, že je určeno prostému, naivnímu, ve své většině umělecky nevzdělanému příjemci, který by se s poselstvím skrytým za závojem rafinovaných metafor asi jen těžko popasoval. Jinými slovy ideologicko-propagandistickou funkci nemůže plnit umění, které klade vyšší než elementární nároky na recipienta. Mají-li být tyto nároky splněny, těžko bychom hledali vhodnější platformu, než je právě realismus.³⁷⁷

Je proto jasné, že „... obrazy, kde i oko nekultivovaného laika bez obtíží pozná, co jejich tvary a barvy představují, byly nacistickou censurou akceptovány, ačkoli v heroických dobách impresionismu, ... byly odmítány porotami oficiálních salónů a vzbuzovaly výsměch a odpor vrstevnického osazenstva; kdežto malby, u nichž skizzovitý ráz malířského rukopisu a volnější ... technika ... byly víc do očí, neunikly označení za zvrhlé mazanice a čmáranice“,³⁷⁸ shrnul nacistickou oficiální kulturní linii Karel Teige.

Cesta k vytvoření nového, duchu doby odpovídajícího umění, však neměla být ani v očích přispěvatelů kuratorních časopisů jednoduchá, neboť „ještě dnes jsou malíři, kteří ... lidsky malovat nedovedou,“³⁷⁹ kurz však již byl údajně nastaven správným směrem.³⁸⁰ Důkazy

příjemných květinových zátiší, zkrátka světem normálního života.“ (LAHOLA, V.: Moderní umění a cenzura v letech protektorátu. In.: Dějiny českého výtvarného umění 1939/1958. Praha 2005, s.125)

Pokud ale budeme mluvit o umění nacistickém (přičemž nelze klást rovnítko mezi ně a veškeré umění produkované v dobách nacistické vlády), ideologický podtext byl jeho integrální součástí.

377 Samozřejmě realismus „správně“ uchopený. Dílem, sice fakticky pravdivým a skutečně precizně provedeným, ale odporujícím například požadavku na optimistické vyznění, by se autor asi jen těžko zavděčil. Jinými slovy, bylo možno zobrazit německého vojáka, který umírá s vidinou, že padnul na oltář výstavby velkého díla a jeho smrt tak nebyla zbytečná, ale promrzlé oddíly wehrmachtu v sovětském Rusku byly pochopitelně tabu.

378 TEIGE, K.: Entartete Kunst. In.: České umění 1938-1989 /programy/kritické texty/dokumenty/. Praha 2001, s. 65

379 JANKŮ, D.: Volné směry?. In.: Zteč, roč. II, č. 8 (1943), s. 4

proto toto tvrzení byly nacházeny převážně v kráse a dokonalosti děl, jenž se objevovaly na výstavách německého umění v Mnichově.³⁸¹

Shrňme tedy, že důraz na oblast výtvarného umění, plnil v rámci kuratorní, potažmo nacistické propagandy několikerou funkci. Články, jenž byly zveřejňovány ve sledovaných tiskovinách, měly primárně přispívat k identifikaci mladých čtenářů s novým, nacistickým

380 Tímto názorem Kuratorní redaktoři samozřejmě opět kopírovali oficiální linii diktovanou Berlínem. Například jeden z hlavních nacionálněsocialistických ideologů umění ve shodě s tímto postojem napsal, že němečtí umělci „už nemalují pijáky absintu a hráče rulety, tuberkulózní cirkusové krasojedkyně, loutky připomínající baletky, zívající prázdné masky a našminkované běhny. Nehledají inspiraci v jednotvárnosti chudinských čtvrtí, velkoměstských brlohů a vykiččených putyk. (...) Chtějí být obhájci pozitivně vyrovnaného života.“ (REICHEL, P.: Svůdný klam třetí říše. Praha 2004, s. 304)

381 Největší událost se v tomto směru asi odehrála v roce 1937, tedy ještě před vypuknutím válečného konfliktu, kdy byly právě v Mnichově otevřeny hned dvě výstavy zároveň. První byla instalována v Haus der Deutschen Kunst (nyní Haus der Kunst) a byla kolekcí naturalistických portrétů, krajinek a žánrových scén zobrazujících sílu nacistů a ducha německosti, tedy převážně ukázkou nového, z árijského ducha rostlého umění. Hned den na to (19.6.1937) pak byla v její blízkosti otevřena výstava druhá - „Entartete Kunst“ (HAMILTON, G.: Painting and sculpture in Europe 1880-1940. New Haven 1993, s. 328) Návštěvníkům se tam mělo dostat názorného srovnání mezi uměním „zvráceným“ a skutečným.

Výstava „Entartete Kunst“ byla sestavena tak, „...aby se umění modernismu ukázalo nejen jako špinavá, neslušná a pomatená záležitost, ale že také přímo útočilo proti tradičním hodnotám tím, že zneuctívало mateřství, vojenské hrdinství, náboženství a vše, co bylo zdravé, čisté a cudné. (...) Aby nebylo pochyb o tom, že jde o špatné umění, byly tyto obrazy opatřeny takovými propagandistickými slogany, jako „hloupost se stává metodou“, „příroda jak ji vidí chorobomyslný“ nebo „urážka německých žen“. Jelikož všichni návštěvníci výstavy museli být přesvědčeni, že jde o úpadkové práce, byli sem posíláni herci, kteří se údajně museli hlasitě řehat tomu, co viděli“ (SPOTTS, F.: Hitler a síla estetiky. Praha 2007, s. 176-177)

Tato výstava byla rekonstruována v roce 1991 v Los Angeles a Chicagu. (LAHOLA, V.: Moderní umění a cenzura v letech protektorátu. In.: Dějiny českého výtvarného umění 1939/1958. Praha 2005, s.115)

V případě „Entartete Kunst“ se údajně jednalo o velký propagandistický úspěch. Instalace „Velkého německého umění“ však již z pohledu nacistů skýtala poněkud jiný obrázek. Úroveň vystavovaných prací byla všeobecně nízká, což potvrdil i samotný Hitler, když poznamenal, že co se týče obrazů, bylo mnohdy zjevné, „... že si umělec spletl obě výstavy, výstavu německého umění z roku 1937 a souběžnou ukázkou úpadkového umění.“ Z jeho strany se instalaci dostalo nejlepšího ocenění konstatováním, že „bylo dosaženo všeobecně slušného průměru.“ Pokud šlo o malíře, přiznal, že se mu nezdá, že by zde byl nějaký „génus trvalého významu“ (SPOTTS, F.: Hitler a síla estetiky. Praha 2007, s. 187)

Toto hodnocení se samozřejmě nesmělo dostat na veřejnost a oficiálně se hovořilo o velkém úspěchu, což potvrzuje i citovaná ukáзка z časopisu Zteč.

řádem. Ten byl v souladu s nacionálně socialistickou ideologií vykreslován jako nejlepší z možných, reprezentující svět absolutního dobra a jediného pravého bytí. Tato vize byla dokazována i prostřednictvím výtvarného umění, v němž se měla manifestovat tvořivá síla a vitalita „árijského lidství“. Plody „nacistického realismu“ byly prezentovány jako kvintesence krásy, plně odpovídající přirozeným požadavkům árijské, tedy nejvyšší možné estetiky.

V opozici pak stál „židovský rozklad“, „úpadkový liberalismus“ a „zrůdný bolševismus“, tedy síly spadající do světa absolutizovaného zla, světa nebytí. Jejich zvrácenost byla v případě umělecké tvorby ilustrována na příkladu tzv. Entartete Kunst v podobě moderních uměleckých směrů. Z děl, tvořených v duchu „úpadkových“ proudů, se měl „zvedat žaludek“, byla údajně nechutná, odporná, zvrhlá, stejně jako síly jenž stály v pozadí jejich vzniku.

Cílem nepochybně bylo vyvolat v mladých čtenářích odpor k ideám liberální demokracie a jistým způsobem stigmatizovat prvorepublikovou éru a stejně tak i konkurenční ideologii „bolševismu“. Nepřehlédnutelným prvkem byl taktéž vypjatý antisemitismus, který se prolínal v podstatě všemi články, jenž byly na stránkách sledovaných periodik věnovány výtvarnému umění. Propagandistické texty byly prezentovány jako svého druhu rozetnutí opony, skrývající „židovské rejdy“ v podobě uplácení umělecké kritiky, ničení dobrých umělců, jenž se museli buď „zmodernizovat“ nebo „umřít hladu“. Byl konstruován obraz Žida jako jedince, jenž nemá nejmenších předpokladů pro poznání pravého krásna a přesto rozhoduje o osudech výtvarníků, kterým přikazuje tvořit díla odporující jejich přirozenosti, díla „zvrácená“, „nechutná“, zkrátka taková, jenž jsou údajně výrazem jeho pravého naturelu. Vzhledem k tomu, že byl antisemitismus jedním ze základních pilířů nacismu, není toto zjištění vlastně žádným překvapením.

I obraz výtvarného umění měl tedy přispět k tomu, aby u mladé protektorátní generace došlo k vytvoření takových nástrojů k dekodování světa, jenž by nedovolovaly každodenní realitu interpretovat jinak, než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií.

10. Proměny obrazu Sovětského svazu na stránkách časopisu „Zteč“

V předcházejících kapitolách jsme se zabývali propagandistickými obrazy, jenž byly předkládány čtenářům na stránkách kuratorních časopisů, až na výjimky jako v podstatě statickými vzory. To mělo své opodstatnění, které vyplývalo především z analytických nároků a také ze skutečnosti, že ke změnám například v interpretaci a osmyslňování určitých forem výtvarného umění prakticky nedocházelo. Některé obrazy se však v průběhu války dynamicky proměňovali téměř k nepoznání.

Dynamiku těchto změn se pokusíme ilustrovat na způsobu, jakým způsobem bylo na stránkách kuratorních časopisů pracováno s obrazem Sovětského svazu a v souladu s tím i samotného Německa. Pro účely analýzy budeme jeho proměny sledovat výhradně v jednom z periodik a to časopisu „Zteč“.

10.1 Sebevědomý ročník I.

S prvními články zabývajícími se situací v Sovětském svazu, se ve „Zteči“ setkáme již 15.10.1942, tedy hned ve druhém čísle. Vzhledem k tomu, že válka na východní frontě byla touto dobu již v plném proudu, nejde vlastně o nijak překvapivé zjištění. Konkrétně se jednalo o rozsáhlou stat' psanou ve stylu reportáže, která byla uveřejněna pod názvem „Cesta Ukrajinou“, přičemž jako její autor je uveden vojenský publicista podplukovník vládního vojska J. Suchánek a dva články o ukrajinském městě Charkovu, tentokrát z pera aktivistického novináře Karla Wenera a válečného zpravodaje Huga Wellemse. Není bez zajímavosti, že v souhrnu čítají tyto texty tři strany, což při tehdejších dvanácti stránkovém rozsahu „Zteče“ činí plnou čtvrtinu celého čísla.

V prvních dvou případech, tedy Suchánkově textu „Cesta Ukrajinou“ a Wenerovu článku „Charkov – jak vypadá dnes“, se jedná o reportáže vzešlé z cesty skupiny českých novinářů po obsazeném východním území, na níž nastoupili 10.9.1942. Trasa, kterou absolvovali, vedla přes Lvov, Kyjev, Charkov, Melitopol a Simferopol do Sevastopolu a přes Dnětropol a

Oděsu zpět do Prahy.³⁸² Jejím cílem, tak jak byl proklamován v úvodu textu „Cesta Ukrajinou“, mělo být přesvědčit se „... o statečnosti a nepřemožitelnosti německého vojáka“ a „... poznat veliké budovatelské dílo německého organizačního talentu v obsazených územích“,³⁸³ kteréhož to účelu bylo, alespoň v oficiálních výstupech, bezezbytku dosaženo. Úspěchy německé branné moci zde dále stojí v kontrastu s katastrofickým stavem bývalých sovětských provincií před příchodem „germánského vojáka“. Východní oblasti kontinentu byly vykresleny jako krásné, rozlehlé, úrodné, ale bolševiky do značné míry trestuhodně nevyužité a zároveň krutě vykořisťované kraje,³⁸⁴ což byl závěr, s nímž se mělo ztotožňovat i mínění valné většiny populace těchto obsazených oblastí.

„(...) Obyvatelstvo Ukrajiny i Krymu, s nímž jsme kdekoliv a zcela náhodně mluvili, bylo ve svých odpovědích vždy zajedno, že mu bolševický režim přinesl jen neskonanou bídu. Ubohé selské chaloupky a dělnické byty, které jsme všude viděli, a bídné jejich zařízení, stejně jako nuzné oděvy obyvatelstva to názorně dokazovaly. I v nejúrodnějších krajích dostávalo obyvatelstvo i v hlubokém míru jen skrovné a nepravidelné přiděly potravin za svoje polní práce. Starší lidé spontánně dodávali „že dobře bylo jen za cara. A tenkrát se již mluvilo o bídě ruských mužiků, která prý musela vyvrcholit v revoluci.“³⁸⁵

382 Části reportáže vzniklé na této výpravě se znovu uplatnily v 6 čísle Zteče (19.12.1942), tentokrát jako krátké články pěti autorů, uveřejněné pod souhrnným názvem „Čeští novináři na východě“. Stejný název pak nesla i kniha, která byla výstupem této cesty protektorátních žurnalistů pod „ideovým“ vedením Wolframa von Wolmara, šéfa tiskového odboru v úřadě říšského protektora. (BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 378)

Ta pak byla vydána roku 1942 v nakladatelství Orbis. Aby byla zachována časová souslednost, rozhodl jsem se uvádět citace tohoto, v jistém slova smyslu, pokračování článků „Cesta Ukrajinou“ a „Charkov – jak vypadá dnes“ v poznámkovém aparátu, přičemž jako autora článku uvádím vždy tvůrce citované části.

383 SUCHÁNEK, J.: Cesta Ukrajinou. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 6-7

384 „(...) Když jsme kdysi slýchávali, že na Ukrajině, jejíž 74 procent půdy je čistě zemědělskou oblastí, umírají lidé hladem, zdálo se nám to určitým nadsazováním. (...) Teď nám bylo jasné, že lidé z vedoucích vrstev žili tu životem nabobů, ostatní životem pariů. Lesklé holinky politruka, v protikladu k polorozbitým papučím rolníka, plné výklady stáních prodejen, určených pro cizince, platících zlatem, vedle polorozpadlých krámů pro obyvatelstvo, naduřelá fasáda paláce před rmutem doškových střech, kilogram obilí vykoupného státem za 8 kopějek a kilo chleba prodávaného státem za 90 kopějek, pevné kožené kabáty kulometčíků GPU vedle vetších obleků občanů – to byl obraz země, jak ji našel německý voják.“ (PERGL, G.: „Čeští novináři na východě“. In.: Zteč, roč. I, č. 6 (1942), s. 3)

385 SUCHÁNEK, J.: Cesta Ukrajinou. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 6-7

Z pohledu autora článku se však po příchodu německých armád věci záhy obracely k lepšímu.³⁸⁶ Jako první byla úspěšně řešena otázka výživy místní populace prostřednictvím okamžitého návratu ukrajinského obyvatelstva k polním pracem.³⁸⁷ Jak obyvatelstvo obsazených území, tak řadoví příslušníci Rudé armády se měli zapojovat do pracovního procesu v podstatě dobrovolně, i když samozřejmě pod patřičným dohledem. Změna oproti sovětskému systému nucené práce, kdy byli lidé svázaní s půdou vytrženi z tohoto prostředí a proti své vůli nahnáni do továren a mnoho zkušených zemědělců posláno na Sibiř jako kulaci,³⁸⁸ pak údajně nésla své ovoce v podobě zvyšování životní úrovně obyvatel.

„Jak vidno, Německá Říše na evropském Východě nejen bojuje, ale také buduje. A to již nyní, uprostřed veliké války.“³⁸⁹

V těchto třech ukázkách se tedy setkáváme s pohledem na Sovětský svaz hned z několika zorných úhlů. Jako první je možno uvést obraz Německa, které v žádném případě nebojuje proti sovětskému dělníkovi či rolníkovi, ale výhradně proti bolševismu a bolševikům. Zapozornost stojí, že se v textech ani jednou nesetkáme s vyjádřením odporu či pohrdáním „asijskými podlidmi“ (alespoň ne ve vztahu k běžným občanům), jak tomu bude v pozdějších fázích války.³⁹⁰ Snad jedinou invektivu tohoto charakteru bychom mohli nalézt v souvislosti

386 A to nejenom po stránce materiální. Velení vojsk se mělo údajně zasadit i o obnovu statků sloužících k uspokojení vyšších pudů: „(...) Říšská braná moc dobyla s jedinečným hrdinným elánem ... tuto zem a stará se nyní všude i o její obnovu kulturní. (...) V Kyjevě např. hraje již ukrajinská opera, opereta, varieté a biografy“ (tamtéž)

387 mJako příklad je zde uváděn statek o rozloze 1700ha nacházející se téměř na bojišti, který měl být touto dobou již po první úspěšné sklizni. „(...) Tuto práci vykonali vesměs bolševičtí váleční zajatci, kterým - ačkoliv k tomu měli pro blízkost fronty snadnou příležitost - ani ve snu nenapadlo pokusit se o útek. Vysvětlují to sami tím, že v německém zajetí mají se líp, než jako vojáci na bolševické frontě. Viděli jsme v Charkově také vzorný zajatecký tábor a proto rádi tomuto vysvětlení věříme.“ (WERNER, K.: Charkov – jak vypadá dnes. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 3)

388 K ilustraci tohoto pohledu je opět možno použít krátkou citaci z 6. čísla Zteče: „(...) Nadělal (bolševik – pozn. PN) nepřehledných polí, která nestačil zvládnout a postavil obrovské továrny, s nimiž neuměl zacházet. Nakomandoval lidi z polí do továren a dolů, přesadil je z jasného slunka do temnoty a nechal je vadnout a živořit bez nejzákladnějších životních potřeb.“ (PELÍŠEK, L.: „Čeští novináři na východě“. In.: Zteč, roč. I, č. 6 (1942), s. 3)

389 WERNER, K.: Charkov – jak vypadá dnes. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 3

390 Ostatně již 27.června 1941 informoval na pravidelné týdenní poradě Wolfram von Wolmar přítomné šéfredaktory denních listů, že co se týče jak nadpisů článků, tak samotných textů, „... pouhé označení

s popisem zajatých partyzánů v článku K. Wenera.³⁹¹ Zde se však mělo jednat spíše o zfanatizované muže a ženy, kteří podlehli svodům „bolševické propagandy“, přičemž jsou v tomto směru spíše nešťastnými výjimkami a anomáliemi.³⁹²

Obyvatelé Ukrajiny jsou naproti tomu líčeni jako normální lidé, kteří měli tu smůlu, že se narodili ve státě ovládaném „bolševiky“ a vystaveni krutému terorem, přičemž jim „... bylo po léta přímo vsugerováno, že všude jinde je daleko hůře.“³⁹³ Německé vojáky však místní občané údajně vítali s obrovským nadšením.³⁹⁴ V textu je dokonce věnován prostor dojemnému popisu scény, kdy ze sklepů v již dobyté části města vychází tamější občané „... přinášející chléb a med, to málo, co má, raduje se, že mu němečtí vojáci přinášejí konečně osvobození ze jha bolševismu.“ „Kde jsou Němci, tam je dobře“, měla při této příležitosti pronést jedna stará žena a vyjádřit tím „... naději všech těchto lidí, nad nimiž v „ráji dělníků a sedláků“ praskaly důtky rudých držitelů moci.“³⁹⁵

I přes tento relativně příznivý obraz běžného ukrajinského, potažmo sovětského občana, se zde setkáme i s druhou narativní rovinou, která odkazuje k jakési německé superioritě nad evropským východem.

„Na Rudém náměstí (původně náměstí Džerdžinského), nyní Náměstí německé branné moci, stojí dosud obrovské, až 14poschoďové mrakodrapy (...) Ve velkých nových budovách, pokud zůstaly neporušeny, nechce a nemůže dodnes nikdo bydlet. Stavěli je stachanovci,

„Rusko“ není přípustné, ... spíše se musí užívat názvy „Sovětské Rusko“, „Sovětský režim“, „Moskevští držitelé moci“ nebo „Bolševici“ apod. Jest velmi mnoho lidí, kteří právem říkají, že jsou Rusové a považují za osobní útok a urážku, mluví-li se v souvislosti s dnešním ruským režimem pouze o Rusku, neboť nejsou bolševiky, ale jsou Rusy ... Německá říše bojuje nikoli s ruským národem, nýbrž s bolševickým režimem a jeho držiteli moci, s duchem, který po dvacet let za pomoci knuty ovládal ruský národ.“ (KONČELÍK, J. – KÖPPLOVÁ, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J.: Český tisk po nadvládou Wolfganga Wolframa von Wolmara. Praha 2003, s. 371-372)

391 „(...) Nahlédli jsme krátce do cel, do nichž byli právě přivezeni v lesích čerstvě pochytaní záškodníci. Byl to hrozný pohled. Špinavé, odporně páchnoucí a zločinecky vyhlížející typy sotva se podobaly lidským tvorům.“ (WERNER, K.: Charkov – jak vypadá dnes. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 3)

392 Jak sám Werner píše: „Bolševické záškodnictví vyskytuje se ... dnes na Ukrajině už v docela mizivém měřítku.“ (WERNER, K.: Charkov – jak vypadá dnes. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 3)

393 SUCHÁNEK, J.: Cesta Ukrajinou. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 6-7

394 Jedná o popis obsazení Charkova německou armádou 24.října 1941.

395 WELLEMS, H.: Byli jsme první v Charkově. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 3

stavěli je rychle, ale zato tak ledabyle, že nikde nefunguje ústřední topení, takže by tu v zimě lidé zmrzli.“³⁹⁶

V protikladu k této nedbalosti jsou pak opět zdůrazněny německé snahy po brzké likvidaci následků války, jejich budovatelské úsilí a smysl pro organizaci, která vnáší „potřebný řád“ do chaosu východní části našeho kontinentu. Dle autora se nyní na Ukrajině opravují železnice, staví nádražní budovy, přičemž na nádražích „... i při nejživějším provozu panuje všude vzorný pořádek.“³⁹⁷, opět se pracuje na dříve špatně využívaných polích, aby tak byla zajištěna jak výživa obyvatelstva, tak německých vojáků, atd. Je zde tedy konstruován obraz Německa, jenž s sebou na rozsáhlá území Sovětského svazu přinášelo nejen kvalitativně novou formu státního zřízení, ale i citelně vyšší životní úroveň a v porovnání se stalinským terorem i notnou dávku svobody.

Poslední rovina pohledu na Sovětský svaz, se kterou se můžeme v daných textech setkat, je jakýsi odkaz na mýtus o kolosu na hliněných nohou, tedy jakýsi obraz velké, lidnaté, ale navzdory tomu však také slabé země, který souzněl především s německým nacionalisticko-imperialistickým obrazem Ruska.³⁹⁸

„(...) Nahoře bručí motory sovětských letadel a shazují na nás své bomby. Vyhlédli si naši přístupovou silnici – ale na štěstí shazují vše vedle do pole. (...) Takovéto útoky nás nemohou zadržeti.

(...) A již bojujeme u prvních domů – tam, kde se nám klade odpor, je ihned zlomen, ještě večer téhož dne padlo do našich rukou důležité nádraží a ráno příštího dne postupujeme nezadržitelně dále.

(...) Večer je dosaženo stanoveného cíle.“³⁹⁹

Nenarazíme zde na žádnou zmínku o těžkých bojích, žádné velebení německých vojáků za

396 WERNER, K.: Charkov – jak vypadá dnes. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 3

397 SUCHÁNEK, J.: Cesta Ukrajinou. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 6-7

398 Toto je zvláště patrné z článku Huga Wellemse „Byli jsme první v Charkově“. Je však třeba mít na paměti, že ačkoliv se tato reportáž objevila ve Zteči z 1.10.1942, referuje o události více než rok staré. V této době, navzdory tomu, že německý postup byl především v důsledku špatného počasí značně zpomalen, ještě stále převládala v nacistickém táboře naděje na relativně brzké vítězství na východní frontě. Za těchto okolností má autorovo optimisticky vyznívající líčení boje o město své opodstatnění a zřejmě i reálný základ. blíže Obrazy Ruska u Němců ve 20. století. In.: WETTE, W.: Wehrmacht – obrazy nepřítele, vyhlazovací válka a legendy. Praha 2006, s. 17-23.

399 WELLEMS, H.: Byli jsme první v Charkově. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 3

to, že neúnavně bojují v těžkých podmínkách, žádné zmínky o ztrátách na životech.⁴⁰⁰ Z celého článku měl čtenář nabýt dojmu, že německá armáda postupuje na východní frontě velmi snadno vpřed a sovětská vojska kladou pouze zanedbatelný a k tomu ještě špatně koordinovaný odpor. Není důležité, že v případě obsazení Charkova byl tento obraz více méně správný.⁴⁰¹ Ve stejné době byli totiž Němci vlivem nastupující zimy a stále silnějšího odporu nuceni zastavit operaci Tajfun, jejímž cílem bylo dobytí Moskvy. Navíc je třeba mít stále na paměti, že tento článek se objevil na stránkách „Zteče“ více než rok po popisované události a mýtus o neporazitelnosti wehrmachtu utrpěl tvrdou ránu během zimní protiofenzívy Rudé armády u Moskvy. V září 1942, kdy již zuřila bitva u Stalingradu, byly obrazy německých vojáků bez problémů postupujících stále hlouběji do nitra Ruska, již pouhou iluzí.

Ve stejném duchu se ale nese i další článek zabývající se, alespoň okrajově, problematikou války na východě. Jedná se o stať Waltera Gattowa uveřejněnou na stránkách „Zteče“ 15. října 1942, ze které opět přímo sálá optimismus ve vztahu k vývoji válečné situace. „(...) Sice kuňkaly některé úzkostlivé mysli, že všechno má své hranice a že i toto pochodování musí jednou přestat, ale tito ustrašenci ještě nezažili své poslední překvapení. (...) Říkali Napoleon a viděli před sebou již zničení německých armád.

(...) Mezitím však nechaly již daleko německé armády za sebou evropsko asijské hranice.

(...) Jejich úderná síla je nesmírná. Nezastavuje se ani před nejsilnějšími obrannými liniemi. A také ve čtvrtém roce války bude nasazena k dobytí konečného vítězství, po němž bude následovat spravedlivý mír.“⁴⁰²

Opět se zde tedy setkáme s obrazem Sovětského svazu jako slabého a mnohými přeceňovaného státu, který se může jenom sotva měřit s údernou silou německých armád. Autor vykresluje situaci, v níž se zdá, jako by německé vojáků nemohlo již nic zastavit v jejich vítězném pochodu rozlehlými pláněmi Sovětského svazu. Samotní příslušníci Rudé armády nejsou vůbec zmíněni, jako by snad ani nestáli za pozornost.⁴⁰³ Německý voják zde

400 Je však třeba říci, že konkrétní ztráty ve vlastních řadách nebyly v průběhu války na stránkách kuratorních časopisů zmiňovány nikdy, nebo téměř nikdy.

401 Na rozdíl od Kyjeva, kde vydal Stalin rozkaz ubránit město za jakoukoliv, byla v případě Charkova situace zcela rozdílná a špatně vyzbrojení vojáci jihovýchodního frontu se spasili všeobecným ústupem. (SHAW, A.: Druhá světová válka den po dni. Praha 2004, s. 59)

402 GATTOW, W.: Strach před prostorem. In.: Zteč, roč. I, č. 3 (1942), s. 2

403 Ostatně proč taky? V tomto pohledu se nacistická vojska měla valit do asijských prostor jako lavina,

naproti tomu vystupuje v roli jakéhosi chladného profesionála, jenž má před sebou výhradně svůj cíl, který je třeba splnit, na který je upřen celou svou vůlí a vše ostatní se pro něj stává nepodstatným. „Proč by se ptal voják po tom, kolik kilometrů musí pochodovati, když jde o to, přinutit nepřítele k boji a zničit jej. Je si vědom svého evropského úkolu a již dávno naučil se pohlížet na tuto válku z vyššího hlediska“⁴⁰⁴ Sovětský voják se v tomto zorném úhlu stával jaksí nepodstatným. To se však mělo již brzy změnit.

Již prvním ročníku „Zteče“ se můžeme setkat také s dalším propagandistickým obrazem Ruska a bolševismu zvláště. Jednalo se o výrazný antisemitský tón, který byl symptomatický pro většinu článků týkajících se sovětského Ruska otištěných na stránkách sledovaných tiskovin.

Konkrétně šlo o text „Nikoliv třídní boj, nýbrž společenství“, ve kterém bylo Rusko vykreslováno jako stát ovládaný Židy a „zvrácenou židovskou ideologií marxismu“⁴⁰⁵

Nejednalo se stále ještě o výpad proti sovětskému obyvatelstvu, pouze vůči „bolševické“ ideologii. Podle autora neměla v Sovětském svazu nikdy neexistovat nějaká forma vlády proletariátu, ale naopak diktatura nad proletariátem vykonávaná - kým jiným než Židy. Enormní zájem nacistů o tuto otázku lze snad vysvětlit tím, že „... statut sovětského dělnictva „zbaveného vykořisťování“ měl v českých proletářských a intelektuálních vrstvách velkou přitažlivost.“⁴⁰⁶

jejíž postup mohl sotva zpomalit nebo snad dokonce zastavit jakýkoliv obránce.

404 GATTOW, W.: Strach před prostorem. In.: Zteč, roč. I, č. 3 (1942), s. 2

405 „(...) Všechny chyby v Marxově filozofii přivodily, ať si to Marx jako Žid přál nebo nepřál, mnohem větší chyby v praxi. Při posuzování třídního boje nesmíme zapomínat na nejdůležitější element komunistické revoluce – Židovstvo. Židé stáli vždy buď veřejně, nebo kryti arijskými jmény jak na straně proletariátu, tak na straně buržoasie a snažili se všemi prostředky zostřovat boj obou tříd. Židovský kapitalista sloužil právě tak rudé revoluci tím, že vrhal dělnictvo svého podniku do hladu, ze kterého nebylo zdánlivě východiska, jako soudruh Žid v roli zastánce proletariátu, který strašil kapitalisty krvavou rudou revolucí. Žid rozdělil národy na třídy aby mohl žít z jejich rozporů.

(...) Třídní boj nebyl však bojem dělnictva proti vykořisťovatelům, ale dělníka rukou proti dělníku mozku, který byl jakousi trvalou válkou uprostřed národních celků.

Adolf Hitler prohlédl boj dělníků proti dělníkům, řízený tajně ze zákulisí židovskými štváči, a dokázal postavit pod jejich „rozděl a panuj“ jednotu národního společenství. Celý národ je socialistická společnost bez tříd a stavů. Krevní a historické společenství jsou pevnějšími svazky než zlato.“ (GEBAUER, J.: Nikoliv třídní boj, nýbrž společenství. In.: Zteč, roč. I, č. 6 (1942), s. 2)

406 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 379

Vraťme se teď ale zpět k našemu sledování vývoje obrazu Sovětského svazu na stránkách kuratorních tiskovin. Článek Jiřího Gebauera „Nikoliv třídní boj, nýbrž společenství“, spolu s reportáží „Čeští novináři na východě“ (obojí 6. číslo), byly totiž posledními útvary tohoto druhu v prvním ročníku „Zteče“.407

10.2 Přízrak Stalingradu

Spolu s novým rokem se ve „Zteči“ setkáváme také s dalším posunem v prezentaci Sovětského svazu.

„V Čechách a na Moravě ... žijí ještě někteří lidé, kteří nezměnili svůj způsob života oproti letům před počátkem této světové války. (...) Kdo si snad myslí, že se ho válka netýká, domnívá se snad, že výplod východu, bolševismus, půjde okolo něho a nechá na pokoji jeho měšťácký způsob života. ... jim musíme my, česká mládež, jasně a srozumitelně říci, že tímto názorem by rodiče vykopali hrob svým dětem.

(...) Musíme si být vědomi toho, že bolševičtí komisaři by s námi jednali stejně, jako jednají s polodivokými kmeny střední Asie, a že Židům by hlavně záleželo na tom, aby z českého života zmizelo vše, co je neseno nordickou velikostí.“408

Již na první pohled je zřejmé, že tento článek se nese ve zcela jiném tonu než všechno, s čím jsme se dosud setkali. Zmizeli němečtí vojáci nezastavující se ani před nejsilnějšími obrannými liniemi, žádná zmínka o snadném postupu na východě, ani žádní nadšení domorodci nevitají wehrmacht květinami, pryč jsou nadšená prohlášení o brzkém „spravedlivém míru“. Dokonce se zde operuje s možností, že by snad jednou mohli na území Protektorátu dorazit bolševičtí komisaři!

Z toho všeho je snadné vyčíst, že německé armády nepostupují tak úplně podle plánu. Nic nemohlo být blíže pravdě. Již na sklonku roku 1942 došlo k obratu na frontě v severní Africe, kde britské jednotky pod velením generála Montgomeryho postoupily během čtrnácti dnů o 850 kilometrů a záhy nato se v severozápadní Africe vylodila americká a britská vojska, která

407 První ročník měl pouhých 7 čísel.

408 Nikdo nesmí setrvat ve svém pohodlí. In.: Zteč, roč. II, č. 1 (1943), s. 1

obsadila Casablanku, Alžír a Omán.⁴⁰⁹ Stejně tak i na Východní frontě se nad německými vojsky obleženými u Stalingradu stahovala temná mračna.

Všechny tyto informace se samozřejmě prostřednictvím zahraničního rozhlasu, ilegálních tiskovin a „šeptandy“ velmi rychle šířily mezi obyvateli protektorátu. Dosah a účinnost například londýnského vysílání a šeptané propagandy přiznávali dokonce i sami okupanti. Každá zpráva se údajně do čtyřadvaceti hodin rozšířila po celém území Protektorátu, přičemž informace byly mnohdy tak sugestivní, že jim měli podléhat dokonce i místní Němci.⁴¹⁰

Zprávy o neúspěších německých armád zněly mnohým občanům protektorátu jako rajská hudba a vzbuzovaly naději na brzký obrat ve válce. Případné jisté naděje upínané k Sovětskému svazu, jenž mohla u mladé generace vznikat právě v důsledku těchto skutečností se kuratorní propagandisté samozřejmě snažili zadusit hned v samém počátku. Tento úkol byl ale s přibývajícím týdnem a měsíci čím dál tím těžší, neboť období mezi 31.lednem a 2.únorem 1943 přineslo jednu z klíčových událostí druhé světové války. Skončilo obležení Stalingradu a polní maršál Friedrich von Paulus byl donucen spolu s přibližně 90.000 vojáky kapitulovat.⁴¹¹ Protože se jednalo nejenom o zlomovou událost celé války, ale v jistém slova smyslu i o bod obratu v nacistické propagandě, dovoluji si na tomto místě poměrně dlouhou citaci ze třetího čísla druhého ročníku „Zteče“, referující o této události.⁴¹²

„Z Vůdcova hlavního stanu 3 února. Vrchní velení brané moci oznamuje- Boj o Stalingrad je zakončen. Věrna své přísaze na prapor ... podlehla šestá armáda za vzorného velení generála Pauluse přesile nepřátelské a nepříteli poměrů.

(...) Po dlouhou dobu vrhali němečtí vojáci bolševické vlny stále a stále zpět. Avšak Stalin vrhal proti německým hrdinům masy Asiátů, lidí, které bolševický režim změnil ve zvířata a ponechal jim rozum pouze k tomu, aby dovedli zabít.

(...) Nelze vyjádřit city, jež v nás vzbuzuje heroický obranný boj a vojácká smrt stalingradských bojovníků. Tito hrdinové ... nám ukazují ideu Nové Evropy, vedené naší

409 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996, s. 253-254

410 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 75

411 HILGEMANN, W. – KINDER, H.: Encyklopedický atlas světových dějin. Praha 2002, s. 485

412 Přestože se jedná o úřední německé komuniké, které 4. února 1942 přinesly všechny protektorátní noviny na prvních stranách (BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 231), myslím, že jeho uvedení není na škodu. Objevují se v něm totiž pasáže, které byly na stránkách Zteče něčím zcela novým a vlastně předznamenávaly celou propagandistickou etapu.

Velkoněmeckou říší. (...) Říše bránila od pradávna kulturní Evropu před zničujícími vpády polozvřecích hord z východu. Obrana proti Avarům, Tatarům a Turkům jest v minulosti předobrazem dnešního gigantického zápolení, v němž je odrážen strašlivý útok, mířený na život, majetek, ducha i čest každého z nás.

(...) Německý voják střeží majetek, kulturní poklady i rodinné štěstí našeho lidu i budoucnost nás mladých. Střeží ji s prostou vojáckou samozřejmostí a jistotou, střeží ji za cenu svého vlastního života a vlastního osobního štěstí. Stojí za nás na stráži a můžeme si být jisti, že ho nic neodvrátí od úkolu, který mu náš Vůdce určil.

(...) Stalingrad vstupuje do dějin jako vykřičník, jako kdysi boj u Thermopyl. Mohutná oběť, již přinesla 6. armáda s rumunskými a charvátskými kamarády pro Říši a myšlenku Nové Evropy, nebude nadarmo.“⁴¹³

Při čtení těchto řádků se lze jen stěží ubránit vzpomínce na jeden z Hitlerových propagandistických imperativů, že úspěšná propaganda se má vždy dovolávat spíše emocí než rozumu.⁴¹⁴ Faktických informací se zde totiž objevuje skutečně pouze poskromnu a jednoznačně dominuje glorifikace německého heroismu tváří v tvář „asijským hordám“.

To je vlastně hned první změna, kterou s sebou Stalingrad na poli propagandy přinesl, a jež byla s blížícím se koncem války čím dál tím více zřetelná - odklon od fakticity k emocionalitě. O samotném průběhu bojů se čtenář nedozví téměř nic, dokonce i počet útočících armád, kterým byli němečtí vojáci nuceni vzdorovat, kolísá mezi šesti a sedmi. Spolu s tím jak „dobrých zpráv“ z fronty ubývalo, tenčil se i objem článků vyhrazených válečnému zpravodajství, případně se jejich autoři snažili odvádět pozornost čtenářů od podstatných událostí k mnohdy triviálním a v dané situaci zcela irelevantním úspěchům wehrmachtu.

V tomto článku se také na stránkách „Zteče“ poprvé setkáváme s takto jednoznačně negativním obrazem sovětského vojáka, potažmo občana. Oproti výše citované reportáži Karla Wernera „Charkov – jak vypadá dnes“, ve které se dočítáme, že zajatí příslušníci Rudé armády úspěšně vykonávají polní práce a nejeví žádné chuti vrátit se zpět na frontu,⁴¹⁵ je zde sovětský voják/občan vykreslen v těch nejtemnějších barvách - mluví se o něm jako o

413 Stalingrad. In.: Zteč, roč. II, č. 3 (1943), s. 3

414 HITLER, A.: Mein Kampf. Bratislava 2000, s. 111

415 WERNER, K.: Charkov – jak vypadá dnes. In.: Zteč, roč. I, č. 2 (1942), s. 3

příslušníkovi polozvířecích hord z východu a krvavé bestii, která má jenom tolik rozumu, aby dokázala zabít. Obrazům obdělávaných polí a nově otevřených oper zjevně odzvonilo.

Od této chvíle mělo být dle nacistické propagandy cílem každého uvědomělého Evropana, lhostejno zda Němce, Rumuna či Čecha, napnout všechny síly a zabránit zkáze západní kultury, která by na sebe po příchodu Rudé armády údajně nenechala dlouho čekat. Tento boj vyspělého světa západu a nekulturního východu je prezentován jako periodicky se opakující událost dějin, počínaje Řecko-Perskými válkami, přes Avary, Tatary a Turky až k dnešku.⁴¹⁶ Ještě stále se zde sice objevuje, že vojáci na východní frontě nasazují životy za myšlenku „Nové Evropy“, ale i tento obrat bude postupně opouštěn ve prospěch boje za Evropu a západní civilizaci vůbec.

Když se podíváme, jaký ohlas vyvolaly v nacistické propagandě události z přelomu ledna a února 1943 v samotné Říši, naskytne se nám v podstatě stejný obraz. Mýtus o nebezpečí hrozící západní civilizaci ze strany sovětských žido-bolševiko-mongolů, našel své vyjádření v tzv. propagandě zkázy, která následovala právě bezprostředně po Stalingradu.⁴¹⁷ Německý národ měl bojovat za svou holou existenci, za to co mu bylo nejdražší – za své rodiny, ženy a děti, za města a vesnice...

S tím šla ruku v ruce i totální mobilizace všech pracovních a výrobních rezerv, k jejímuž vyhlášení došlo 27.1.1943, přičemž německá propaganda v její prospěch vyvrcholila 18. února 1942 Goebbelsovým projevem v berlínském Sportovním paláci.⁴¹⁸

Říše, stejně jako východní vojenská zóna, byly zaplaveny antibolševickými plakáty, které nesly hesla jako „Totální válka – nejkratší válka“⁴¹⁹, nebo „Tvrdá doba, tvrdá práce, tvrdé srdce“. Leitmotivem zimy 1943 se však heslo „Západní civilizace v ohrožení“. Je třeba říci, že

416 Touto problematikou jsme se blíže zabývali v kapitole „Dějiny a jejich interpretace na stránkách kuratorních časopisů.“

417 BAIRD, J.: *The Mythical World of Nazi War Propaganda, 1939-1945*. Minneapolis 1974, s. 192

418 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha 1996, s. 253-256

Dle něj mohlo pouze sto procentní zapojení se všech složek zabránit zotročení Říše a mělo se tak stát povinností každého muže a ženy nasadit všechny své síly za konečné vítězství. Druhou linií projevu pak tvořilo líčení hrůz bolševismu, které měly vyvolat strach z „mongolských hord“ a Rudé armády jako takové. Podle Davida Irvinga se jednalo o největší řečnický úspěch Goebbelsova života. (IRVING, D.: *Goebbels: Pán myšlenek Třetí Říše*. Brno 1998, s. 576)

419 Pod transparentem s tímto nápisem dokonce Goebbels pronášel zmiňovaný projev v berlínském Sportovním paláci. (IRVING, D.: *Goebbels: Pán myšlenek Třetí Říše*. Brno 1998, s. 574)

co se týče samotného Německa, byla tato kampaň strachu velmi úspěšná.⁴²⁰

10.3 Nová etapa 421

Jestliže v samotném Německu zaznamenala Goebbelsova kampaň strachu veliký úspěch, toto tvrzení se již v žádném případě nedá vztáhnout i na české země. Zpráva o porážce německých vojsk u Stalingradu měla totiž na převážnou většinu populace Protektorátu právě opačný efekt. Tato událost vlila optimismus a nové naděje do českých myslí, přičemž se toto nadšení stupňovalo úměrně s německými neúspěchy. „(...) Celou zem zaplavila jedna myšlenka – vítězství se přibližuje každým dnem.“⁴²²

Tohoto dopadu stalingradské porážky na veřejné mínění si byli pochopitelně vědomi i kuratoristé a pokoušeli se proto českou mládež přesvědčit, že optimistické nálady, kterými bylo jejich okolí dozajista prosáklé skrz na skrz, jsou zcela lichým mámením.

„(...) Zdá se, že určité části našich rodičů by neškodilo, kdyby byli prožili válku sami nebo kdyby jim byla nějakým způsobem dána možnost přesvědčit se o způsobu života v Sovětském svazu, který podle jejich tvrzení je již „demokratický“

(...) Podívejme se tedy na bolševiky, jak nás hodlají použít ve svém uspořádání Evropy. (...) Víme dnes, jak bolševici řádili v pobaltských státech, které měly demokratickou ústavu, na níž chtěli vši silou vytrvat. Bolševici však na to nevzali ohled. Veškerý majetek ... by byl vyvlastněn ve prospěch státu, ve skutečnosti však ve prospěch tenounké vrstvy komunistických předáků a hlavně Židů.

(...) Divíme se proto, že někteří z našich rodičů říkají, že jsou neutrální, že nestojí ani při té, ani při oné straně. Ti by však na svou neutralitu těžce doplatili a doplatili by na ni i ti, kteří snad bolševikům tajně straní. Ti by se totiž nerozhlíželi a každého, kdo by byl podle jejich

420 Ironií zůstává, že její veliký úspěch byl v konečném důsledku pro Říši spíše kontraproduktivní, protože hrůznému obrazu bolševických krvavých bestii uvěřili i vojáci wehrmachtu. Sám Naumann konstatoval, že výsledky propagandy měly zhoubný dopad na frontu. (BAIRD, J.: The Mythical World of Nazi War Propaganda, 1939-1945. Minneapolis 1974, s. 194-195)

421 Vzhledem k velkému nárůstu počtu článků, věnujících se Sovětskému svazu, touto kapitolou opouštíme striktně chronologický výklad a nadále se budeme věnovat této problematice spíše tématicky.

422 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 237

pojmu nepřítelem proletariátu, by „zlikvidovali“. A tím nepřítelem by byl téměř celý český národ. Zanikli bychom.“⁴²³

Jednou z věcí, která je na tomto článku pozoruhodná, ačkoliv sám text se jinak svou rétorikou příliš nevymyká z toho, co na stránkách „Zteče“ přinesly následující týdny a měsíce, je vymezení se vůči rodičům, kterým zpráva o úspěchu Rudé armády zněla jako rajská hudba. Už z toho, že autor nemluví o „nepatrné části“, „několika málo pomatencích“ či o „zanedbatelném množství jedinců“ lze snadno vyčíst, že nálada v Protektorátu musela být v této době více než dobrá. Je to myslím jediný text ve sledovaném časopise, kde se operuje s lidmi protivíci se ať už v tom či onom směru nacistickému panství, a zároveň není zdůrazněno, že česká mládež, případně veškeré obyvatelstvo stojí pevně v „jednom šiku“ a ostře odsuzuje kritizované jedince.

Ani některým kuratoristům se tedy zřejmě nevyhnuly splín a chmury pramenící z německé porážky. Zatímco dosavadní úspěchy wehrmachtu jakoby potvrzovaly správnost nacistické ideologie, neutěšená vojenská situace tyto zdánlivě racionální kořeny propagandy pochopitelně značně nahloďoval. Jak je patrné z citovaného textu, autor byl, alespoň v tomto případě, nucen na rozdíl od předešlých chvástavých prohlášení o nezdolné síle wehrmachtu, zaujmout defenzivní pozici. To byla jedna z dalších novinek, která se na stránkách „Zteče“ objevila v souvislosti s kapitulací německých vojsk u Stalingradu. Ve světle této a mnohých dalších skutečností, o kterých bude řeč dále, můžeme prohlásit, že Stalingrad i v časopisech pro mládež vydávaných Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, odstartoval novou propagandistickou etapu.

Jak již bylo řečeno, velkou změnou oproti předchozímu líčení reality sovětského Ruska byla skutečnost, že obrazům ubohých obyvatel východní Evropy žijících pod bičem bolševických mocipánů a toužících po možnosti najít novou životní naplň pod patronátem Velkoněmecké Říše, stejně tak líčení běžných Ukrajinců jako sympatických zemědělců, kteří vítají německé vojáky květinami a včetně zajatců z řad Rudé armády se nadšeně zapojují do práce na obnově své země, spolu s 2. únorem 1943 definitivně odzvonilo. Napříště se již můžeme setkat téměř výhradně s „méněcennými asiaty“, „smečkami z východu“, „krvelačnými Mongoly“, atd. Funkci běžných lidí utlačovaných sovětským režimem, lidí, se kterými měl mladý český člověk soucítit a zároveň v jejich osudu vidět varovně vztyčený prst

423 DEJMEK, V.: Tak čeká mládež vypadat nesmí! In.: Zteč, roč. II, č. 5 (1943), s. 1

před proruskými náladami, převzaly na stránkách „Zteče“ pobaltské národy. S prvním příkladem tohoto obrazu Lotyšů, Litevců a Estonců se setkáváme v právě citovaném článku Vladimíra Dejmků.⁴²⁴ To samozřejmě neznamena, že by zcela vymizely texty líčící bědný život sovětských dělníků, rolníků nebo inteligence. Tito však byli spíše vykreslováni jako lidé, kteří sice také trpěli, ale jež se sovětskému režimu léty systematického teroru podařilo změnit v nemyslné roboty a stroje na zabíjení.⁴²⁵ Faktem zůstává, že veškeré zprávy týkající se pobaltských zemí, které se objevily na stránkách „Zteče“, jsou automaticky doprovázeny obrazy zkázy a utrpení, které byli nuceni snášet jejich obyvatelé.⁴²⁶

Jak tedy konkrétně vypadal obraz obyvatel Sovětského svazu po bitvě u Stalingradu na stránkách kuratorních časopisů?

Asi nejunírnějším prototypem sovětského občana se kterým se v této době můžeme setkat, je člověk v podobě nemyslného robota. Tento obrat se poprvé objevuje již ve čtvrtém čísle druhého ročníku „Zteče“ (20.2.43), tedy hned čtrnáct dní poté, co bylo na stránkách

424 Ironií zůstává, že k obsazení pobaltských republik sovětskou armádou v červnu 1940, došlo na základě tzv. tajného dodatku paktu Ribbentrop-Molotov, podepsaného 23. srpna 1939 v Moskvě (BULLOCK, A.: Hitler a Stalin: paralelní životopisy. Plzeň 1995, s. 606)

425 Je ale třeba říci, že i z tohoto pravidla se najdou výjimky. Především sovětská mládež, kterou bolševický režim ještě údajně nestihl takto lidsky zničit, byla často využívána k ilustraci toho, co by mohlo potkat její protektorátní vrstevníky v případě německé porážky. Zvláště oblíbenými náměty se pro kuratorní redaktory staly bezprizorní děti a nucená práce mladistvých.

426 Osud pobaltských států se zřejmě jevil jako mimořádně vhodný k propagandistickému využití. Jedním z důvodů bylo možná i to, že pisatelé, líčící hrůzné poměry v Litvě, Lotyšsku a Estonsku po jejich připojení k Sovětskému svazu v srpnu 1940, nemuseli ani příliš přehánět. Tvrdá sovětizace měla za následek skokový pokles životní úrovně, vyvlastňování, zavedení drakonických pracovních metod v továrnách, hromadné zatýkání, deportace, atd. Represe vyvrcholily v dlouho připravované akci během posledního předválečného týdnu, počínaje nocí z 13. na 14. července. Za těchto sedm dnů jednotky NKVD uvěznily nebo deportovaly na severní Sibiř, na Altaj a do Kazachstánu kolem 34.000 mužů, žen a dětí z Litvy, 15.000 z Lotyšska a 10.000 z Estonska. Celkový počet obětí sovětských represálií v letech 1940-1941 se odhaduje na 34.000 v Lotyšsku, 60.000 v Estonsku a 75.000 v Litvě.

Za těchto okolností není divu, že většina místního obyvatelstva vítala jednotky wehrmachtu jako osvoboditele a postup německé armády předcházela lokální povstání. Přestože prvotní naděje na obnovení státnosti vzaly rychle za své a okupační režim spolu s téměř koloniálním vykořisťováním Pobaltí způsobil mezi obyvatelstvem značný růst nespokojenosti, cítění většiny populace zůstávalo silně antikomunistické. (ŠVEC, L.: Dějiny pobaltských zemí. Praha 1996, s. 212-235)

tohoto časopisu zveřejněno oficiální komuniké informující čtenáře o porážce německých vojsk u Stalingradu. Asi nepřekvapí, že v centru zájmu autora článku stojí sovětská, potažmo česká mládež.

„Účelem bolševické výchovy mládeže by nebylo vytvoření pevného, průbojného a duchovně svobodného mladého člověka, ale armáda nemyslicích pochopů, určená k vykonávání těch nejtěžších prací ve prospěch židobolševického molocha.“⁴²⁷

Tento obraz pak ostře kontrastoval s články velebícími radostný svět práce v zemích obsazených Němci.⁴²⁸ Jak si ale zřejmě záhy uvědomili kuratorní redaktoři, toto pojetí Sovětů jako nemyslicích robotů mohlo být v některých případech spíše kontraproduktivní.

„(...) Kdyby nebylo hrdinství vojáků Říše, byli bychom dnes živými roboty, kterým by byl ponechán rozum právě jen k tomu, abychom mohli vyrábět zbraně pro zničení Evropy.“⁴²⁹

V době totálního nasazení musely především starší čtenáře těchto řádků nutně napadat mnohé analogie. Už jenom proto, že během roku 1943 mělo být nasazeno na práci do říše 100.000 českých dělníků a splnění těchto kvót si vyžádalo ostrý přístup. Policie nyní prováděla například náhodné razie v kavárnách, restauracích a jiných zábavních podnicích velkých měst. Ti, kteří se nemohli prokázat doklady o zaměstnání, byli předáváni pracovním úřadům, aby mohli být zařazeni do transportu do Říše.⁴³⁰ V polovině května 1943 pak počet dělníků totálně nasazených na území Říše dosahoval již plných 247 792 osoby.⁴³¹

I přes tyto skutečnosti se však na stránkách „Zteče“ poměrně často operovalo s fenoménem deportací na nucené práce do Sovětského svazu. Tato fáze se datuje od přelomu let 1943 a 1944, kdy již německá branná moc ztrácela půdu pod nohama na všech frontách a osvobození Československa Rudou armádou začínalo nabírat reálné kontury, a pokračovala v podstatě až

427 DEJMEK, V.: Nesmíme zapomínat: Totální válka, totální vítězství. In.: Zteč, roč. II, č. 4 (1943), s. 2

428 Např.: KRUTOVÁ, M.: Pohádka o dceři královské s ponaučením. In: Zteč, roč. I, č. 1 (1942), s. 9; SVOBODA, V.: Přemýšlíme o práci. Zteč, roč. II, č. 2 (1943), s. 4; Studentka uvažuje. In: Zteč, roč. II, č. 8 (1943), s. 9.; DEJMEK, V.: Mladí pracují pro říši. In: Zteč, roč. I, č. 4 (1942), s. 1; TEUNER, F.: Radost z povinnosti. In: Zteč, roč. I, č. 5 (1942), s. 1; POTUŽNÍK, M.: Radostný socialismus. In: Zteč, roč. II, č. 7 (1943), s. 2; Vlastníma očima. In: Zteč, roč. II, č. 11 (1943), s. 2; Chléb náš vezdejší. In: Zteč, roč. II, č. 14 (1943), s. 5

429 Boj proti bolševismu. In.: Zteč, roč. II, č. 7 (1943), s.2

430 JELÍNEK, T.: Nucená práce v nacionálním socialismu. In.: "Nepřichází-li práce k tobě...". Praha 2003, s. 24

431 GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996, s. 259

do konce války. Z toho také více méně plyne, že již nebylo v první řadě líčeno utrpení a bída samotných národů Sovětského svazu, ale důraz byl naopak kladen na hrůzy, které s sebou bolševismus přinesl obyvatelům obsazených zemí. Bolševici se údajně neměli zastavovat před ničím a líčení hororových scénérií se stávalo na stránkách „Zteče“ pomalu ale jistě součástí téměř každého čísla. Například ženy v dobytých územích měly být údajně ihned po příchodu rudoarmějců určeny k tomu, aby nastoupily nucené práce na Sibiři v lesích, dolech a továrnách,⁴³² Teunerův Lotyšský protějšek E. Rullis zase hovořil o sedlácích ukřižovaných na vratech domů a dělnících, kterým byly agenty NKVD na potkání uřezány prsty, uši a nosy.⁴³³ Spolu s blížícím se koncem války počet textů tohoto ražení stále narůstal.

Zvláštní pozornost pak byla věnována obyvatelstvu Polska⁴³⁴ a pobaltských států. „Bolševický režim potrval zde pouze jeden rok. Za tu dobu byla téměř celá šestina mužského obyvatelstva v Estonsku zatčena a odvečena. V Lotyšsku stal se obětí každý šestý obyvatel, v Litvě bylo zavražděno 3000 Litevců, zatímco 12.000 Litevců bylo deportováno na Sibiř“⁴³⁵, tvrdil v prosinci 1943 jeden z aktivistických novinářů Karel Werner.

Pomoci této kampani strachu pak přišel i očitý svědek z Rigy, který na začátku roku 1944 přednášel v Praze o bolševickém panství v Lotyšsku. Vylíčil je samozřejmě v těch nejtemnějších barvách.⁴³⁶ Jednalo se o šéfredaktora největšího lotyšského časopisu „Tevija“ Kovalenskise. Ten označil jednoletou vládu Moskvy v jeho zemi „... za období, z něhož lotyšský lid vyšel s oloupenou zemí, zničenou hospodářskou silou, rozbitým státem, pošlapanou národní ctí a ztrátou 35.828 lidí.“⁴³⁷

Spolu s hrozbou deportací se na stránkách „Zteče“ od druhé poloviny roku 1944 také

432 Proti bolševismu – Dítě v Sovětech. In.: Zteč, roč. III, č. 24 (1944), s.2

433 Jde o budoucnost všech – rozhodni se. In.: Zteč, roč. III, č. 24 (1944), s.1

434 Polsku byla věnována zvláštní pozornost především v souvislosti objevu hromadného hrobu důstojníků v Katyni. „(...) Dnes už snad není u nás jediného normálně myslícího člověka, který by si po odhalení hromadné katynské vraždy dělal iluze o tom, jak by se nám vedlo, kdyby se i zde dostal Bolševismus k moci. Masy nemyslicích robotů bez kouska lidské důstojnosti, nesmírná bída a utrpení městského i venkovského obyvatelstva, bezprizorné děti, bloudící bez cíle po ulicích, kostely, proměněné ve skladiště a hospody a tak do nekonečna dále, byly by jediné věci, které by k nám apoštolové Leninova učení na svých botách přinesli.“ (Nikdo jim nevěří. In.: Zteč, roč. II, č. 11 (1943), s. 1)

435 Proti bolševismu - výňatky z projevu Karla Wernera. In.: Zteč, roč. II, č. 24 (1943), s. 5

436 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 406

437 Co se děje ve světě. In.: Zteč, roč. III, č. 3 (1944), s. 2

poměrně často operovalo s fenoménem nucené práce mladistvých v Sovětském svazu. Například v Leningradu měli 12 až 16 letí chlapci dřít až 16 hodin v kolchozech⁴³⁸ a v celém Sovětském svazu byla údajně provedena mobilizace 350.000 dětí ve věku od 12 do 15 let, aby mohly být nasazeny na práci v dolech a průmyslových podnicích.⁴³⁹ Úmrtnost těchto mladých otroků měla po prvním půl roce práce činit přes 50 procent.⁴⁴⁰

Jak již bylo řečeno, frekvence článků varujících čtenáře před hrůzami které by následovaly, kdyby na naše území dorazily jednotky Rudé armády rostla přímo úměrně s tím, jak se fronta blížila k hranicím Protektorátu. Čtenáři „Zteče“ byli strašeni, že „... duchovně a mravně uvědomělý Čech by byl likvidován jako mnozí Poláci, Bělorusi, Rumuni, Ukrajinci, Španělové a Italové. Také mnoho z nich nebylo politicky vůbec nikdy činné. Stačila pouze jejich kulturní a duševní úroveň, aby propadli hromadnému rozsudku smrti. Naše zdravé pracovní síly by pak Stalin ... poslal na Sibiř, kde by musili těžce pracovat na uskutečnění plánu o ovládnutí světa Židy.“⁴⁴¹

Psalo se o 1.400.000 milionů Rumunů, kteří měli být v nejbližší době transportováni jako novodobí otroci do Sovětského svazu, stejně jako 36.000 Karelců⁴⁴² a v tomto výčtu se samozřejmě opět nezapomnělo ani na pobaltské národy.⁴⁴³

Důvody takto ostře formulovaných výpadů vůči Sovětskému svazu, můžeme hledat již v knize Mein Kampf. V šesté kapitole nazvané „válečná propaganda“, se Hitler mimo jiné zabýval neúspěchem německé agitace v průběhu první světové války. Došel zde k závěru, že v uvedeném období nejdále dospěli Angličané a Američané. Soudil, že jejich propaganda „...

438 KŘÍŽ, A.: Jsou tu zas bezprizorní. In.: Zteč, roč. III, č. 22 (1944), s.4

439 Děti v SSSR musí těžce pracovat. In.: Zteč, roč. III, č. 23 (1944), s.7

440 Proti bolševismu – Dítě v Sovětech. In.: Zteč, roč. III, č. 24 (1944), s.2

441 Proti bolševismu – Proč bojujeme proti bolševismu. In.: Zteč, roč. III, č. 15/16 (1944), s.2

442 ČECH, V.: Osvobození? Ne – chaos. In.: Zteč, roč. III, č. 18 (1944), s. 4

443 František Teuner, generální referent Kuratoria, v jednom ze svých mnoha projevů například tvrdil, že v Lotyšsku „(...) byla likvidována všechna bankovní konta až po výši asi našich K 1,500 a všechny úspory malých i větších stíradalů. Veškerá půda byla prohlášena za státní majetek a jen určitá malá část ... byla zemědělcům přidělena k používání, ne však do majetku. Kdo vlastnil více než 30 ha, byl prohlášen za vraha národa a co to znamenalo, může si každý domyslet.

Kdyby mělo jednou dojít k přepadení naší vlasti bolševickými hordami, bylo by již v prvním měsíci odvečeno asi 378.000 lidí. Za jeden rok by se toto číslo ... zvýšilo na více než 4 miliony Čechů!“ (REIMÁNEK, E.: Česká mládež buduje, bolševismus ničí!. In.: Zteč, roč. III, č. 6 (1944), s. 2)

už tím, že národu představovala Němce jako barbary a Huny, připravovala jednotlivé vojáky na hrůzy války a pomáhala jim vyvarovat se zklamání. Potom i ta nejstrašnější zbraň, která byla proti němu použita, se jevila jako potvrzení předcházející osvěty a posilňovala taktéž víru v správnost tvrzení jeho vlády a na druhé straně stupňovala hněv a nenávist proti zlořečenému nepříteli“⁴⁴⁴

Vraťme se teď ale k otázce prezentace běžných obyvatel Sovětského svazu na stránkách „Zteče“. Obraz nemyslících robotů dřených z kůže za účelem vítězství bolševismu, byl možná právě z důvodů nežádoucích asociací u mladých čtenářů záhy opuštěn a na jeho místo nastoupilo jiné, mnohem agresivnější pojetí, se kterým jsme měli možnost setkat se již v článku „Stalingrad“, častěji pak od sklonku jara 1943. Jak je možno domyslet si z předcházejících odstavců, jednalo se o vykreslení Sovětů jako bezcharakterních, krvelačných zrůd, jejichž příchod do „kulturní Evropy“ by zcela jistě znamenal konec naší civilizace. Tento obraz zůstal až do konce války v podstatě nezměněn.

Tak například Karel Špičák v dubnu 1943 referoval o typu člověka vyrostlého ve východních stepích, který nežije pro nic jiného než pro zoufalství a je připoután ke zvířecím vášním. Jeho jediným životním cílem mělo být vidět okolo sebe hodně neštěstí, pláče a lidskou krev. Evropu po jeho příchodu údajně čekalo vyhlazení arijského světa a s tím související totální destrukce kultury, všeho lidsky krásného a důstojného.⁴⁴⁵

Takto děsivě pojaté líčení „asijských podlidí“ pak bylo pro mnohé kuratorní pisatele vhodným odrazovým můstkem pro nejružnější rasové teorie, které s oblibou předkládali svým mladým čtenářům.⁴⁴⁶ O úloze, kterou plnilo v rámci kuratorní respektive nacistické

444 HITLER, A.: Mein Kampf. Bratislava 2000, s. 112

445 ŠPIČÁK, K.: Odmítáme rudou revoluci. In.: Zteč, roč. II, č. 7 (1943), s. 5

446 Líčení důsledků, které by s sebou přinesl příchod „rasově méněcenných“ osob z východu a jejich „křížení“ s obyvatelstvem Evropy, dosahoval v některých případech až apokalyptických rozměrů. „(...) Kdyby se bolševismu podařilo přes všechno úsilí obránců vniknout do Evropy, nebyla by tím snad způsobena jen dočasná hmotná škoda. (...) Šlo by o strašlivý sovětskoruský lidský nános, který by zaplavil snad na staletí evropské země, který by v brzké budoucnosti ovlivnil nejen politickou tvářnost těchto zemí, ale především i jejich lidské a duchovní vzezření. Znáte některou z postav Dostojevského románů? Slyšeli jste, jak se ruský kající stává vrahem, víte, jakou roli hraje v ruském duchovním životě představa a vidina, jež je téměř vždy obludného rázu? (...) Dovedete si představit strašlivý účinek aplikace systematického návodu zničení řádu na rasově hrůzně svérázné ruské obyvatelstvo, náchylné už v podvědomí k vraždě, jež tu může být i prohlášena za svatý úkon? (...) Představte si, že těchto téměř dvě stě milionu lidí bylo čtvrt století

propagandy „učení o rasách“ jsme ostatně podrobně pojednali v předcházejících kapitolách. Na tomto místě můžeme alespoň připomenout, že jedním z cílů takto zaměřených textů mělo být vyvrátit jakékoliv myšlenky o slovanské vzájemnosti, případně naděje, že Češi jsou jakýmsi favority Rusů.⁴⁴⁷ V souvislosti s průběhem války se však předkládaným „rasovým teoriím“ dostávalo nového rozměru. Líčením sovětských občanů jako „podlidí“ se totiž nacističtí propagandisté dostávali do poněkud svízelné situace, neboť kdo tak zarputile bojoval, byl schopen nasadit takový zbrojní potenciál a dokonce v přímých střetnutích porážel německé vojáky - árijce, kteří měli, dle propagandistických obrazů, stát vysoko nad ním, ten nemohl být tak úplně primitivní. Trhliny v této koncepci rasové nadřazenosti a podřazenosti se ostatně začaly objevovat již v zimě 1941-1942, v důsledku sovětské ofenzivy.⁴⁴⁸ V dobách, kdy německá armáda, jak se vtipně vyjádřil v reakci na nacistické zprávy o průběhu války na východní frontě Zdeněk Fierlinger, ustupovala vítězně od Stalingradu a Rudá armáda za ní v nepořádku běžela,⁴⁴⁹ již musel být pozitivní dopad obrazů méněcenných Sovětů v porovnání se ztepilými árijci wehrmachtu na obyvatelstvo Protektorátu minimálně značně diskutabilní.

V souvislosti s prezentací Sovětského svazu v Kuratorních tiskovinách samozřejmě nelze alespoň stručně nezmínit problematiku antisemitismu. Jak by mělo být z předcházejících kapitol zřejmé, žide představovali v nacistické rétorice ještě mnohem horší entitu, než „krvelačné hordy“ z východu. Měli to být oni, kteří soustavným terorem proměnili obyvatele zemí Sovětského svazu na nemyslicí stroje na zabíjení,⁴⁵⁰ to oni měli vyvolat válku aby mohli převzít vládu nad světem,⁴⁵¹ to oni měli stát vždy v pozadí všech myslitelných

všemi lidskými prostředky systematicky školeni ke zničení všeho, co nebylo komunistické.

(...) Dnes jde o to zachránit Evropu před nejvrcholnějším nápirem rusko-asijského podlidství. (...) Co by nebylo ve střední Evropě pobito ve válce, vyvražděno a odvléčeno, to by nutně splynulo s ruskobolševickým zdáním lidství. (...) Přelije-li se bolševická vlna hrůzy přes naši vlast, tak v budoucnu nebudou už rodit a vychovávat české matky české děti, ale mongoloidní míšence!“ (PIPOTA, J.: Potopě postavíme hráz. In.: Zteč, roč. III, č. 15/16 (1944), s. 2)

447 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 409

448 Pochyby se samozřejmě neobjevili pouze v samotném Protektorátu, ale i v samotném Německu. (WETTE, W.: Wehrmacht – obrazy nepřítele, vyhlazovací válka a legendy. Praha 2006, s. 155)

449 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 231

450 Boj proti bolševismu. In.: Zteč, roč. II, č. 7 (1943), s.2

451 Duchovní zápas. In.: Zteč, roč. II, č. 12 (1943), s.2

hrůz.⁴⁵² O Karlu Marxovi se psalo jako o Mardochajovi,⁴⁵³ v případě Lenina bylo zdůrazněno, že jeho matka byla dcerou židovského lékaře,⁴⁵⁴ Stalinův otec byl alespoň obviňován z lichvářství.⁴⁵⁵ Podle nacistických ideologů sice v čele Sovětského svazu nestál Žid, ale Stalin se měl nacházet pod silným politickým vlivem svého důvěrníka a osobního lékaře, „starého Žida“ Wiessbroda, stejně tak jako své čtvrté ženy Rosy Kaganovičové.⁴⁵⁶

„Jako ve všech zemích, tak také v Rusku se Židé zmocnili vedoucích míst ve státním a hospodářském životě, aniž příliš navenek vystupovali do popředí.

Stalin je sice navenek diktátorem Sovětského svazu, za ním však stojí ti, kteří ve skutečnosti řídí osudy nešťastné země. V jejich čele je všemocná židovská rodina Kaganovičů. (...) Od začátku byli vedoucími bolševické revoluce v první řadě Židé. Ozbrojené povstání rudoarmějců 5. listopadu 1917 bylo dílem sedmi mužů. Z toho byli 4 Židé, 2 míšenci (Lenin a Stalin) a pouze jeden Rus (Bubnov). Téměř všichni Židé, žijící v Sovětském svazu, jsou funkcionáři strany. V Sovětském svazu není židovského dělníka, židovského sedláka a vojáka bez vyšší hodnosti. Z 503 členů vlády (lidových komisařů) Sovětského svazu je 406 Židů.“⁴⁵⁷

Takovýto vypjatý antisemitismus byl součástí prakticky každého textu, který se na stránkách „Zteče“ zabíral tematikou tehdejšího Ruska. Je však možno konstatovat, že v případě vytváření propagandistického obrazu Sovětského svazu, byla úloha antisemitismu minimálně od přelomu let 1943 a 1944 spíše druhořadá. Židé byli sice stále uváděni jako ti, kteří v Kremlu tahají za nitky a Rudá armáda měla být pouze jimi ovládaný prostředek k ovládnutí světa, ale tato tvrzení se přeci jenom poněkud ztrácela v kontrastu s barvitým líčením bestiality sovětského vojáka.

10.4 Celkový obraz

452 Proti bolševismu. Proč bojujeme proti bolševismu. In.: Zteč, roč. III, č. 15/16 (1944), s.2

453 tamtéž

454 Proti bolševismu. Kdo je zakladatelem bolševismu? In.: Zteč, roč III, č. 18 (1944), s.2

455 Proti bolševismu. Kdo je stalin? In.: Zteč, roč. III, č. 17 (1944), s.2

456 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 388

457 Proti bolševismu . Kdo jsou vládcí bolševismu?. In.: Zteč, roč. III, č. 19 (1944), s.2

Pokud se blíže zaměříme na to, jakými způsoby byl na stránkách kuratorního časopisu „Zteč“ líčen obraz Sovětského svazu, jistíme, že v průběhu let docházelo k jeho výrazným proměnám, které měly přímou souvislost s vývojem na východní frontě.

V prvním ročníku, tedy v roce 1942, kdy se válka vyvíjela pro Německo, v porovnání s následujícími lety, ještě relativně příznivě, se můžeme setkat asi s nejméně negativním obrazem. V této době byli obyvatelé Sovětského svazu vykreslováni jako v podstatě normální lidé, nějak výrazně se nelišící od běžné evropské populace, kteří měli tu smůlu, že se narodili v zemi ovládané „bolševickou ideologií“. Například běžní Ukrajinci vycházeli z pera kuratorních pisatelů jako mírumilovní zemědělci a dělníci, toužící „osvobodit se z okovů sovětské diktatury“, z čehož také vyplýval jejich příznivý poměr k vojákům wehrmachtu. Příchod německých armád měl být oslavován, lidé se nadšeně zapojovali do obnovy své země, „germánský voják“ s sebou do těchto končin přinášel řád, klid a všeobecný rozvoj. Z textů otištěných na stránkách „Zteče“ vyplývalo, že válka není vedena vůči samotnému obyvatelstvu Sovětského svazu, ale jen a pouze proti „židobolševikům“, kteří tuto zemi dlouhodobě tyranizují a vykořisťují tím nejhorším možným způsobem. Cílem bylo přesvědčit čtenáře, že komunismus neznamená žádné sociální výdobytky, ale právě naopak zánik všeho, co dělá život životem. Sovětský svaz byl proto vykreslován jako země nezměrné bídy a chudoby, přičemž tyto teze byly dávány do kontrastu s „radostným životem práce“ v samotném Německu. Důvod byl zřejmě ten, že „... statut sovětského dělnictva „zbaveného vykořisťování“ měl v českých proletářských a intelektuálních vrstvách velkou přitažlivost.“⁴⁵⁸

Sovětský svaz byl dále líčen jako archaický, dekadentní a ekonomicky neschopný kolos na hliněných nohou, který není sto vzdorovat úderné síle třetí říše. S tím šla ruku v ruce chvástava prohlášení kuratoristů o brzkém konci války a nastolení „spravedlivého míru“. V podtextu článků byl pak cítit jakýsi odkaz na kulturní a hospodářskou nadřazenost západní civilizace.

Zlom v této propagandistické linii přišel spolu s porážkou německých vojsk u Stalingradu. Už oficiální komuniké ze třetího čísla druhého ročníku „Zteče“ s sebou přineslo mnohé změny a odstartovalo novou etapu v prezentaci Sovětského svazu a jeho občanů.

Dá se říci, že spolu se Staligramem zmizelo ze stránek „Zteče“ líčení obyvatel východní

458 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 379

Evropy jako normálních a v podstatě politováníhodných lidí. Tuto funkci utlačovaných a tyranizovaných postupně převzali především příslušníci pobaltských národů, kteří měli v letech 1940-1941 skutečně možnost poznat sovětský systém z té nejhorší stránky. Na místo toho se začal prosazovat obraz jiný, o poznání méně příznivější.

První fáze, kdy byla obyvatelstvu východních zemí připisována role nemyslicích robotů, kteří jsou přinuceni dřít do úmoru aby „židobolševici“ mohli uskutečnit svůj plán na ovládnutí světa, trvala pouze několik málo měsíců. Kuratorní redaktoři si zřejmě záhy uvědomili, že takovéto obrazy musely v době totálního nasazení vyvolávat u čtenářů mnohé nežádoucí asociace.

Na místo ní se pak v první polovině roku 1943 prosadila linie vykreslující Sověty jako krvelačné stvůry, primitivní Mongoly, atd. Tento agresivní a strach budící obraz přetrvával v podstatě beze změn až do konce války.

Od této chvíle byli čtenáři „Zteče“ doslova zaplavováni obrazy hrůzy a utrpení, které by potkaly naše země v případě porážky nacistického Německa. Frekvence takto zaměřených článků rostla spolu s tím, jak se fronta blížila k hranicím Protektorátu.⁴⁵⁹ Zatímco dosud se články zaměřené proti Sovětskému svazu nesly spíše v rovině varovného mementa, nyní se „hrozba“ obsazení našich zemí Rudou armádou stávala čím dál tím aktuálnější. Tomu odpovídala i obsahová náplň textů. Čtenáři byli strašeni vidinou deportací na nucené práce do oblasti Sibiře, obrazy krutého zacházení s obyvatelstvem obsazených zemí ze strany rudoarmějců, atd.

Líčení samotných Sovětů se pak neslo v těžko uvěřitelné rovině bizarní bestiality. Svě teze kuratorní pisatelé často podpírali výpověďmi očitých svědků postupu Rudé armády. Autor článku „Bolševismus v rukavičkách“ například takto tlumočil čtenářům svůj rozhovor s uprchlíky z pobaltských zemí na sklonku roku 1944:

„(...) „Vždyť by se vám nic nestalo, když nejste vojáky“

„To je jim jedno, voják, nevoják. My děkujeme Bohu, že jsme zachránili aspoň holý život. Majetek jsme nechali buď doma nebo na nádraží“

(...) „A mohli jste zůstat ve svých domovech?“

⁴⁵⁹ Zatímco v prvním ročníku Zteče bylo věnováno problematice Sovětského svazu všehovšudy 5 textů, což po přepočtu tvoří 0,7 článku na číslo, ve druhém ročníku se již jednalo o 26 útvarů (1,1 článku na číslo) a v roce 1944 dokonce 42 textů (1,8 článku na číslo), což oproti prvnímu ročníku znamená nárůst na plných 257%.

... „Ano, my sami utekli, jakmile jsme slyšeli, že se bolševici blíží. U nás doma totiž byli již uprchlíci z Rumunska a ti vyprávěli, co zažili po bolševické okupaci. Já sám tam nechal ženu, někde v noci se ztratila, nebo ji zastřelili. Jim je to všechno jedno. Nejdříve všechno ukradnou a pak chtějí více. Když člověk nic nemá, chytanou ho, zbíjí a brání-li se, tak ho zastřelí třeba s celou rodinou.““⁴⁶⁰

Cílem těchto silně antibolševických textů bylo zřejmě odradit protektorátní obyvatelstvo, či v tomto případě českou mládež, od sovětsko-komunistických podněcovatelů protinacistického odboje a naopak jí vštípit přesvědčení, že nemá jiné volby, nežli je účast na německém pracovní-válečném úsilí namířeném proti bolševické hrozbě.⁴⁶¹

Patrný byl taktéž postupný odklon od racionality k emocionalitě. Konkrétních informací o válečném dění postupně ubývalo a naopak se množily stereotypní obrazy Sovětů a sovětského režimu. Účelem bylo čtenáře přesvědčit, že všechno je lepší, než nadvláda bolševiků. Nikdo rozumný si z pohledu přispěvatelů „Zteče“ nemohl přát porážku Říše, která byla často spojována s hrozbou biologického zániku našeho národa. Němci již neměli bojovat ani tak za myšlenku „Nové Evropy“, jako spíše vůbec za přežití starého kontinentu, jeho tradic a kultury. I pouhý příchod velkého množství „rasově méněcenných“ z východu měl totiž znamenat naprostou katastrofu a v konečném důsledku zánik naší civilizace.

Snad ani není třeba dodávat, že celá kampaň proti Sovětskému svazu se nesla v silně antisemitském duchu. Onen imaginární „světový Žid“ měl stát za vším utrpením světa, lhostejno zda se jednalo o Sovětské rusko či „plutokratickou“ Británii či Ameriku. Dá se ostatně říci, že tato trojčlenná podoba zdémonizovaného nepřítele, tedy Židé – bolševici – plutokrati, dominovala nacistické propagandě od dob totálního nasazení, až do konce existence Třetí Říše.⁴⁶²

Čtenáři „Zteče“ samozřejmě nežili v jakémisi informačním vakuu, takže tento časopis nemohl být jejich jediným zdrojem poznání. A protože každá akce vyvolává reakci, tak propagandu neoddělitelně doprovázela kontrapropaganda. Již byla řeč o dosahu a účinnosti například londýnského vysílání a „septandy“. Tyto dva fenomény velmi výrazně

460 Bolševismus v rukavičkách. In.: Zteč, roč. III, č. 22 (1944), s. 7

461 BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 391

462 GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 11

spoluformovaly názorové klima a vědomí protektorátní společnosti.⁴⁶³ Obyvatelé Protektorátu velmi bedlivě sledovali vývoj na frontách a na základě informací, které získávali zmíněnými kanály, se český člověk postupně stával pečlivým stratégem. „(...) Na mapě zapichoval špendlíky a předvídal další pohyby vojsk. A když se Hitler ocitl v kleštích dvou front, instinkt стратега mu řekl, že se upřímně může těšit na osvobození.“⁴⁶⁴ Pokud česká mládež vyrůstala v takovémto klimatu, v prostředí, které bylo ve své většině prodchnuto nadějí na osvobození Rudou armádou, těžko pak mohla kuratorní propaganda na tomto poli zaznamenat nějaký statisticky významnější úspěch.⁴⁶⁵

463 KUKLÍK, J.: Kontrapropaganda v ilegálním tisku v letech 1939-1941. In.: Historie a vojenství, roč. XLIX, č. 1 (2000), s. 101

464 tamtéž, s. 112

465 Na těchto náladách nemohlo nic zaměnit ani to, že nacističtí pisatelé, například během líčení hrůz, které přinesl sovětský režim pobaltským národům, nemuseli příliš přehánět. Ostatně již v období první republiky prosakovaly do veřejného prostoru zprávy o hladomoru na Ukrajině, nebo o bídě sovětského člověka. Dá se říci, že „... aktivisté za Protektorátu nepřinesli do sovětské problematiky žádné objevy, které by již dříve evropská veřejnost v té či oné míře neznala anebo lépe – které by neměla možnost poznat. Jenže poznatkům o Sovětském svazu v předválečném Západě ... nepřály příznivé podmínky: čas vymezený k objektivnímu poznání byl příliš krátký a situace tam i zde zmatená, nervózní, nezralá. Starý svět procházel hospodářskými a politickými krizemi, kdežto svět rodící se na oně šestině zeměkoule neztratil ještě výhody mladosti – přinejmenším bylo lze „dětskými nemocemi“ nadějného řádu bagatelizovat všechny zlořády a páchané zločiny. Velká iluze o vykupitelích z Východu byla intenzivní, živá.“ (BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992, s. 391)

11. Protektorátní subkultury na stránkách kuratorních časopisů

V předcházejících kapitolách jsme se relativně podrobně zabývali nejprve obrazem „ideálního produktu“ kuratorní výchovy, vlastnostmi jenž ho měly zdobit a kterých se měl naopak vystříhat, spolu s analýzou obsahové náplně daných pojmů. Ideální jedinec měl být především „prostý, pracovitý, poslušný, statečný, optimistický, nesobecký a tělesně zdatný ...“, uvědomující si nadřazenost pospolitosti nad jeho individualitou a oddaný myšlenkám nacismu,⁴⁶⁶ dále jej měla zdobit taktéž dochvilnost, informovanost, (ale zase ne přílišná, protože „příliš rozjímání se pro mladé lidi, zvláště pro chlapce nehodí“⁴⁶⁷), rasová uvědomělost, měl se vyhýbat karbanu, výstřednostem v odívání i slovním projevu, poslechu nevhodné muziky, čtení nevhodné literatury, atd.

Následně jsme analyzovaly některé ze způsobů, prostřednictvím kterých mělo u mladé generace dojít ke ztotožnění se zásadami a dogmaty nacismu a vytvoření takových nástrojů k dekódování světa, jenž by nedolovaly každodenní realitu interpretovat jinak, než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií. Předestřeli jsme také některé důvody, proč se takového úsilí mnohdy mýjelo účinkem a „výchovné“ akce Kuratoria narážely na odpor i určité nepochopení jak ze strany mládeže tak dospělé populace.

Kuratoristé samozřejmě věděli, že jejich snažení v mnoha případech nepadalo zrovna na „úrodnou půdu“ a určitá část mládeže se s jejich „výchovnými“ cíli nejenom neztotožňovala, ale dokonce je přímo odmítala či alespoň více či méně okázale ignorovala. Pod povrchem „totalitních“ nároků bujely nekontrolované prostory. A jak jsme již zmínili - optikou nacionálně socialistické ideologie musela být do jisté míry každá síla stavící se proti snahám o ustavení nového řádu (pojímaného ve smyslu nejlepšího z možných) chápána jako nepřírozená, zvrácená, stavící se proti zájmu úzce pojímaného lidstva a proto vnímána ve smyslu specificky se prezentující výzvy ke zničení. Správná cesta ke „šťastné budoucnosti“ měla existovat pouze jedna a pro jakékoliv významnější odchylky, ať už ve formě aktivní opozice či pasivního odporu, nebylo v „novém řádu“ místo. Ačkoliv si požadavky reálné politiky v mnohém směru vyžádaly (především ve vztahu ke starší, produktivní generaci)

466 ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka, in: Soudobé dějiny, roč. 11, č. 1-2 (2004), s. 165.

467 Hlas mládeže - Mladí „filozofové“. In: Zteč, roč. I, č. 7 (1942), s. 2.

opuštění této zásady, propaganda, o kterou nám jde především, byla nadále využívána ke snahám o prosazení daného dogmatu. Existence jedinců, kteří víceméně odmítali přijmout závěry nacionálně socialistické ideologie, musela být proto optikou nacistických či přímo kuratorních propagandistů interpretována jako nežádoucí a nepřípustná.

Na tu část mládeže, jenž se do určité míry odmítala podřídit úsilí po budování „nového řádu“ (a v pozdější fázi války alespoň nacistickým snahám o „obranu“ Evropských hodnot před „bolševickým nebezpečím“), bylo tedy žádoucí „ukázat prstem“, vymezit se vůči ní a také ji jistým způsobem stigmatizovat. Ruku v ruce s tvorbou obrazu „ideálního“ mladistvého příslušníka protektorátní společnosti, pak šlo i konstruování jeho antipodů, tedy příkladů mladých mužů či chlapců, pro které nemělo být v „novém řádu“ místo. Přímým protikladem „správného kluka“ se na stránkách kuratorních časopisů staly jakési archetypy společenských vyvrhelů, ztělesňované členy subkultur tzv. potápek a trampů.

11.1 Potápky

Zatímco označení tramp zůstalo živé až do dnešních časů, s dekodováním významu slova „potápka“ bude mít dnešní člověk zřejmě nemalé potíže. Začneme tedy tím, že vysvětlíme, co se za daným slovem skrývá, tedy kdo nebo co vlastně byly „potápky“ a čím si vysloužili tuto přezdívku.

V časopise „Zteč“ se můžeme setkat s konstatováním, že „jsou to vlastně produkty mírového exportu jazzových tanců, máme na mysli především swing, při nichž se dobře uplatňovaly jakýmsi potápěním, od něhož pak odvodili i své označení.“⁴⁶⁸

Pojem „potápka“ je tedy autorem článku odvozován od určité taneční figury, typické pro jazzové fanoušky, což je, alespoň z části, nepochybně správný postřeh.⁴⁶⁹ Nejednalo se však

468 ŽIŽKA, J.: Útěk ze skutečnosti? In: Zteč, roč. III, č. 2 (1944), s. 1.

469 Poněkud důkladnější pozornost byla genesi tohoto pojmu věnována v roce 1941 na stránkách časopisu Naše řeč: „Při ‚svinčení‘ potápka se svou tanečnicí dělá podřepy, *potápějí se*, mizejí a zas se vynořují na jiném místě sálu. Odtud dostaly název (...) Tyto zrůdné hříčky přírody si (také – pozn PN) říkají ‚trafíci‘, nebo ‚svingaři‘, poněvadž jejich shromaždištěm je část Václavského náměstí, jíž říkají *Trafouš* (=Trafalgare Square)“ (BENEŠ, J.: Drobnosti: "Potápky" a "Potápnice". In.: Naše řeč, roč. XXV, č. 1 (1941), s. 32) Podobně se pak k této problematice vyjadřuje i jazzman Kamil Běhounek ve svých pamětech: „Divák

pouze o milovníky jazzu, ale přímo o členy spektakulární subkultury, jenž se na našem území zjevila někdy na přelomu 30. a 40. v souvislosti s tímto hudebním stylem.⁴⁷⁰ A právě okouzlení jazzem, které bylo do určité míry příznačné pro prvorepublikovou respektive protektorátní mládež, se stalo prvním z důvodů, proč byla role „společenských vyvrhelů“ přisouzena zrovna „potápkám“.

11.1.1 Jazz jako Entartete Music

Stejně jako moderní umělecké směry, byl totiž i jazz do jisté míry chápán jako projev modernismu, emancipace a demokratizace. Tento postoj rezonoval jak společnosti výmarské republiky, tak třetí říše či protektorátu a ve všech těchto státních útvarech se nový hudební proud stal výrazem nového životního stylu určité části mladé generace. Městskou mládež upoutával jazz svou věcností, civilností projevu, přehledností a schopností rychle zpracovávat a šířit různé podněty. Byl nejenom módou, ale i symbolem modernosti, pokroku. Pro mnohé mladé nadšence a především mladší intelektuální kruhy, které jazzu propadly, byl přímo součástí životního stylu a zároveň manifestem, jenž měl demonstrovat jakési protitradiční, avantgardní stanovisko.⁴⁷¹ Tato hudba v sobě spojovala kompozici s improvizací, vědomou tvorbu s nahodilostí, „evropskou racionalitu“ se „spontánností afrického kontinentu“.

Vzhledem k tomu, že jsme o nacistické ideologii a jejím vztahu k moderním uměleckým směrům pojednali již výše, není na tomto místě nutné podrobně rozebírat příčiny, proč se jazz z tohoto úhlu pohledu jevil (nejenom) kuratorním propagandistům jako nepřijatelný a odsouzeníhodný. Důvodů, které vedly k jeho odmítání jako tzv. Entartete Kunst, však bylo mnohem více. Jako další v pořadí můžeme uvést otázku „rasovou“.

Stejně jako v případě moderních uměleckých směrů, měly se totiž i u jazzu dostávat ke

shlížející z galerie na tančící množství, měl dojem, že vidí hladinu rybníka, zčeřenou vlnami. Swingaři-specialisti šli při tanci občas na několik kroků do podřepu, působilo to, jako by se v mase tančících potápěli a zase vynořovali. Říkalo se jim potápky.“ (BĚHOUNEK, K.: Má láska je jazz. Toronto 1986, s. 117)

470 Jak dále uvidíme, mezi pouhým „fanouškem“ a „příslušníkem subkultury“ je možno vysledovat určitý rozdíl a spojování těchto dvou označení může v rámci analýzy tohoto fenoménu vést k jistým nepřesnostem.

471 POČAROVSKÝ, P.: Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava. DP – fakulta sociálních věd, Praha 2000, vedoucí Alena Mříšková, s. 50-51

slovu nikoliv inspirační proudy spojené „s nevyschlými zřídly oné síly, z nichž rostly arijské národy i jejich duchovní práce,“⁴⁷² ale naopak „zvrácený“ vkus Židů a především „méněcenných“ černocho. To, že byl jazz v rámci nacistické propagandy interpretován jako černá (či v podání kuratorních tiskovin „negerská“) hudba, mělo do určité míry svůj reálný základ, neboť navzdory tomu, že jeho neoddělitelnou součástí byla melodie, harmonie a forma evropského původu, rozhodujícím elementem se stal rytmus afrického typu. Jazzu se tak skrze propagandistické texty dostávalo „nálepky“ hudby „árijskému“ posluchači vzdálené, nepřirozené, odporné a esteticky méněcenné ve srovnání s německou vznešenou kulturou.⁴⁷³ Za „hudební manifestaci árijské podstaty“ byl prohlašován Wagner, Mozart či Beethoven, zatímco jazzu se dostalo označení kulturní zbraně černocho a židů.⁴⁷⁴ Konstrukce spojení mezi „rasově méněcennými“ černochoy a židy, nepředstavovala pro nacistické propagandisty složitý úkol, neboť mnozí Židé byli nejenom zdatnými „jazzmany“ a skladateli, ale také uznávanými managery a agenty.⁴⁷⁵

Třetím důvodem, proč se jazz stal v rámci nacistické propagandy hudbou nepřijatelnou a zvrácenou, bylo jeho určité spojení (či spíše spojování) s levicovou avantgardou, která se jako první přihlásila k novým rytmům a přijala je za své. Nový hudební směr byl proto taktéž interpretován jako jeden z projevů nenáviděného „kulturbolševismu“.⁴⁷⁶

Je třeba dodat, že určitá ostrakizace a odmítání jazzu nebylo výhradně doménou nacistů. Jistého odsouzení se mu z některých společenských kruhů dostalo i ve státech, které bychom z dnešního hlediska mohli nazvat svobodnými a demokratickými. V rámci výmarské republiky se pak jazz, ať už z důvodů politických nebo jiných, stal pro tehdejší konzervativní opozici symbolem kulturního úpadku.⁴⁷⁷

472 Poslání kultury u mládeže. In.: Zteč, roč. I, č. 1 (1942), s. 5.

473 Už jenom proto, že „... Žid nebo černocho chápou umění zcela jinak než evropský člověk.“ (VANĚK, Z.: Umění musí sloužit. In.: Zteč, roč. I, č. 4 (1942), s. 4)

474 POČAROVSKÝ, P.: Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava. DP – fakulta sociálních věd, Praha 2000, vedoucí Alena Míšková, s. 33

475 tamtéž, s. 18

476 V našem prostředí byl pak jazz navíc spojován s „Osvobozeným divadlem“, které se ve třicátých letech stalo doslova hláskou troubou černé muziky, ale také ostře protinacistické satiry, jenž byla součástí velkého množství děl autorské dvojice V+W.

477 Nacisté později označili za „duchovní vůdce“ Výmarské kultury „Negry, břišní tanečnický, zpěváky v bordelech“ (POČAROVSKÝ, P.: Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava. DP –

Faktem však zůstává, že z hlediska nacionálně socialistické ideologie byl tento hudební styl něčím zvráceným a odsouzením hodným.⁴⁷⁸ Část protektorátní mládeže jej přesto milovala a ve válečných letech se pro ni stal základem při vytváření iluze, ne-li přímo fyzického pocitu svobody.⁴⁷⁹ V rámci amatérských big-bandů i subkultury „potápek“ byly vytvářeny prostory, jenž stály mimo dosah kontroly nacistů a skýtalý možnost úniku z neutěšeného světa každodenní reality. Díky tomu, že byl jazz vystaven četným útokům ze strany nacistických propagandistů, stal se pro mnohé mladistvé nejenom součástí klasického generačního protestu, ale získal také i punc protinacistického postoje.

Z těchto důvodů muselo Kuratorium, jako organizace zabývající se výchovou mládeže, takřkajíc „vyrazit dob boje“ proti fanouškům tohoto hudebního stylu. Propagandistická strategie byla jak na stránkách „Zteče“, tak „Správného kluka“ a „Dívčího světa“ v podstatě shodná. Příspěvatelé daných periodik ve svých textech spojovali poslech jazzové hudby téměř výhradně se subkulturou „potápek“, jejíž příslušníky vykreslovali jako lidi hloupé a zkažené, kteří nemohou v reálném životě ničeho dosáhnout, dále jako politováníhodné osoby toužící po pozornosti a společenské vyvrhele. Cílem těchto obrazů bylo v očích čtenářů propojit jazz s určitými negativními vlastnostmi, jeho fanoušky zesměšnit, stigmatizovat.⁴⁸⁰

11.1.2 Distinktivní znaky „potápek“ a kuratorní propaganda

fakulta sociálních věd, Praha 2000, vedoucí Alena Míšková, s. 19)

478 Přesto, jak jsme již zmínili, byl tento aspekt v rovině praktické politiky nacisty z nejrůznějších důvodů často ignorován.

479 DEMETZ, P.: Prague in danger. New York 2008, s. 108

480 Jde vlastně o jeden ze dvou běžných postupů, jejichž prostřednictvím se společnosti vyrovnávají se spektakulárními subkulturami a vůbec novinkami, jenž se zdají narušovat stávající řád, konkrétně o tzv. „ideologickou formu“, jenž v sobě zahrnuje právě jakési nálepkování daného směru ve smyslu něčeho nepřirozeného či přímo deviantního. (bliže Dick Hebdige: Subculture - The meaning of style (1979). In.: The subculture reader, New York 1997, s. 122)

Ve výmarské republice byl některými společenskými kruhy jazz spojován například se sexuální nenasytostí, Židé měli hrát jazz jen za tím účelem, aby mohli svádět a zkazit německé ženy, atd. (POČAROVSKÝ, P.: Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava. DP – fakulta sociálních věd, Praha 2000, vedoucí Alena Míšková, s. 18; 29)

A je třeba říci, že právě zesměšňování a karikování některých aspektů subkultury „potápek“ bylo pro kuratorní propagandisty snadnou záležitostí. Mezi distinktivními znaky této subkultury totiž náležel i extravagantní způsob oblékání, který by byl zřejmě schopen budit rozruch i dnes a v zglajchšaltovaném protektorátu musel doslova bít do očí.⁴⁸¹ V tom můžeme spatřovat druhý důvod, proč byla této mládežnické skupině přisouzena v rámci kuratorní propagandy role jakýchsi opovržených sociálních vyvrhelů.

„Potápky“ si pokrývaly hlavu zvláště tvarovaným, vpředu vysokým a vzadu velmi nízkým kloboukem se širokou střechou, kterému říkali „borzalino“ nebo „tatra, model 25“.⁴⁸² Nikoliv však podle automobilu, ale hory ze slovenského národního znaku, kterou klobouk svým tvarem připomínal.⁴⁸³ Dále bylo součástí jejich „uniformy“ dlouhé sako po kolena a kotníky odhalující krátké kalhoty zvané „šťaldy“,⁴⁸⁴ z pod kterých vykukovaly nápadně barevné a vzorované ponožky.⁴⁸⁵ Zajímavá byla také „potápkovská“ obuv, tzv. „maďarky“, tedy těžké kožené polobotky na 3-5 centimetrů vysokých podrážkách, nazývaných pro jejich žlutobílou barvu „sádla“. „Ti nejpravověrnější (a nejmovitější) měli do podpatků zamontované i malé žárovčky, propojené na baterii, ukrytou v kapse. Když se v kapse zmáčkla vypínač, fungovaly jako blinkry: zatáčí doleva nebo doprava.“⁴⁸⁶ Místo kravaty posloužila tkanička od bot⁴⁸⁷ a celý zjev pak často doplňoval úzký knírek ala Clark Gable.⁴⁸⁸ Posledním z vnějších znaků „potápek“ byly delší vlasy zpevněné brilantinou a vzadu podtáčené kulmou. Tento účes údajně odkoukaly z „...vyobrazení jedné z největších autorit národního písemnictví

481 Onen módní styl byl „potápkami“ převážně okoukán z amerických filmů a následně obohacen o některá česká specifika. (KOURA, P.: Hákový kříž kontra potápky a bedly. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 2. Plzeň 2006, s. 69)

482 BENEŠ, J.: Drobnosti: "Potápky" a "Potápnice". In.: Naše řeč, roč. XXV, č. 1 (1941), s. 32

483 Toho se docílilo namočením a následným „vymodelováním“ obyčejného klobouku.

484 BENEŠ, J.: Drobnosti: "Potápky" a "Potápnice". In.: Naše řeč, roč. XXV, č. 1 (1941), s. 32

485 HLAVÁČKOVÁ, K.: Česká móda 1940/1970 – Zrcadlo doby. Praha 2000, s. 20

Tento detail v podobě nápadně vzorovaných ponožek, stál zřejmě za dalším označením „potápek“, jimž se někdy přezdívalo „šťáříšci“.

486 DORUŽKA LUBOMÍR: Panoráma paměti. Praha 1997, s. 63

487 ŽIŽKA, J.: Útěk ze skutečnosti?. In: Zteč, roč. III, č. 2 (1944), s. 1

488 HLAVÁČKOVÁ, K.: Česká móda 1940/1970 – Zrcadlo doby. Praha 2000, s. 20

Z tohoto doplňku bylo pak odvozeno další označení pro mladé swingaře - „gejbílci“. (KOURA, P.: Hákový kříž kontra potápky a bedly. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 2. Plzeň 2006, s. 68-69)

– Karla Havlíčka Borovského, a nazýval se tudíž „havel“⁴⁸⁹ Tento způsob oblékání měl svůj předobraz v podobných uskupeních převážně mladých lidí, která se objevila přibližně ve stejné době v Americe (tzv. zooties či zootsuits) a Francii (tzv. zazou).⁴⁹⁰

Charakteristický byl také specifický způsob mluvy, jakýsi „potápkovský“ slang, který ve svých dílech zaznamenal Josef Škvorecký, jenž byl také protektorátním „jazzmanem“. Některými výrazy se dokonce roku 1941 zabýval časopis „Naše řeč“: „Potápka se na zábavě neotrávil, ale „sťal“, něco neočekávaného nebo ostuda je „nátěr“; něco ho netěší, nýbrž on to „baští“ neb „žere“; nezajde někam, ale „píchne“, nedělá darebáctví, ale „vodváže se“; (...) stokoruna slove v řeči potápkovské „kilo“; potápka se nesnižuje, ale „natírá se“.⁴⁹¹

Jak vidno, témat k parodování a zesměšňování se kuratorním propagandistům nabízelo více než dost. Na stránkách „Zteče“, „Správného kluka“ i „Dívčího světa“ pisatelé útočili na dlouhé vlasy „potápek“,⁴⁹² mladé chlapce nosící klobouky⁴⁹³ či vousy,⁴⁹⁴ šaty příslušníků této

489 tamtéž, s. 69

490 Pojem zooties, či zootsuits se v Americe na konci třicátých let vztahoval na černé mladíky z New Yorkského Harlemu. První, co na nich zřejmě každého pozorovatele upoutalo, bylo i na dnešní dobu poněkud extravagantní odění. Tímto způsobem se chtěli vymezit vůči většinové populaci a ukázat bílým, že i oni jsou schopni dobrat se úspěchu a majetku. Tento styl oblékání se pak s několika úpravami brzy stal velmi populární. Kromě jazzových zpěváků neunikly této nové módě ani hvězdy stříbrného plátna. Spolu s nimi se pak tento fenomén dostal i na starý kontinent a dal tam vzniknout jak Francouzským zazou, tak našim potápkám.

Dominantou kostýmu amerických zooties se stal velmi široký klobouk vysoký až patnáct centimetrů, s pérem a nápadnou krempou, tlustý řetěz z kočičího zlata doplňující široké, ke kotníkům se prudce zužující kalhoty, dvoubarevné boty a barevné vesty. Tento úbor pak ještě doplňovalo široké, po kolena sahající sako. Bílí zooties, kteří z tohoto vzoru vycházeli, pak citelně ubrali na barevnosti a libovali si především v nadměrných velikostech. (viz. obrazová příloha)

Jak již bylo řečeno výše, do Evropy se tato móda dostala přes Francii, v kde se v ní shlédli tzv. zazou. Ti už byli našim potápkám mnohem podobnější. Nosili úzké kalhoty po kotníky odhalující barevné ponožky, prostorná saka, úzké kravaty a z pod klobouku se ji drala mohutná kštice nabílených vlasů.

(MÁCHALOVÁ, J.: Móda 20.století. Praha 2003, s. 165-168)

491 BENEŠ, J.: Drobnosti: "Potápky" a "Potápnice". In.: Naše řeč, roč. XXV, č. 1 (1941), s. 32

492 „V poslední době rozmohl se mezi některými našimi hochy zvyk nositi dlouhé vlasy. Toužíte snad, hoši, přiblížit se aspoň v něčem ženám? Či máte snad jiné důvody? Nechápeme vás. Musíte uznat, že dlouhé vlasy, které se na hlavě paří a zapáchají, nejsou okrasou, nýbrž hnojištěm, které vám krásy nepřidá, ani nijak neprospěje.“ (Dlouhé vlasy - krátký rozum?. In.: Zteč, roč. II, č. 1 (1943), s. 2)

493 „Pokud se týče pokrývek hlavy, myslím, že by se u hochy do 16 neměla objevit věc chvalně známá:

subkultury měly být zašlé špínou,⁴⁹⁵ byla parodována „potápkovská mluva“,⁴⁹⁶ atd.

Z našeho pohledu je však důležitější spojení, vedené mezi posluchači jazzu a negativními vlastnostmi, jenž pro ně měly být charakteristické. Časopis Zteč například informoval své čtenáře o tom, že „potápka“ „...neuznává autoritu učitelů a profesorů. Úkoly píše zásadně ve škole. Nesmírně kouří. Jeho oblíbeným místem je temná světnice, jejíž stěny jsou obvykle natřeny páchnoucí černou hmotou. Nemá zájem o učebnice, ale jeho zájem o nějaký pracovní obor se rovněž rovná nule. Rád se potuluje po ulicích bez cíle. Na rušných místech vnitřního města tvoří hloučky, které vzbuzují pozornost občanů spěchajících za prací. Bývá častým návštěvníkem tanečních místností. O dívky ... mívá značný zájem. Nedovede je však ničím jiným zabavit než prázdnými slovy. Myslí, že je hrdinstvím, když se protiví rodičům a škole. Maturuje s prospěchem průměrným, někdy i slabším. Když vstoupí do života, opustí ho pravidelně jeho divokost. Ukáže se však, že celou svoji energii věnoval pouze boření, neumí budovat. A protože jeho vysvědčení není valné a práce nepřesahuje průměr ... životního úspěchu se takovíto uklidnění poděsové dopravují málokdy“.⁴⁹⁷

Zatímco parodování a zesměšňování některých distinktivních znaků „potápkovské“ subkultury mělo svůj reálný předobraz, takovéto obrazy mladých lidí, jejichž „... oblíbeným místem je temná světnice, jejíž stěny jsou obvykle natřeny páchnoucí černou hmotou“, byly již čistou fikcí. Podobný postup byl však běžnou praxí (nejenom) nacistických propagandistů, jejichž umění spočívalo v tom, že „...ve zvoleném výmyslu s patřičným zkreslením“ použili

klobouk. To je, prosím, vyloženě část oděvu dospělých. Chlapec ať si má svoji rádiovku, nehet, čepici se štítkem, čepičku s ‚anténou‘ nebo kříž.“ (Jak se máš oblékat. In.: Správný kluk, roč. III, č. 3 (1945), s. 8)

494 „Svůj směšný zevnějšek doplnili naši hrdinové (míněno „potápky“ - pozn. PN) v poslední době jakýmsi řídkým strniskem, které vyhlíží tím komičtější, že jde obvykle o první vous.“ (ŽIŽKA, J.: Útěk ze skutečnosti?. In.: Zteč, roč. III, č. 2 (1944), s. 1)

495 tamtéž

496 „Takový se vydařil mládeneček u nás v ulici. Bolno pohledět. (...) Omladina ... byla tímto mládencem nadšena, tiše ho obdivovala a pokorně se mu kořila.

‘No né,‘ pravila tato část mládeže, ‘ten se volepil, podívej se na to, to je vodvaz. Pocem, to holt je kalibr, toho baštím.‘ (...) ‘Ksicht prima, sekáčskej, háro baštovní, havla orig, vohoz bezva, korkáky jedna báseň, zkrátka volepenej jak se patří’“ (PRÝT, V.: Konec jednoho potápky. In.: Dívčí svět, roč. II, č. 2 (1944), s. 6)

497 Primus nebo potápka. In.: Zteč, roč. I, č. 5 (1942), s. 7

„...prvky reality, ověřitelné zkušenosti.“⁴⁹⁸ Tímto způsobem bylo „potápkám“ přisouzeno pohrdání autoritami, lenost, hloupost, nezřízená divokost a vůbec celková zbytečnost.⁴⁹⁹ Mládež měla být prostřednictvím těchto obrazů jedna zbavena snahy o participaci na tomto hnutí, jednak odrazena od poslechu „zvrácené“ jazzové hudby. Hlavně však byly tyto konstrukce společenských vyvrhelů dávány do kontrastu s obrazy „správných kluků“, kteří prožívají dobrodružný, smysluplný a záviděníhodný život v Kuratoriu, které se stará o jejich výchovu v pravé, schopné a všude vážené muže. Existence takovéto organizace měla být pro mladou generaci velkou výhrou a zcela novou příležitostí, neboť prvorepublikový systém se o ni údajně postarat nedovedl. Produktem tohoto období „anarchie ve výchově mládeže“, se stali na stránkách kuratorních časopisů právě „potápky“ a jim podobné „hříčky přírody“.

Dostáváme se tedy ke druhé rovině nacistické propagandy spojené s touto subkulturou. Jejím cílem nebyla pouhá stigmatizace fanoušků jazzu, ale také útok na předešlé liberálně demokratické státní zřízení, které mělo v otázce výchovy mladé generace tragicky zklamat. V opozici vůči němu pak stál obraz nacistického státu jako systému, kde mládež do jisté míry zaujímá přední pozici co se týče zájmu autorit, především jako skupina, jenž má v budoucnu vybudovat nový, lepší a spravedlivější řád.

„Potápkovství“ nebylo pro nacisty určitou hrozbou z toho důvodu, že by členové této subkultury smýšleli primárně „protiněmecky“ či houfně vstupovali do odboje. Jakkoliv jsme řekli, že poslech jazzu mohl být chápán jako výraz určité formy protinacistického postoje, v případě „potápek“ se jednalo o hnutí zcela nepolitické.⁵⁰⁰ Nebezpečí, jenž pro nacisty pramenilo z existence této subkultury bylo, že poskytovala alternativu k „jedinému správnému“ způsobu osmyslňování světa. Krédem „potápek“ bylo správně „bláznit“, být nad věcí a pozorovat okolí s náležitým nadhledem,⁵⁰¹ nikoliv se zapojovat do budování „nového

498 ARENTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996, s. 449

499 Zajímavé je, že tento soubor vlastností byl (a stále je) přisuzován členům většiny subkultur – poválečným „páskům“, následně „máničkám“, „pankáčům“ a v dnešní době pak například „technařům“ či „squatterům“.

500 V systému, kde je dominantní politickou silou skupina či skupiny lidí zaštiťujících se ideologií s určitými „totalitními“ nároky, je totiž možno v podstatě každé jednání, které se odchyluje od z hora vytyčené linie interpretovat jako určitou formu odporu. Jestliže je například direktivně vyhlášen „ostrý kurz v boji proti nadměrné konzumaci alkoholu“, je možné i zpití se do němoty vykládat jako svého druhu „boj proti režimu“.

501 DORŮŽKA L.: Panoráma paměti. Praha 1997, s. 62

řádu“a napínat všechny síly pro vítězství říše. Jestliže Kuratorimu dostalo do vínku úkol zajistit, aby u mladé protektorátní generace došlo ke zvnitřnění takových sad nástrojů k dekódování světa, jenž by nedovolovaly každodenní realitu interpretovat jinak než v souladu s myšlenkami nacionálního socialismu, musely „potápky“ jako síla stavící se proti tomuto záměru zmizet z protektorátní společnosti.

Prostředkem k dosažení takového cíle se stala jednak patřičně vedená propaganda zesměšňující a stigmatizující danou subkulturu, jednak zásahy poněkud tvrdšího ražení. „Potápkám“ byly stříhány „nevkusné havly“,⁵⁰² generální referent Kuratoria František Teuner se dokonce nabízel, „...že se obleče do uniformy ... a v doprovodu protektorátní policie je půjde na Václavák pozatýkat.“⁵⁰³

Přesto však nedosáhlo protektorátní tažení vůči vyznavačům jazzu takových rozměrů, jako v jiných zemích okupované Evropy.⁵⁰⁴ Důvody je zřejmě možné najít v rovině požadavků praktické politiky, která se v tomto směru opět poněkud rozcházela s dogmaty nacionálně socialistické ideologie. Protektorát měl být totiž oázou klidu a ekonomického zázemí a jakékoliv nepokoje, které by v případě masového zatýkání mladistvých mohly nastat, nebyly žádoucí.⁵⁰⁵

11.2 Trampové

502 Tisková služba české mládeže, roč. II, č. 15 (1945), s. 1 n.

503 Zatčené „potápky“ chtěl Teuner potrestat peněžitou pokutou a nasazením na práci do Německa. Záměr se mu však pro neochotu policie nepodařilo uskutečnit. (RENNER, E.: František Teuner. Od kritiky demokracie k fašismu a kolaboraci. In.: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Benešov 2000, s.162-163)

504 Odhaduje se, že během let 1942-44 bylo v koncentračních táborech internováno čtyřicet až sedmdesát mužských a ženských německých příslušníků podobné subkultury „Swings“ se statusem politických vězňů, přičemž se mezi nimi nacházeli i nezletilí. (POČAROVSKÝ, P.: Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava DP – fakulta sociálních věd, Praha 2000, vedoucí Alena Míšková, s. 47)

505 KOURA, P.: Hákový kříž kontra potápky a bedly. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 2. Plzeň 2006, s. 73

11.2.1 Vznik a vývoj tramského hnutí

Na rozdíl od jazzové subkultury „potápek“, která byla jen jednou z variant širokého mezinárodního hnutí,⁵⁰⁶ se tramping stal ryze českým fenoménem. Jeho počátky můžeme hledat již v době před první světovou válkou hlavně v souvislosti s pokračující industrializací a urbanizací. Mladí lidé, převážně z dělnického prostředí, jenž byli do jisté míry „otrávení“ nudným městským životem a starostmi při práci v továrnách, hledali únik ze společnosti dospělých, sešňěrované starými normami.⁵⁰⁷ Často pod vlivem četby románů Jacka Londona, Ernesta Setona či Karla Maye vyrazili proto o sobotách na výlety do přírody, kde přespali pod hvězdami a aby se druhý den k večeru opět navrátili do svých domovů.

Vznik skautingu⁵⁰⁸ a existence jiných mládežnických organizací nemohl rozvoj tohoto svérázného hnutí mládeže příliš ohrozit - „Sokol byl drahý, Skaut příliš organizovaný a Svaz dělnické tělovýchovné jednoty (DTJ) prožíval krizi.“⁵⁰⁹

Skutečnou „módou“ se však tramping stal až po vzniku samostatného Československa. „Přišel rok 1919 a s ním i filmy z Divokého západu. Jedním z prvních bylo Červené Eso. EPOCHOVÝ seriál úplně otrásl duši tramských pionýrů, jimž se jinak neříkalo než ‚divocí skauti‘, aby plni nadšení ... přijali romantiku, která se jim takto nabízela. (...) začal pravý tah

506 Jak jsme již zmínili, podobné subkultury existovaly v Americe jako tzv. Zoot Suiters (blíže WHITE, S. – WHITE, G.: Suit man from the suit land. In.: Subcultures : critical concepts in media and cultural studies. Volume 1: Subcultural histories. London 2007, s. 251-261) a Francii, kde jim náleželo označení Zazou

(JACKSON, J.: Francie v temných letech 1940-1944. Praha 2006, s. 336-337)

V Sovětském svazu byli příslušníci této subkultury nazývaní stiliagi (blíže STARR, F.: Red & Hot. The Fate of Jazz in the Soviet Union 1917-1980. New York/Oxford 1983, s. 235- 260)

V Rakousku Schlurfs (blíže TANTNER, A.: „Schlurfs“: Annäherungen an einen subkulturellen Stil Wiener Arbeiterjugendlicher. Morrisville 2007)

V Německu Swing-Heinies (POČAROVSKÝ, P.: Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava DP – fakulta sociálních věd, Praha 2000, vedoucí Alena Míšková, s. 36)

A jazzová mánie se nevyhnula ani pro nás tak exotické zemi jako je Japonsko (blíže ATKIN, E.: Talkin´ jazz: music, modernism, and interwar Japan´s culture wars. In.: Subcultures : critical concepts in media and cultural studies. Volume 3: Subcultures and music. London 2007, s. 73-110)

507 BERKA, M.: Posázavský pacifik. Praha 1991, s. 96

508 Skauting byl u nás založen roku 1911 B.Svojsíkem. (ZAPLETALOVÁ, V.: Chatařství. Brno 2007, s. 23

509 BERKA, M.: Posázavský pacifik. Praha 1991, s. 96

na „Divoký západ“!⁵¹⁰ Nosilo se cowboyské oblečení, tábořilo se, Vltava se stala Velkou řekou. „Nikde na světě nebylo tolik šerifů jako v letech 1919-20 v Čechách“⁵¹¹ a jak vtipně dodává Miroslav Berka, nikde se také „...v různých továrnách a dílnách asi neztrácelo tolik mosazného plechu“.⁵¹² Přespávání pod hvězdami nyní nahradilo skutečné stanování. Rokem 1919 byla odstartována tzv. doba „kovbojská“, která trvala až do roku 1927, kdy byla vystřídána érou „kanadskou“.⁵¹³

Teprve tehdy se stal tramping z pouhé „módy“ skutečně masovou záležitostí. Vznikaly obchody specializované na prodej tábornických doplňků, tiskly se první trampské časopisy, byly budovány chatové osady. Toulání krajem se tak postupně omezovalo a ustupovalo stabilizované rekreaci. „Kanadská“ éra měla však ještě jednu podstatnou charakteristiku, neboť do osad a stanů tehdy vstoupila věc dosud neznámá – politika. Na tom měl svůj podíl především časopis „Tramp“, který začal vycházet roku 1929 a byl tribunou a zároveň určitým jednotícím prvkem tohoto masového hnutí mládeže.⁵¹⁴ Články, otiskované na jeho stránkách, byly údajně často silně levicového zaměření, což sice mohlo na jednu stranu relativně dobře vyjadřovat postoje velké části participantů trampingu, kteří se rekrutovali převážně z dělnického prostředí, ale na stranu druhou také přitahovalo pozornost centrálních úřadů. K tomuto nechtěnému zájmu určitě přispěla i velká popularita daného hnutí – trampové byli nyní více na očích a stejně jako velká většina podobných subkultur, vzbuzovali určitou nelibost ze strany konzervativní části populace.

Vše nakonec vyústilo až ve vydání tzv. „Kubátova výnosu“,⁵¹⁵ kterým se zakazovalo společné táboření osob opačného pohlaví.⁵¹⁶ Začalo tak krušné období sobotních policejních

510 KÁRNÍK Z.: České země v éře První republiky. Díl I. (1918-1929). Praha 2003, s. 547

511 HURIKÁN, B.: Dějiny trampingu, Praha 1990, s. 19.

512 BERKA, M.: Posázavský pacifik. Praha 1991, s. 105

513 ZAPLETALOVÁ, V.: Chatařství. Brno 2007, s. 24

514 BERKA, M.: Posázavský pacifik. Praha 1991, s. 108

515 Hugo Kubát byl tehdejším zemským policejním ředitelem

516 Přesněji řečeno výnos zakazoval „Všeliké nepřístojné jednání nebo chování na místech veřejných, nebo veřejně přístupných, kterým se ruší neb ohrožuje veřejný pořádek, klid, bezpečnost, dobrý mrav nebo slušnost nebo se vzbuzuje veřejné pohoršení zejména:
společné táboření osob různého pohlaví v přírodě i ve stanech chatách a srubech – vyjímaje táboření rodinné -, pobíhání v nedostatečném úboru zvláště v úboru koupacím mimo obvod vykázaných koupališť, zpívání popěvek obsahující nemravného.“ (WAIC, M. – KÖSSL, J.: Český tramping 1918 – 1945, Praha 1992, s. 52)

výprav do osad a táborů, kdy byli mladí lidé odmítající se podřídit úřední moci pokutováni a jinak šikanováni venkovskými soudy. Zrušení „Kubátova výnosu“ dosáhli trampové po těžkých bojích až v květnu roku 1935.⁵¹⁷

11.2.2 Kuratorní propaganda a tramping

Zdá se, že existence tramského hnutí pro kuratoristy představovala do určité míry ještě o něco větší nebezpečí, než spektakulární subkultura „potápek“. První důvod může spatřovat v tom, že zatímco „potápky“ byly hnutím apolitickým, mezi trampy převládala levicová či dokonce komunistická orientace.⁵¹⁸ Spolu s tím šlo ruku v ruce i odmítání takových ideologií, jakými byly fašismus či nacismus. V dobách španělské občanské války pak mnozí trampové dokonce vstupovali do mezinárodních dobrovolnických brigád.⁵¹⁹ O prokomunistické či prosovětské orientaci mnohých trampů svědčí mimo jiné i policejní příkaz k zahájení zatýkací akce „Gittern“, který vysloveně nařizuje pátrat po odpůrcích nacistů též ve víkendových střediscích a tramských chatách.⁵²⁰

Druhý důvod, proč muselo být existence tramského hnutí kuratoristy interpretována jako nepřijatelná hrozba, byl podobný jako v případě „potápek“, tedy že poskytovalo alternativu k „jedinému správnému“ způsobu osmyslňování světa. Tato alternativa navíc nebyla, alespoň co se některých aspektů týče, diametrálně odlišná od toho, na co byl v oficiálních výstupech kladen důraz v Kuratoriu. Zatímco „potápky“ kouřily, chodily do tančíren a vináren, integrální

517 BERKA, M.: Posázavský pacifik. Praha 1991, s. 109

518 tamtéž, s. 108

519 Těmito jednotkami postupně prošlo asi 50 000 mužů z 54 různých zemí. Čechů (tedy nikoli Čechoslováků) bylo téměř 900 a asi polovinu z nich tvořili právě trampové. Českými dobrovolníky byly vytvořeny velmi úspěšné jednotky, jako například kulometná rota Jana Žižky z Trocnova, či prapory „Masaryk“ a „Divisionario“, ale jejich hlavním úkolem bylo vedení guerilové války v týlu nepřítele. 400 z nich se už domů nikdy nevrátilo. Motivy dobrovolníků, kteří šli do Španělska byly různé. Protože jejich cestu organizovali především komunisté a jiné levicové strany, převládaly logicky motivy politické. (MAREK J.: Příběhy starý battledressů. Cheb 2001, s. 7-8)

520 KSČ proti nacismu. KSČ v dokumentech nacistických bezpečnostních a zpravodajských orgánů. Praha 1971, s. 30

součástí trampingu byl pobyt v přírodě a především sport, tedy aktivita, která měla dle nacistů přimět protektorátní mládež k aktivní participaci na kuratorním dění. Bylo tedy nezbytné, aby se kuratoristé vůči této subkultuře nějakým způsobem vymezili a pokusili se její členy, stejně jako v případě potápek, v očích mladé generace pokud možno zesměšnit, stigmatizovat.

V propagandistickém útoku vedeném proti trampskému hnutí můžeme vyzorovat několik rovin. K identifikaci některých z nich nám může opět posloužit článek Jana Žižky „Útěk ze skutečnosti“: „.... přísná a vážná doba války zbavuje společnost nezdravých zjevů. (...) Bylo to například tak zvané trampovství s bizarní a zvrácenou oblibou v exotičnosti, která se tak cize vyjímal v našem prostředí, hrubost smýšlení a projevu, které si našly tribunu v několika časopisech, (...) sentimentalita a pokažený vkus písní, shon za originalitou, (...) některé výstřednosti v obleku, které se po případě stávaly, i když jaksí výlučným, přece hromadnějším zjevem, a podobně.“⁵²¹

Podobně jako v případě „potápek“, zde tedy můžeme vysledovat určitou snahu ironizovat specifický způsob oblékání spjatý s touto subkulturou. Propagandistický útok však nebyl veden s takovou razancí, o čemž svědčí i kvantitativní výčet textů, zabírajících se touto problematikou. Důvod je možno spatřovat v tom, že zatímco „potápkovská uniforma“ mohla být, alespoň v Praze, k vidění prakticky neustále a běžný čtenář kuratorních tiskovin s ní tak mohl pravděpodobně přijít do styku, trampové nestavěli své „kostýmy“ na obdiv v prostorách Václavského náměstí, ale schovávali si je buď na cestu do přírody nebo až přímo do svých osad.⁵²² Navíc bylo zřejmé, že pro trampy je stylizace do rolí šerifů a kovbojů pouhá hra, zatímco mnohé „potápky“ se zdály brát svou image smrtelně vážně.

Dále můžeme v citovaném článku narazit na zmínku o „hrubost smýšlení a projevu, které si našly tribunu v několika časopisech“. Zde měl autor patrně na mysli za první republiky, protektorátu, ale i mnohem později populární sešitové romány s tematikou divokého západu,

521 ŽIŽKA, J.: Útěk ze skutečnosti?. In: Zteč, roč. III, č. 2 (1944), s. 1.

522 „Na procházce lesem, někde za Závistí, nebo u Řevnic potkali jste často kluka nebo výrostka, oblečeného jako na divokém západě (...) Je pravda, že cowboyové i gaučové jsou chlapci malební - cowboyové nosí na ochranu proti bodlinám arizonských kaktusů při jízdě na koni na kalhotách zvláštní ochranné pokrývky z dlouhovlnné kůže ovcí (chlupy navrch) - ale bylo trochu groteskní, když jednou před lety na mne vylezl takový ‘cowboy’ - ve skutečnosti patrně asi šestnáctiletý zámečnický učeďník s takovými huňatými kalhotami v Řevnicích a ještě - z hříbkového mlází!“ (OBENBERGER: O cowboyích a gaučích. In: Zteč, roč. III, č. 4 (1944), s. 3)

tedy Rodokaps, Rozruch a další podobné tiskoviny. Opojení mládeže literaturou tohoto typu bylo vysvětlováno nedostatkem dobrodružné četby, která by z uměleckého hlediska splňovala i ta nejpřísnější kritéria, přesto však zůstávala záživnou a samozřejmě i ideologicky nezávadnou. Konzumenti sešitových románů byli pak vykreslováni jako lidé nepříliš inteligentní, toužící po „úniku ze skutečnosti“ a opájející se falešnou sentimentalitou, v protikladu ke „správným klukům“, kteří prožívají skutečná dobrodružství v hodinách povinné služby.⁵²³ Můžeme zde tedy opět vypořádat pokus stigmatizaci členů této subkultury prostřednictvím spojení s určitými negativními vlastnostmi, v tomto případě hloupostí, hrubosti smýšlení i projevu a konečně „falešné sentimentality“.

Poslední jmenovaná vlastnost pak byla na stránkách kuratorních tiskovin často dávána do souvislosti s trampskou písní, která se mezi určitou částí mládeže těšila nebyvalé popularitě.⁵²⁴ Jako alternativa k trampským „songs“ měly posloužit především písně lidové,

523 Vykořenit „závadný“ druh literatury v podobě Rodokapsů a Rozruchů se pokusilo samotné Kuratorium, které v letech 1943-1944 vydávalo prostřednictvím nakladatelství Orbis překladovou řadu povídkových sešitů s válečnou tematikou od německých spisovatelů a frontových reportérů, jenž nesla název „Knihovna pro mládež“ (JANÁČEK, P.: Literární brak – Operace vyloučení, operace nahrazení 1938-1951. Brno 2004, s. 124)

O tomto počínu byli čtenáři kuratorních tiskovin patřičně informováni: „... občas uvažuji se svými kamarády ... co se nám na těch mayovkách, buffalobilkách, tomsharkovkách a konečně i Rodokapsech líbilo. (...) A kdybychom byli dostali místo těch knížek, lákajících nás cizokrajnou krásou a neznámými kroji něco jiného, vyzvedující krátkými slovy a dobrodružně tyto ideály pravého mužství, nebyli bychom se sháněli po těchto sešitech, které nám naši rodiče i učitelé vyčítali. Ovšem nato dát naší touze něco hodnotnějšího a trvalejšího - nebo pod vlivem židovských obchodníků - nepřišel a nechtěl přijít nikdo. Až nedávno jsem se setkal ve vlaku se svým čtrnáctiletým bratránkem. ...v ruce držel jakýsi sešit. (...) ‚Co to zase čteš?‘ ani se na mě nepodíval a nevrle mi ukázal titulní list a řekl ‚Nech mě když čtu a je to napínavé‘ V ruce držel sešit ‚Zákopníci ničí sovětské přísunové spoje‘ - 2. Sešit nové dobrodružné četby pro mládež.“ (SVOBODA, J.: Co hochy zajímalo. In: Zteč, roč. II, č. 3 (1943), s. 6)

524 „Jestliže se duch generací projevuje také v písni, je-li píseň měřítkem duševní úrovně generace, pak je - bohužel - nutno konstatovat, že naše mladá generace před touto válkou byla patrně stížena těžkou chorobou a bylo nanejvýš na čase ji podrobit důkladné lékařské prohlídce, neboť je jisto, že t. zv. trampská píseň byla neklamným příznakem nemoci. (...) Jak to, že generace mezi dvěma velikými válkami byla jakoby opita t. zv. trampskou písní? Na českých polích a v českých lukách a v české dědině, zněla hrozně falešně a její ubohá sentimentalita budila jen smutek nad tím, že v ní místo v odvaze a síle, našla česká mládež zalíbení. Nechutné bolestinství a fňukalství těchto písní nedávalo mladé generaci dobré vysvědčení jezera a kaňony a kanoe a seňority byly jen útrpnost budícím útekem ze skutečnosti.“ (ŽIŽKA J.: Generace v písni. In: Zteč,

jejichž zpěv byl integrální součástí „duchovní výchovy“.⁵²⁵

Jak můžeme vidět, propagandistický útok namířený proti tramské subkultuře, byl o poznání méně agresivní a konfrontační, než tomu bylo v případě „potápek“. Kuratorní pisatelé ve svých textech překvapivě vůbec nezužívali například všeobecně známé spojení trampingu s levicovým či přímo komunistickým smýšlením, přestože se vedení linky mezi trampy a „zvráceným bolševismem“ v podstatě samo nabízelo. Stejně tak se prakticky v žádném z článků věnujících se dané problematice nesetkáme ani s nějakou formou antisemitismu či rasizmu, který byl pro nacistickou propagandu do značné míry typický a mohli jsme jej dosud identifikovat ve všech oblastech, jenž měly přispět ke kuratorním snahám o výchovu respektive převýchovu české mládeže.⁵²⁶ Tento paradox se ještě prohloubí když si uvědomíme, že jak Kuratorium tak tramping si jistým způsobem konkurovali na sportovním poli. V tramských osadách se hrál volejbal, pořádaly se boxerské či zápasnické turnaje, oblíbené bylo ragby, zkrátka poskytovaly alternativu ke sportování v rámci Kuratoria, což byla oblast od které si jeho zakladatelé slibovali, že se stane nejúčinnějším prostředkem k „přilákání“ mládeže. Na první pohled tedy subkultura trampů představovala pro Kuratorium mnohem závažnější problém, než protektorátní jazzmeni. Jak je tedy možné, že pokus o zesměšnění a stigmatizaci členů této subkultury na sebe v rámci kuratorních tiskovin bral mnohem mírnější formu, než tomu bylo v případě „potápek“?

Důvod takového počínání můžeme zřejmě hledat v tom, že tramping byl, na rozdíl od „potápkovství“, skutečně masovým hnutím. Pokud by se vůči němu kuratoristé vymezili až příliš ostře, hrozilo reálné nebezpečí, že si takřkajíc „zavřou dveře“ pro eventuální získání poměrně významného procenta příslušníků mladé generace. Ze stejného důvodu se zřejmě na stránkách sledovaných tiskovin nesetkáme s přímým odsouzením Sokola či Orla, což byly organizace vštěpující mládeži zcela jiné hodnoty, než jaké měli na zřeteli kuratoristé.

Faktem však zůstává, že existence tramského hnutí pro Kuratorium určité nebezpečí představovala. Jak jsme už řekli – pokud, Kuratorimu dostalo do vínku úkol zajistit, aby u mladé protektorátní generace došlo ke zvnitřnění takových sad nástrojů k dekodování světa, jenž by nedovolovaly každodenní realitu interpretovat jinak než v souladu s nacionálně

roč. II, č. 11 (1943), s. 4)

525 Kuratorium dokonce vydalo vlastní zpěvník (Zpěvník české mládeže. Praha 1943)

526 Přestože by byla konstrukce spojení mezi trampem a Židy nepochybně složitým úkolem, empirická zkušenost s nacistickou propagandou ukazuje, že by jistě nebyla zcela nemožná.

socialistickou ideologií, nesměly existovat prostory, jenž by stály mimo dosah kontroly nacistů. Proto i trampské hnutí došlo na stránkách kuratorních periodik určitého, jakkoliv ve svých projevech relativně mírného, odsouzení.

12. Závěr

V průběhu práce jsme se zabírali nejprve modernitou, tedy érou, která s sebou přinesla obrovské množství změn týkajících se způsobů respektive organizace sociálního života. V důsledku industrializace, urbanizace, individualizace, racionalizace, byrokratizace, nových myšlenek na poli filozofie, převratných vědeckých objevů a mnoha dalších jevů, docházelo k postupné erozi tradičních významů a řádů, „odkouzelení“ či „odnáboženštění“ světa a v neposlední řadě také jistému vyprazdňování symbolických prostor. Toto „symbolické vakuum“ skýtalo neobyčejně příhodné podmínky pro zjevení se nových metanarativů, velkých příběhů, které dané prostory zaplňovaly a zdály se znovu navracet řád a smysl nejistotě zdánlivého chaosu modernity. Jedním z nich byl i nacionální socialismus, který obsahoval silný utopický a futuristický element manifestující se ve vizi prométheovské varianty spásy úzce pojímaného lidstva prostřednictvím odstrižení se od starého, „zkaženého“ světa „rasové dekadence“. Jednalo se o ideologii, jenž v sobě obsahovala aspiraci být jedinou a konečnou Pravdou, čistou epistémé, která v sobě skrývala klíč k minulosti, přítomnosti i šťastné budoucnosti. Na jejím základě byly konstruovány snové vize jednoznačného a koherentního světa, který znal jenom ano a ne, ale žádné možná.

Živé půdy se této ideologii dostalo v poválečném Německu. Společnost výmarské republiky totiž procházela hlubokou krizí, pramenící z prohrané války a následné „versailleské potupy“, ztráty velmocenského postavení, eroze konzervativních hodnot vilémovské společnosti, existenciální nejistoty hospodářské krize a mnohých dalších jevů. To umožnilo, aby zde byly oslyšena ideologie, která s sebou nesla nárok na radikální odstrižení se, ne-li přímo zničení tehdejšího světa.

Nacionální socialisté však nebyli jedinými politickými subjekty, jenž předkládaly vize šťastné budoucnosti, konzistentního světa v opozici ke zmatkům volně plovoucí modernity či radikální recepty na řešení všech palčivě pocítovaných problémů doby. Za úspěchem NSDAP tedy muselo stát i něco jiného, než přitažlivý program a silná ideologie. Tento prvek, který výrazně přispěl k tomu, že nacisté stanuli alespoň na čas na vrcholu zikuratu moci, jsme identifikovali v sofistikované, na poznatcích tehdejší psychologie založené propagandě.

V jejím rámci byl kladen důraz především na jednoduchost, srozumitelnost, přitažlivost, „zábavnost“, údernost, emocionalitu, měla být pokud možno permanentní a všepřonikající. Jedno ze základních východisek formuloval Joseph Goebbels když řekl, že: „...nikdo nemůže

řící: vaše propaganda je příliš surová, příliš sprostá nebo příliš brutální nebo není dost slušná, protože to všechno nejsou charakteristické znaky její různorodosti. Propaganda nemá vůbec být ani slušná, ani něžná, ani měkká, ani pokorná; propaganda má vést k úspěchu.“⁵²⁷ Můžeme konstatovat, že v samotném Německu dosáhli nacisté s její pomocí úspěchu vskutku oslnivého a v roce 1932 se Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei stala po červencových volbách do Říšského sněmu nejsilnější stranou.

15. březnem se stalo nacistické panství realitou i v našich zemích a spolu s ním pak přišla i patriční propaganda. Nacisté však vstoupili do prostředí, jenž bylo v mnohém směru diametrálně odlišné od situace ve výmarské republice respektive třetí říši, z čehož pro ně samozřejmě plynuly nemalé obtíže, i co se týče snah po úspěšném transmitování sad propagandistických sdělení. Co se týče základních metod, nelišily se příliš od postupů, jenž byly uplatňovány v rámci třetí říše (je však možné vysledovat rozdílnou míru akcentování určitých témat). Cíle, k jejichž realizaci měla na dospělou populaci zaměřená propaganda přispět, se však v obou státních útvarech do jisté míry odlišovaly.

Navzdory nacionálně socialistické ideologii, jenž v sobě nepochybně obsahovala jistý „totalitní“ nárok nepřipouštějící prakticky žádné odchylky od „jediného správného“ způsobu osmyslňování světa, vysoce postavení členové nacistické establishmentu v neoficiálních (nebo lépe řečeno neveřejných) vystoupeních přiznávali, že za tehdejší situace příliš nezáleží na tom, jaká postoj zaujímají obyvatelé protektorátu k nově nastolenému panství. Otázka legitimacy zdola se jim prozatím jevila jako nepodstatná. Nacistická propaganda, zaměřená ve směru k dospělé populaci, měla především přispívat k udržení klidu, jenž by umožnil důslednou hospodářskou exploataci našeho území.⁵²⁸

Z dlouhodobého hlediska však bylo nutné, aby došlo ze strany (pokud možno co největšího

527 DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů. Praha 2002, s. 9

528 „Veškeré počínání německých lidí v tomto prostoru musí být ... usměrňováno ... tak, že vzhledem k válce a z taktických důvodů nesmíme připustit, aby se Čech v jistých věcech rozzuřil a vybuchl, ... aby si ... nemyslel, že právě teď musí vyvolat povstání. (...) Je nutné dát ... Čechům ... najevo: ať mě máš rád nebo ne, ... důležité je, abys aspoň nyní pochopil, že pro tebe v tomto okamžiku škodlivé, když povstaneš a kladeš odpor. (...) Budeme muset propagandou a opatřeními ... objasnit, že je pro Čecha nejvýhodnější, když v této chvíli hodně pracuje, i když si v tichosti myslí, že bude mít svobodu, jestliže se stane situace pro Říši povážlivou. To nám může být úplně jedno, hlavní věc je, že je klidný.“ (ČVANČARA, J.: Heydrich. Praha 2004, s. 311-312)

procenta) členů české společnosti k jistému přijetí a ztotožnění se s nacisty nastoleným řádem. Žádný společenský systém totiž nemůže být trvale udržován pouze na základě síly, jak tomu bylo v tehdejší protektorátu, ale pro zaručení jeho pokračující existence je nutné, aby se mu dostávalo právě zmiňované legitimacy zdola. Způsob, jak takového stavu docílit, bylo přimět jednotlivé subjekty, aby akceptovaly ideologii, partikulární způsob myšlení a vidění světa, který by činil tehdejší strukturu sociálních vztahů jako přirozenou a nevyhnutelnou.

Klíčovým úskalím, jenž stálo v cestě k uskutečnění tohoto záměru bylo to, že se propagandisté museli pokusit implementovat nacistickou ideologii do prostředí, kde většina populace disponovala takovými mapami významů, jenž v mnoha aspektech neumožňovaly myslet snový svět nacistického „ráje“ a významy, jenž dovolovaly produkovat, byly často v přímém rozporu se zásadami nacionálně socialistické ideologie. Zatímco v samotném Německu mohli nacisté velmi úspěšně těžit například ze silně zakořeněného mýtu říše, v němž tkvěla jak myšlenka světovlády, tak na papeži nezávislé Svaté říše, poddané bezprostředně Bohu, či mýtu německo-germánského vůdcovství, v našem prostředí nemohla tato témata nějakým výraznějším způsobem rezonovat, neboť plnoletí obyvatelé protektorátu neměli pro tuto sémantickou strukturu prakticky žádnou oporu ve svém dosavadním životě a socializaci.

Propagandisté však nespojovali největší naděje na identifikaci s nacistickým panstvím s dospělou populací, ale naopak protektorátní mládeží. Význam mládeže jako společenské vrstvy je ostatně téměř vždy nejintenzivněji vyzvedáván v obdobích výrazné společenské diskontinuity. Je zde totiž opodstatněná naděje, že mladí jedinci, u kterých ještě nebyla zcela ukončena socializace, budou více náchylní ke zvnitřnění nových kódů a celkové akceptaci nového uspořádání společnosti. Jakmile jsou totiž mapy významů jednou zcela dotvořeny, je jejich změna poměrně náročným procesem. Ale zasahování přímo do jejich tvorby skýtalo možnost k formování takových sad nástrojů k dekodování světa, jenž by odpovídaly nacistickým nárokům. Mládež byla tedy z pohledu nacionálních socialistů v tomto směru naprosto klíčovou kategorií pro budování „nového řádu“ a to nejenom v rámci protektorátu, ale i třetí říše. Právě z ní měli v budoucnu vyrůst „noví lidé“ neposkvrnění „zvráceným“ světem strach pořádků, lidé, pro které by bylo nacistické panství nedotazovatelnou skutečností, lidé, jenž by byli vychováni k naprosté oddanosti a loajalitě ve vztahu k „tisícileté říši“.

A právě za tímto účelem byla v protektorátu založena organizace nesoucí název Kuratoriu

pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, jenž měla povinně sdružovat veškerou „rasově vhodnou“ mládež ve věku od 10 do 18 let. Do vínku jí byl dán úkol zajistit, aby u pokud možno všech příslušníků této sociální kategorie došlo k vytvoření takových sad nástrojů k dekódování světa, jenž by neumožňovaly realitu interpretovat jinak, než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií. V případě, že by bylo tohoto záměru dosaženo, nacistickému panství by se v budoucnu dostalo naprosto neotřesitelné legitimacy.⁵²⁹

Pokud mělo mít Kuratorium ve své snaze o cílenou výchovu respektive převýchovu české mládeže naději na úspěch, muselo být především zajištěno, aby příslušníci této sociální kategorie nepřišli do styku s alternativním, tedy nežádoucím způsobem nazírání světa. Jinými slovy, bylo nutné pokusit se mládež vytrhnout z působnosti školy a rodiny. Tvorba map významů, o které šlo v „boji o duši české mládeže“ především, totiž začíná již v rámci primární a sekundární socializace, tedy období, kdy má rodina a škola na jedincův budoucí způsob osmyslňování světa asi největší vliv. To, zda se dospělí, kteří přicházeli do každodenního styku s mládeží, ztotožňovali či neztotožňovali s dogmaty nacistické ideologie, mělo tedy zcela zásadní vliv na to, jakým způsobem budou tyto přijímány mladou generací. A je třeba říci, že plnoletí obyvatelé protektorátu ve své většině disponovali takovými sadami nástrojů k osmyslňování světa, které neodpovídaly nacistickým vizím. Propagandistické obrazy proto do značné míry nemohli přijímat a v rámci školy, rodiny a běžného styku, tak působili proti snahám kuratoristů. A to často i zcela nezáměrně, neboť důležitou roli zde hrálo i přejímání hodnot, které byly skryty za jednáním dospělých, i když se jednajícím dospělým o tento vliv nesnažil a dokonce si ani neuvědomoval, že mezi ním a dítětem probíhá nějaká forma komunikace. Protože se Kuratoriu nikdy nepodařilo mládež plně vytrhnout z prostředí, kde byla vystavena takovému druhu působení, dosažení cílů, jenž stály za založením této organizace, bylo značně komplikováno.

Důvody, proč propagandistické obrazy, jenž byly v rámci předkládané práce rekonstruovány převážně na základě textů otištěných v kuratorních veřejně dostupných

529 Přestože bylo pro nacisty za dané situace primárním cílem vyhrát válku a větší síly měly být k „převýchově“ české mládeže napnuty až v další etapě „tisícileté říše“, Kuratoriu byla alespoň z počátku přisuzována nemalá důležitost. O tom svědčí i to, že státní subvence pro tuto organizaci činily 350 miliónů korun ročně (MOULIS, M.: *Mládež proti okupantům*. Praha 1966, s.146), byla jí předána část zabaveného sokolského majetku (UHLÍŘ, J. - WAIC, M.: *Sokol proti totalitě 1938-1952*. Praha 2001, s. 73), školy musely povinně a bezplatně poskytovat prostory k užívání, atd.

časopisech „Zteč“, „Správný kluk“ a „Dívčí svět“, nerezonovaly protektorátní společnosti, jsme analyzovali na příkladech z několika oblastí.

Jako první jsme se zabírali obrazem „ideálního“ příslušníka mladé protektorátní generace, vlastnostmi, které ho měli zdobit a chování jakého se měl vystříhat. Co se týče adorovaných či naopak zavrhaných vlastností a postojů, k jejichž kultivaci respektive potírání se Kuratorium deklarativně hlásilo, identifikovali jsme určitou návaznost na starší vzory. Na první pohled by se zdálo, jakoby se výchovné cíle Kuratoria v mnoha aspektech příliš nelišily od toho, co od mladé generace vyžadovala prvorepubliková respektive protektorátní společnost. Zároveň jsme však odhalili jisté rozdíly v obsahové náplni pojmů. Jakkoliv mohly být některé vlastnosti a postoje kladně vnímány jak ze strany nacistů, tak ze strany české společnosti, existovala zde mnohdy výrazná odlišnost v chápání toho, proč je ona vlastnost podstatná a k čemu má být využívána. Mladý člověk neměl optikou kuratorní propagandy kupříkladu tvrdě pracovat proto, aby v životě něčeho dosáhl (i když ani tento aspekt nebyl zcela opomíjen), ale z toho důvodu, aby svým pracovním úsilím přispěl ke konečnému vítězství třetí říše, což byla interpretace pro většinovou protektorátní společnost zcela nepřijatelná.

Stejně tak Kuratoriu neskýtal přílišnou možnost k legitimizaci ani důraz na potírání vlastností a postojů, jenž byly dospělou populací taktéž chápány negativně. V rámci kuratorní propagandy totiž v podstatě existoval jenom jediný možný způsob nápravy – vstup do této organizace a bezpodmínečné přihlášení se k myšlenkám nacionálního socialismu. Takovému řešení se z výše zmíněných důvodů v protektorátu prakticky nemohlo dostat kladného ohlasu.

Dále jsme analyzovali způsoby, jakými byly v rámci kuratorní propagandy využívány nově interpretované české a světové dějiny. Česká historie byla převážně vykládána takovým způsobem, který implikoval dávné sepětí našich zemí s německou kulturou a tradicí, k níž měli Češi inklinovat nejenom díky společným dějinám a geografické blízkosti obou států, ale také „rasové“ spřízněnosti s německým národem. Na základě různých příkladů z dějin byl konstruován obraz českého národa, jenž „kvete a prospívá“ pouze v dobách, kdy žije v těsném sepětí s národem německým. V opačném případě „chřadne“, upadá. Za pomoci takovýchto dějinných aktualizací měl být protektorát pojímán jako útvar zcela přirozený a správný, na rozdíl od „dějinného omylu“ první republiky.

Historickým povědomím protektorátní společnosti však ve formě určitých „mýtů“

rezonoval obraz zcela jiný, který vycházel převážně z Palackého konceptu dějin. Touto optikou byli Němci vnímáni jako svého druhu tradiční nepřátelé, Sv.Václav nikoliv jako symbol podřízenosti, ale naopak garant a ochránce české státnosti, atd. Česká historická identita měla formu, jenž se zdála být v mnoha případech zcela protikladná kuratornímu způsobu osmyslňování dějin.

Stejně tak dost dobře nemohl protektorátní společností výraznějším způsobem rezonovat obraz tehdejšího válečného dění jako periodicky se opakující bojem sil dobra, reprezentovaných vitalitou a tvořivou silou „árijské rasy“ a nekulturního a barbarského zla „asijského východu“. Většina česká populace totiž neměla pro tuto sémantickou strukturu prakticky žádnou oporu ve svém dosavadním životě a socializaci.

S velmi podobným obrazem jsme se setkali i v případě propagandistického využívání kultury, speciálně pak výtvarného umění. I zde proti sobě kuratoristé postavili dvě síly, reprezentující antagonistické světy absolutizovaného dobra a zla. Na jedné straně stála tvořivá vitalita „árijského lidství“, jenž se manifestovala v dílech „nacistického realismu“, na druhé straně pak „židovský rozklad“, „úpadkový liberalismus“ a „zrůdný bolševismus“, jejichž produkce na uměleckém poli byla údajně zcela „zvrácená a nechutná“ a „árijskému“ divákovi se z ní měl přímo „zvedat žaludek“.

Připusťme, že v našich zemích existoval po Mnichovu jistý potenciál k odmítání některých aspektů liberální demokracie, za druhé republiky se v určitých společenských vrstvách projevil dosud potlačovaný antisemitismus a i „bolševismus“ měl v rámci české společnosti mnoho odpůrců. Přesto však mohly českou společností jen stěží nějakým výraznějším způsobem rezonovat obrazy, kde byli nacisté vykreslováni jako reprezentanti světa absolutního dobra. To bylo v přímém rozporu s osobní zkušeností, kterou velká část společnosti učinila v souvislosti s okupací a především pak Heydrichiádou.

Způsoby, jakými byli na stránkách veřejně dostupných kuratorních časopisů prezentováni nacisté, ale i příslušníci jiných národů, však nebyly statické, ale v průběhu let docházelo k jejich výrazným proměnám, přestože černobílá optika dvou nesmiřitelných světů dobra a zla zůstávala zachována. Tuto skutečnost jsme ilustrovali za pomoci analyzování vývoje, který na stránkách „Zteče“ prodělal v letech 1942-1945 obraz Sovětského svazu, jeho obyvatel a Rudé armády. Od slabého a zbídačeného státu, který není sto ani náznakem odolávat síle německých zbraní, od obrazů mírumilovných zemědělců, kteří vítají armády Wehrmachtu květinami a zapojují se do budování nového řádu, se kuratorní pisatelé postupně

„propracovali“ až k tzv. propagandě zkázy, v rámci které byly čtenářů předkládány těžko uvěřitelné propagandistické obrazy bizarní bestiality „asiatských podlidí“. Tento posun jsme dali především do souvislosti pohybem fronty.

Konstatovali jsme však, že postup Rudé armády byl většinovou protektorátní společností osmyslňován zcela odlišně. Lidé pozorně sledovali vývoj na bojištích, zanášeli do map postup sovětských armád, ale nikoliv s obavami, nýbrž s nadějí na brzké osvobození. Pokud česká mládež vyrůstala v takovémto klimatu, v prostředí, které bylo ve své většině prodchnuto nadějí na osvobození Rudou armádou, těžko pak mohla kuratorní propaganda na tomto poli zaznamenat nějaký statisticky významnější úspěch.

Ve všech analyzovaných oblastech kuratorní propagandy, tedy překládaném obrazu „ideálního“ protektorátního mladistvého, reinterpetaci dějin, výtvarném umění i dynamicky se proměňujícím vykreslování Sovětského svazu respektive Německa, jsme identifikovali prvky, které v podstatě znemožňovaly jejich přijetí ze strany české společnosti. Z toho důvody musel nutně narážet na určité nepochopení a více či méně razantní odmítání. A protože se Kuratoriu nepodařilo mladé lidi, kteří jsou v jisté fázi vývoje nesmírně citliví vůči náladám a celkové atmosféře svého okolí, důsledně vytrhnout z prostředí, kde byli vystaveni ať už intencionálnímu nebo funkcionálnímu působení ze strany osob, pro které byly obrazy překládané Kuratoriem nepřijatelné, setkávalo se i u nich s neúspěchem. Mladí lidé navíc nežili ve vakuu a jen těžko se tak mohlo významnější procento z nich opájet vizemi šťastných zítřků pod vedením NSDAP poté, co zažili téměř hysterickou atmosféru strachu Heydrichiády a každodenní hlášení o popravách českých vlastenců či hrůzu následující po vyhlazení Lidic a Ležáků.

Kuratoristé samozřejmě věděli, že jejich snažení v mnoha případech nepadalo zrovna na „úrodnou půdu“ a určitá část mládeže se s jejich „výchovnými“ cíli nejenom neztotožňovala, ale dokonce je přímo odmítala či alespoň více či méně okázale ignorovala.

Pod povrchem „totalitních“ nároků navíc bujely nekontrolované prostory. Ty byly reprezentovány subkulturami „potápek“ a trampů a jejich příslušníci se na stránkách veřejně dostupných časopisů Kuratoria staly jakýmsi antipody „správných kluků“. Kuratoristé přisoudili především „potápkám“ celý soubor negativních vlastností. Cílem tohoto snažení bylo tyto subkultury v očích mládeže jistým způsobem stigmatizovat, zesměšnit a takovým způsobem odradit mladistvé od participace na daných hnutích. I to se však setkal s určitým neúspěchem, pro který svědčí především skutečnost, že obě subkultury válku přežily. Zatímco

hnutí trampů existuje až do dnešních časů, „potápky“ stály u kořenů pozdější subkultury tzv. „pásků“.

Můžeme tedy říci, že Kuratorium ve svém pokusu o to, aby u co největšího počtu příslušníků mladé generace došlo k vytvoření takových sad nástrojů k dekodování světa, jenž by neumožňovaly každodenní realitu interpretovat jinak než v souladu s nacionálně socialistickou ideologií zklamalo. Jeho snahy se setkávaly s větším či menším odporem, nepochopením, a vlastně celá tato organizace byla jak ze strany mládeže, tak ze strany dospělé populace protektorátu odmítána.⁵³⁰

S postupem doby navíc význam Kuratoria čím dál tím více klesal, především v souvislosti s vývojem na frontách. „Česká otázka“ měla být plně řešena až po „konečném vítězství“, které se stávalo čím dál tím více nereálným, což se odrazilo i na podpoře, která byla Kuratoriu poskytována ze strany nacistického establishmentu. Když byli němečtí poradci roku 1944 povoláni na frontu, spěje tato organizace postupně ke svému rozpadu. Poslední veřejnou akcí Kuratoria se stal „Týden mládeže“ v červenci 1944 spojený s průvodem naší metropolí, během něhož z řad studentů zaznívala hesla jako „Ať žije česká Praha!“ apod. Na podzim téhož roku bylo dáno 30% zaměstnanců Kuratoria k dispozici pracovnímu úřadu.⁵³¹

Přesto se však tato instituce ještě neřekla poslední slovo a na přelomu let 1944-1945 se aktivně podílela na organizování transportů totálně nasazené mládeže na zákopové práce do

530 To se manifestovalo především v reakcích na jeho veřejné akce a vůbec velkou část snažení. V jistém směru zoufalou situaci této instituce dokresluje například zpráva jednoho z jejích předních činitelů J. Chalupy o náladě pražských středoškolských studentů, kteří byli koncem prosince 1943 povoláni na Hrad, kde měli vzdát hold prezidentu dr. Emilu Háchovi. Tato akce měla proběhnout pod přísným dozorem Kuratoria, pro studenty byl připraven i seznam písní a hesel které měli během této slavnostní události provolávat. Chalupa tehdy píše: „Již během nástupu jsem pozoroval žalostné zjevy. Profesoři nevěnovali pořádku vůbec žádnou pozornost. Sedmá třída reálného gymnázia ve Vršovicích nastoupila s deštníky zavěšenými na ramena. Jiná třída nesla klobouky dnem vzhůru jako talíře. Když měli zpívat, dělali poznámky: Nechceme zpívat, nechceme pochodovat. Poměry mezi mládeží byly nemožné a stísnující. Musel jsem bohužel zjistit, že jde téměř o organizovanou a hluboce zakořeněnou recesi, jíž se účastnilo dobrých 60-70% žáků. Na instruktory se volalo: Co si ten vůl v uniformě dovoluje. Děti se praly, jeden student se procházel s nalepeným plnovousem... Byl ještě čas říci lidem, že při objevení státního prezidenta musí jásat a zdravít pravicí, ale neodvážil jsem se toho, abych nezesměšnil arijský pozdrav.“ (PASÁK, T.: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha 1999, s. 357)

531 tamtéž, s. 357.

Rakouska a na Moravu, čímž udělala černou tečku za svou existencí. Celkové číslo odvedených přesáhlo 10 000, práce často probíhala v těžkých podmínkách a vedoucí z řad pověřenců Kuratoria se údajně chovali hůře než samotní Němci. Účast Kuratoria na zákopovém nasazení se pak stala jedním hlavních bodů trestního oznámení podaného na jeho hlavní funkcionáře národnímu prokurátoru při Národním soudu.⁵³²

⁵³² STÁTNÍK, D.: Účast Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě na zákopových pracích u Neziderského jezera na přelomu let 1944-1945, in: Museli pracovat pro Říši. Praha 2004, s. 85.

13. Prameny a literatura

Dobový tisk

Cvičitel. roč. I (1944)

Dívčí svět. roč. I-II (1943-1944)

Naše řeč – listy pro vzdělávání a třibení jazyka českého., roč. XXV (1941)

Náš směr (pro dívky). roč. I (1943)

Náš směr (pro chlapce). roč. I-III (1943-1945)

Služba domoviny. roč. I-II (1944-1945)

Správný kluk – časopis radostného mládí. roč. II-III (1944-1945)

Tisková služba české mládeže. roč. I-II (1944-1945)

Vlajka – deník novodobého národovectví. roč. XI (1941)

Výcvikové směrnice ZZ. roč. I-II (1944-1945)

Vzdělávací služba. roč. I-II (1944-1945)

Vzorný roj. roč. I-II (1944-1945)

Zteč – list nové generace., roč. I-IV (1942-1945)

Edice dokumentů

NOVÁK, O. – SLÁDEK, O. - ŽIŽKA, J.: KSČ proti nacismu. KSČ v dokumentech
nacistických bezpečnostních a zpravodajských orgánů. Praha 1971

OTÁHALOVÁ, L. - ČERVINKOVÁ, M.: Dokumenty z historie československé politiky
1939-1943. Svazek 2. Praha 1966

Rudé právo 1939-1945. Praha 1971

Editované prameny

BĚHOUNEK, K.: Má láska je jazz. Toronto 1986

DORŮŽKA, L.: Panoráma paměti. Praha 1997
DRTINA, P.: A nyní promluví Pavel Svatý. Praha 1947
FOGLAR, J.: Život v poklusu. Praha 1997
HURIKÁN, B.: Dějiny trampingu, Praha 1990
MASARYK, J.: Volá Londýn. Praha 1990
STRÁSKÝ, J.: Hovory k domovu. Praha 1946

Literatura

ARENDTOVÁ, H.: Původ totalitarismu I-III. Praha 1996
ATKIN, E.: Talkin' jazz: music, modernism, and interwar Japan's culture wars. In.:
Subcultures : critical concepts in media and cultural studies. Volume 3: Subcultures and
music. London 2007, s. 73-110
BAIRD, J.: The Mythical World of Nazi War Propaganda, 1939-1945. Minneapolis 1974
BALÍK, S. - KUBÁT, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha 2004
BAUMAN, Z.: Modernita a holokaust. Praha 2003
BĚLOHRADSKÝ, V.: O reálné demokracii. In.: FIDELIUS, P.: Jazyk a moc. München 1983,
s. 171-184
BENEŠ, Z.: Historický text a historická kultura. Praha 1995
BERKA, M.: Posázavský pacifik. Praha 1991
BOURDIEU, P.: Nadvláda mužů. Praha 2000
BOURDIEU, P.: Teorie jednání. Praha 1998
BRADOVÁ, E.: Od lokálních mítinků k politickému marketingu: Teorie a vývoj politické
komunikace a volebních kampaní. Brno 2005
BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj
1939-1945. Praha 1999
BREITFELDER, M.: Metody nacistické propagandy. In.: Dějepis XVII, Sborník katedry
historie, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta. Plzeň 1997. s. 87-102
BROD, T.: Československo a Sovětský svaz 1939-1945: Moskva – objetí a pouto. Praha 1992
BUDIL, I.: Moderní totalitarismus a síla politické imaginace. In.: BUDIL, I.: Totalitarismus.
Plzeň 2005, s. 24-36

- BULLOCK, A.: Hitler a Stalin : paralelní životopisy. Plzeň 1995
- BUTLER, R.: Hitlerova mladá garda : dějiny Hitlerjugend. Praha 1997
- ČAPKA, F.: Dějiny zemí koruny české v datech. Praha 1999
- ČELOVSKÝ, B.: Strážce nové Evropy : Prapodivná kariéra novináře Emanuel Vajtauera. Šenov u Ostravy 2002
- ČVANČARA, J.: Heydrich. Praha 2004
- DEMETZ, P.: Prague in danger. New York 2008
- DOBEŠ, J.: Totalitarismus – nevyhnutelný důsledek modernity?. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 3. Plzeň 2007, s. 10-19
- DORŮŽKA, L.: Panoráma jazzu. Praha 1990
- DUFFAC, J.: Dr. Joseph Goebbels : Poznání a propaganda : komentovaný překlad vybraných projevů. Praha 2002
- EBELS-DONALOVÁ, V.: Ideologické vzorce antisemitismu v postkomunistických společnostech – obnovení nebo kontinuita?. In.: Antisemitismus v posttotalitní Evropě. Praha 1993, s. 89-95
- FIALA, J.: Hudba ve výchově dorostu. In.: O výchově dorostu: Příručka pro činovníky ve výchově dorostu. Praha 1940, s. 72-76
- FIDELIUS, P.: Jazyk a moc. München 1983
- FISKE JOHN: Understanding Popular Culture. London 1992
- GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Dramatické i všední dny protektorátu. Praha 1996
- GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Druhá republika: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha-Litomyšl 2004
- GEBHART, J.: Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20.století. In.: Historie a vojenství. Roč. 2001, č. 1. s. 3-13
- GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí koruny české XV.a. Praha-Litomyšl 2006
- GEBHART, J. - KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí Koruny české XV.b. Praha/Litomyšl 2007
- GELDER, K.: Introduction: Subcultural histories. In.: Subcultures : critical concepts in media and cultural studies. Volume 1. London 2007, s. 1-13
- GELLATELY, R.: Kdo podporoval Hitlera: Společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu. Praha 2003
- GENTILE, E.: Politická náboženství. Brno 2008
- GIDDENS, A.: Důsledky modernity. Praha 2003

- GOFFMAN, E.: Všichni hrajeme divadlo : sebe prezentace v každodenním životě, Praha 1999
- GREGOROVÍČ, M.: Kapitoly o českém fašismu. Praha 1995
- GROSSBERG, L. a kol.: Media making : mass media in a popular culture. Thousand Oaks 2006
- GROSSBERG, L.: We Gotta Get Out of this Place : Popular Conservatism and Postmodern Culture. New York 1992
- HALL, S.: Encoding/Decoding. In.: DURHAM, M.-KELLNER, D.: Media and cultural studies. Malden/Oxford 2001, s. 166-176
- HAMILTON, G.: Painting and sculpture in Europe 1880-1940. New Haven 1993
- HILGEMANN, W. – KINDER, H.: Encyklopedický atlas světových dějin. Praha 2002
- HITLER, A.: Mein Kampf. Bratislava 2000
- HEBDIGE, D.: From Culture to Hegemony; Subculture: The Unnatural Break. In.: DURING, S.: Cultural Studie Reader. London 1993, s. 357-367
- HEBDIGE, D.: Subculture - The meaning of style (1979). In.: The subculture reader, New York 1997, s. 121 – 131
- HLAVÁČKOVÁ, K.: Česká móda 1940/1970 – Zrcadlo doby. Praha 2000
- IRVING, D.: Goebbels : pán myšlenek Třetí říše. Brno 1998
- JACKSON, J.: Francie v temných letech 1940-1944. Praha 2006
- JANÁČEK, P.: Literární brak – Operace vyloučení, operace nahrazení 1938-1951. Brno 2004
- JELÍNEK, T.: Nucená práce v nacionálním socialismu. In.: "Nepřichází-li práce k tobě...". Praha 2003, s. 16-32.
- JELÍNEK, T.: Organizace Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě v Praze. In.: Evropská velkoměsta za druhé světové války : každodennost okupovaného velkoměsta : Praha 1939-1945 v evropském srovnání. Praha 2007, s. 417-426
- KAMENEC, I.: Keď strieľajú aj slová. Funkcia, metódy a ciele antisemitskej propagandy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In.: Storočie propagandy. Slovensko v osídľach ideológií. Bratislava 2005. s.103-114
- KÁRNÍK Z.: České země v éře První republiky. Díl I. (1918-1929). Praha 2003
- KÁRNÍK, Z.: České země v éře První republiky. Díl III. (1936-1938). Praha 2003
- KERSHAW, I.: Hitler 1936-1945 : Nemesis. Praha 2004
- KLEMPERER, V.: Jazyk Třetí říše – LTI: poznámky filologovy. Praha 2003
- KLIMEŠ, J.: Národní příběhy. In.: Psychologie dnes, roč.11 (2005), č.4, s.16-18

- KNOPP, G.: Hitlerova mládež. Praha 2003
- KOKOŠKA, S.: Dvě neznámé zprávy z okupované Prahy o postavení židovského obyvatelstva v Protektorátě. In.: Terezínské studie a dokumenty 1997. Praha 1997
- KONČELÍK, J. – KÖPPLOVÁ, B. – KRYŠPÍNOVÁ, J.: Český tisk po nadvládou Wolfganga Wolframa von Wolmara. Praha 2003
- KÖSEL, J.: Dějiny tělesné výchovy. Praha 1985
- KOURA, P.: Hákový kříž kontra potápky a bedly. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 2. Plzeň 2006, s.67-74
- KREJČOVÁ, H.: Český a slovenský antisemitismus 1945-1948. In.: Stránkami soudobých dějin: Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 158-172
- KUBÁT, M.: Problém aplikace koncepce totalitarismu na politickou praxi s přihlédnutím k východní Evropě v letech 1944-1989. In.: BUDIL, I.: Totalitarismus. Praha 2005, s. 82-90
- KUKLÍK, J.: Kontrapropaganda v ilegálním tisku v letech 1939-1941. In.: Historie a vojenství s.100-113
- LAHOLA, V.: Moderní umění a cenzura v letech protektorátu. In.: Dějiny českého výtvarného umění 1939/1958. Praha 2005, s.115-129
- LAMBERT, Y.: Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms? In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 303-333
- LÉVI-STRAUSS, C.: Myšlení přírodních národů. Liberec 1996
- LEWIS, B.: Hitlerova mládež : Hitlerjugend ve válce a míru 1933-1945. Praha 2001
- LOEWENSTEIN, B.: Motivy antisemitismu. In.: Antisemitismus v posttotalitní Evropě. Praha 1993, s. 19-25
- MACEK, P.: Adolescence. Praha 2003
- MAIER, H.: Politická náboženství: Totalitární režimy a křesťanství. Brno 1999
- MÁCHALOVÁ, J.: Móda 20.století. Praha 2003, s. 165-168
- MANVELL, R. – FRAENKEL, H.: Doktor Goebbels : jeho život a smrt. Praha 2008
- MARADA, R.: Kultura protestu a politizace každodennosti. Brno 2003
- MAREK, J.: Příběhy starý battledressů. Cheb 2001
- MILOTOVÁ, J.: Organizace nacistické propagandy a její působení v Protektorátu Čechy a Morava. In.: Historie a vojenství. Roč. 2001, č. 1. s. 87-99
- MORAVEC, E.: V úloze mouřenína. Praha 1940

- MORGANOVÁ, P.: Podoby oficiální kultury. In.: České umění 1939-1999. Programy a impulzy. Praha 2000, s. 36-46
- MOULIS, M.: Mládež proti okupantům. Praha 1966
- MUCHA, I.: Symboly v jednání. Praha 2000
- NAKONEČNÝ, M.: Vlajka – K historii a ideologii českého nacionalismu. Praha 2001
- NIETZSCHE, F.: Radostná věda. Praha 1992
- NOVÁK, M.: Mezi demokracií a totalitarismem. Brno 2007
- NOVOTNÝ, J.: Formy a metody ve výchově dorostu. In.: O výchově dorostu: Příručka pro činovníky ve výchově dorostu. Praha 1940, s. 45-47
- PASÁK, T.: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha 1999
- PASÁK, T.: K historii českého fašismu. Praha 1985
- PASÁK, T.: Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace. In.: In Memoriam Zdeňka Fialy z pomocných věd historických. Praha 1978
- PASÁK, T.: Pod ochranou Říše. Praha 1998
- PATOČKA, J.: Tělo, společenství, jazyk, svět. Praha 1995
- PERNES, J.: Až na dno zrady. Praha 1997
- PETRUSEK, M.: Umění totalitních režimů jako sociální fenomén. In.: Studia Moravica IV. Olomouc 2006, s. 15-26
- PIPOTA, J.: O Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. In.: Po pěti letech. 1939-1944. Praha 1944, s. 218-240
- POČAROVSKÝ, PAVEL.: Jazz v nacistickém Německu a Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd, 2000. Diplomová práce
- POLÁŠKOVÁ, A.: Nacistická školská politika a její odraz v protektorátu. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2004. Diplomová práce.
- RÁDL, E.: Dějiny filosofie II : novověk. Praha 1999
- REICHEL, P.: Svůdný klam Třetí Říše. Praha 2004
- RENNER, E.: František Teuner. Od kritiky demokracie k fašismu a kolaboraci. In.: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Benešov 2000, s. 149-177
- ROSŮLEK, P.: NSDAP, propaganda a Joseph Goebbels (1920-1933). In.: BUDIL, I. - ZÍKOVÁ, T.: Totalitarismus 4. Plzeň 2008. s. 80-88
- SAK, P.: Proměny české mládeže. Praha 2000
- SHAW, A.: Druhá světová válka den po dni. Praha 2004

- Směrnice pro službu mládeže. Praha 1943
- SPOTTS, F.: Hitler a síla estetiky. Praha 2007
- STÁTNÍK, D.: Účast Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě na zákopových pracích u Neziderského jezera na přelomu let 1944-1945, In: Museli pracovat pro Říši. Praha 2004
- STARK, R.: Secularization, R.I.P.. In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 249-273
- STARR, F.: Red & Hot. The Fate of Jazz in the Soviet Union 1917-1980. New York/Oxford 1983
- STELLNER, F.-SOBĚHART, R.: Institucionální kolaps Výmarské republiky v roce 1930. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 3. Plzeň 2007, s. 73-79
- STELLNER, F.-SOBĚHART, R.: Politické aspekty vývoje výmarské republiky za Velké hospodářské krize (Brüningova éra). In.: KOVÁŘ, M.-NÁLEVKA, V.: „Dvacáté století“: Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2005, s. 145-195
- SWATOS, W. - CHRISTIANO, K.: Secularization Theory: The Course of a Concept. In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 209-228
- STOREY, J.: Cultural Theory and Popular Culture. London 1998
- ŠPRINGL, J.: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav českých dějin, 2003. Diplomová práce
- ŠPRINGL, J.: Protektorátní vzor mladého člověka, in: Soudobé dějiny, roč. 11, č. 1-2 (2004) s. 154-177
- ŠUSTEK, V.: Pražané pod tlakem nacistické propagandy během druhého stanného práva na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In.: Evropská velkoměsta za druhé světové války : každodennost okupovaného velkoměsta : Praha 1939-1945 v evropském srovnání. Praha 2007, s.427-479
- ŠVEC, L.: Dějiny pobaltských zemí. Praha 1996
- TEIGE, K.: Entartete Kunst. In.: České umění 1938-1989 /programy/kritické texty/dokumenty/. Praha 2001, s. 61-70
- THOMPSON, J.: Média a modernita : sociální teorie médií. Praha 2004
- THOMPSON, O.: Mass Persuasion in History. Edinburg 1977
- TOMEŠ, J.: Historie v čase zkoušky. Praha 1992

- UHLÍŘ, J. - KAPLAN, J.: Praha ve stínu hákového kříže. Praha 2005
- UHLÍŘ, J.: Protektorát Čechy a Morava v obrazech. Praha 2008
- VÁGNEROVÁ, M.: Vývojová psychologie. Praha 1999
- VORÁČEK, E.: Vznik teoretického hodnocení nových mocenských systémů diktatur a některé aspekty geneze jednoho z interpretačních modelů: teorie totalitarismu. In.: BUDIL, I.: Totalitarismus. Praha 2005, s.102-116
- VOYE, L.: Secularization in a Context of Advanced Modernity. In.: Sociology of Religion, roč. III, č. 60 (1999), s. 275-288
- WAIC, M. – KÖSSL, J.: Český tramping 1918 – 1945, Praha 1992
- WETTE, W.: Wermacht – obrazy nepřítele, vyhlazovací válka a legendy. Praha 2006
- WHITE, S. – WHITE, G.: Suit man from the suit land. In.: Subcultures : critical concepts in media and cultural studies. Volume 1: Subcultural histories. London 2007, s. 251-261
- ZÁLEŠÁK, T.: Ke zkušenosti totalitarismu a možnostem recidivy masových ideologických hnutí v 21. století. In.: BUDIL, I.-ZÍTKOVÁ, T.: Totalitarismus 4. Plzeň 2008, s. 10-18
- ZAPLETALOVÁ, V.: Chatařství. Brno 2007
- ZELNÍČEK, J.: Ideologické kouzelnictví. In.: Moc obrazů, obrazy moci : politický plakát a propaganda. Praha 2005, s.20-53
- Zpěvník české mládeže. Praha 1943